

Dodatek

KOMPEDIUM SIECI NEURONOWYCH

Ryszard TADEUSIEWICZ¹, Leszek RUTKOWSKI²,
Maciej SZALENIEC³, Adrian HORZYK¹, Michał STRZELECKI⁴

Wprowadzenie

Zasadnicza wartość niniejszej monografii polega na tym, że zawiera ona wyniki oryginalnych prac naukowych prowadzonych przez wielu autorów w różnych obszarach zastosowań sieci neuronowych w szeroko rozumianej Inżynierii Biomedycznej. Dlatego Czytelnik odniesie największą korzyść ze studiowania tych właśnie prac i na ich czytaniu powinien skupić głównie swoją uwagę. Jest to główny i podstawowy sposób korzystania z tej książki przez wszystkich jej użytkowników, którzy **znają** już technikę sieci neuronowych jako taką – i potrzebują jedynie przykładów jej biomedycznych zastosowań. Jednak przygotowując tę książkę braliśmy pod uwagę (w gronie jej autorów i redaktorów) fakt, że mogą ją czytać także osoby nieposiadające nawet podstawowej wiedzy o technice sieci neuronowych, a chcące skorzystać z opisanych w książce osiągnięć badaczy stosujących sieci neuronowe w swoich studiach, w pracy zawodowej lub w prowadzonych samodzielnie badaniach naukowych. Dla tych właśnie osób przygotowany został niniejszy **Dodatek**. Zgodnie z tytułem jest to **Kompedium**, wyjaśniające przystępnie, ale raczej krótko, sprawy podstawowe i dla specjalistów w istocie elementarne. Dzięki małej objętości i popularnej formie informacje te będzie można łatwo przyswoić, uzyskując w ten sposób swoistą „przepustkę” do czytania rozdziałów ze wszystkich czterech części podstawowego tekstu tej monografii. Powtórzmy jeszcze raz to, co zostało na temat tego Dodatku napisane w Przedmowie do niniejszej Monografii: *Jest on jak żelazna racja żywności w szalupie albo jak samochodowa apteczka na wycieczce. Taki zestaw-minimum może pomóc w nagłej potrzebie, ale nie da się przy jego pomocy nasycić ani wyleczyć.*

W związku z takim założeniem pisząc ten Dodatek założono z góry, że nie zastąpi on wprawdzie kompletnego i wyczerpującego podręcznika w tej dziedzinie – ale pozwoli **szybko** uzyskać informacje w podstawowych sprawach. Dlatego zamiast układu pod-

¹ AGH – Akademia Górniczo-Hutnicza, al. Mickiewicza 30, 30-059 Kraków, email: rtad@agh.edu.pl; horzyk@agh.edu.pl

² Politechnika Częstochowska, ul. Armii Krajowej 36, 42-200 Częstochowa; lrutko@kik.pcz.czyst.pl

³ Instytut Katalizy i Fizykochemii Powierzchni im. Jerzego Habera PAN, Niezapominajek 8, 30-239 Kraków; ncszalen@cyfronet.pl

⁴ Politechnika Łódzka, Zakład Elektroniki Medycznej, Instytut Elektroniki, ul. Wólczańska 211/215, 90-924 Łódź, mstrzel@p.lodz.pl

ręcznikowego z narzuconą przez autora kolejnością prezentacji poszczególnych zagadnień zorganizowanych w logicznie powiązane rozdziały i podrozdziały – w tym Kompendium zastosowano układ przypominający encyklopedię lub leksykon. Podane są tylko hasła (w kolejności alfabetycznej) i ich objaśnienia.

Zmierzano do tego, żeby Czytelnik, który oderwał się od studiowania interesującego go rozdziału w jednej z czterech części merytorycznych, budujących zasadniczą treść tej książki, w związku z tym, że napotkał nieznany termin i sięgnął na koniec książki żeby go sobie wyjaśnić – otrzymał **jak najszybciej** wytłumaczenie dręczącej go kwestii i żeby mógł powrócić do czytania tego, co go naprawdę interesuje. Zakładano, że Czytelnik taki nie będzie nastawiony na to, żeby zgłębiać szczegóły poruszanych zagadnień, dlatego też w większości przypadków zrezygnowano z wprowadzania zapisów formalnych i wzorów matematycznych – między innymi z tego powodu, że Autorzy poszczególnych rozdziałów Monografii nierzadko stosowali różne symbole do oznaczania tych samych rzeczy. Użycie zapisów formalnych w niniejszym Kompendium mogłoby więc wprowadzić zamieszanie, polegające na tym, że w rozdziale z którego Czytelnik na chwilę „wyskoczył” używano innych oznaczeń, a w Kompendium użyto innych oznaczeń (stosowanych na przykład przez większość Autorów innych rozdziałów). Istnieje obawa, że w takim przypadku informacja wnoszona przez Kompendium mogłaby (z punktu widzenia jej użytkownika) okazać się dezinformacją.

Skrótowa forma haseł objaśniających poszczególne terminy powoduje, że w owych objaśnieniach nie da się zawrzeć **wszystkich** informacji na określony temat. Dodatkowo przyjęcie zasady wyczerpującego objaśniania w każdym hasle **wszystkich** aspektów wyjaśnianego terminu mogłoby spowodować, że te same zagadnienia trzeba by było opisywać wielokrotnie. Z tego powodu założono, że przy wyjaśnieniach dotyczących jednego terminu mogą się pojawić kolejne terminy (nazwy), które albo będą dla Czytelnika, oczywiście, albo (w przypadku Czytelnika mającego niewielką wiedzę na temat sieci neuronowych i ich wykorzystania) – będą zagadkowe. W każdym takim przypadku dążono jednak do tego, żeby w Kompendium znalazło się inne hasło, objaśniające to niezrozumiałe (dla niektórych) słowo. Słowa, dla których są w Kompendium oddzielne objaśnienia, są wyróżniane w tekście **pogrubionym drukiem**.

Dla zwiększenia pogładowości prezentowanych treści w każdym hasle został dołączony rysunek ilustrujący jego treść. Rysunki te nie są numerowane ani zaopatrzone w podpisy, bo nie ma do nich jawnych odwołań. Należy przyjąć, że dla każdego z nich podpisem jest hasło, do którego rysunek jest dołączony.

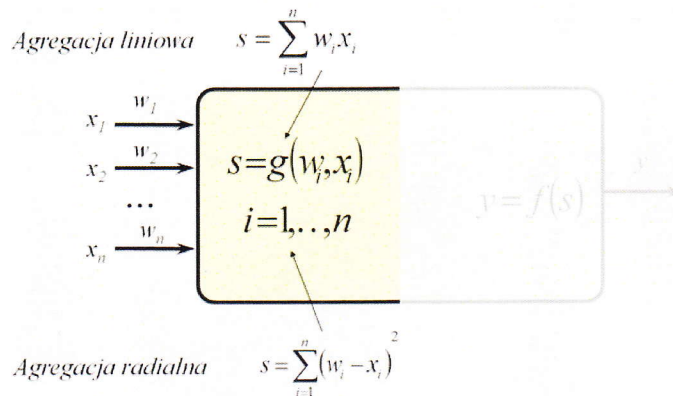
Raz jeszcze podkreślamy, że wszystkie objaśnienia są tu bardzo krótkie i zawierają wyłącznie podstawowe informacje. Prawdziwej obszernej wiedzy na temat sieci neuronowych trzeba szukać w dostępnych podręcznikach, a nie w tym Kompendium.

Zestaw haseł Kompendium

Agregacja danych wejściowych

Jest to pierwsza czynność, jaką wykonuje **neuron**. Ponieważ **neuron** ma zwykle wiele **wejść** i jedno **wyjście** – konieczne jest przekształcenie wielu **danych wejściowych** w

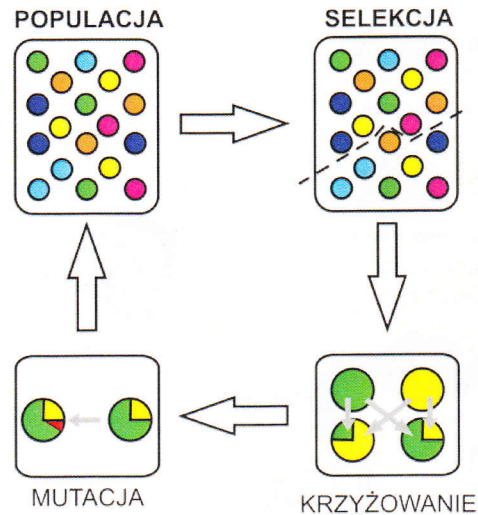
jeden wypadkowy sygnał **sumarycznego pobudzenia**, który kształtuje potem **sygnał wyjściowy neuronu** za pośrednictwem wybranej **funkcji aktywacji**.

W **neuronach** stosuje się różne formuły agregacji danych wejściowych, najczęściej jednak stosowana jest pokazana na rysunku agregacja liniowa albo agregacja radialna.

Aktywne asocjacyjne grafy neuronowe AANG

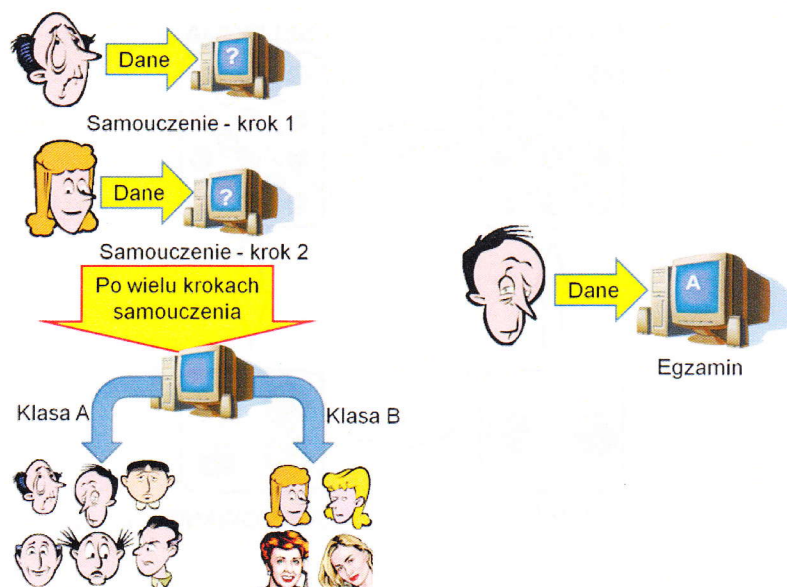
Sieci AANG są rozwinięciem **struktur AGDS** do postaci warunkowo reaktywnego grafu neuronów, których połączenia i **wagi** odwzorowują relacje asocjacyjnego podobieństwa ASIM, asocjacyjnego następstwa ASEQ i asocjacyjnej definicji składowych ADEF. Neurony sieci AANG można pobudzać w różnych kombinacjach i w różnej kolejności, co uruchamia zapisane w niej skojarzenia i aktywuje różne skojarzone z nimi informacje, podobnie jak ma to miejsce w biologicznym mózgu. Dzięki różnym asocjacyjnym połączeniom w tej sieci, można przy jej pomocy formować asocjacyjną wiedzę oraz wydobywać z niej powiązane informacje poprzez aktywowanie wybranych neuronów, reprezentujących pewne zapytanie lub inną informację. W sieciach AANG zamodelowano wiele ważnych biologicznych mechanizmów przetwarzania informacji, tj. dynamikę, czas oczekiwania, relaksację, refrakcyjność, asocjacje oraz możliwość naturalnego formowania się wiedzy. Wiedza jest tutaj aktywna, dynamiczna, automatycznie formowana i uzupełniana z informacji napływających do tej sieci. Charakterystyczną cechą tych sieci jest brak rozróżnienia pomiędzy miejscem przechowywania danych oraz asocjacyjnymi metodami ich przetwarzania. Obliczenia na tych sieciach wykonywane są bez wykorzystania pętli i algorytmów znanych z klasycznej informatyki. Dzięki powiązaniu istotnych informacji oraz ich składowych, ważne informacje są bezpośrednio lub pośrednio dostępne bez konieczności stosowania skomplikowanych i czasochłonnych algorytmów wyszukiwania. To wpływa na znaczne obniżenie złożoności obliczeniowej w porównaniu z algorytmami znanymi z klasycznej informatyki. Sieci AANG pozwalają od razu znaleźć wszystkie korelacje pomiędzy danymi i informacjami. Na rysunku zaprezentowano sieć AANG wykorzystaną w roli klasyfikatora. Aktywowano w niej neuron wzorca 124, który pobudził wiele innych neuronów tej sieci, błyskawicznie odśladając różne ważne zależności pomiędzy tymi wzorcami

Algorytm samouczenia

Jest to metoda całkowicie samodzielnego dostosowywania się **sieci neuronowej** do analizy danych pojawiających się na jej **wejściu** bez żadnego komentarza ani wyjaśnienia. Sieć samoucząca potrafi takie dane automatycznie porządkować, dzielić na grupy, identyfikować i kategoryzować. Należy podkreślić, że w odróżnieniu od uczenia, kiedy sieć wyłącznie pozyskuje wiedzę pochodzącą od nauczyciela – przy samouczeniu musi ona tę wiedzę niejako sama odkrywać, co stwarza zupełnie nowe możliwości zastosowań.

Podobnie jak przy **algorytmie uczenia** możliwości zastosowania rozważanej klasy sieci wynikają z tego, że wytrenowana sieć neuronowa zdobytą wiedzę potrafi uogólniać (**generalizacja**). Powoduje to, że samodzielnie stworzone przez sieć kryteria kategoryzacji i klasyfikacji **danych wejściowych** mogą być wykorzystane także do tego, żeby klasyfikować bądź kategoryzować nowe dane, których sieć nie miała możliwości poznać w procesie samouczenia. Oczywiście te dane, na które sieć uogólnia swoją wiedzę powinny należeć do tej samej klasy problemów, jak dane wykorzystywane podczas samouczenia.

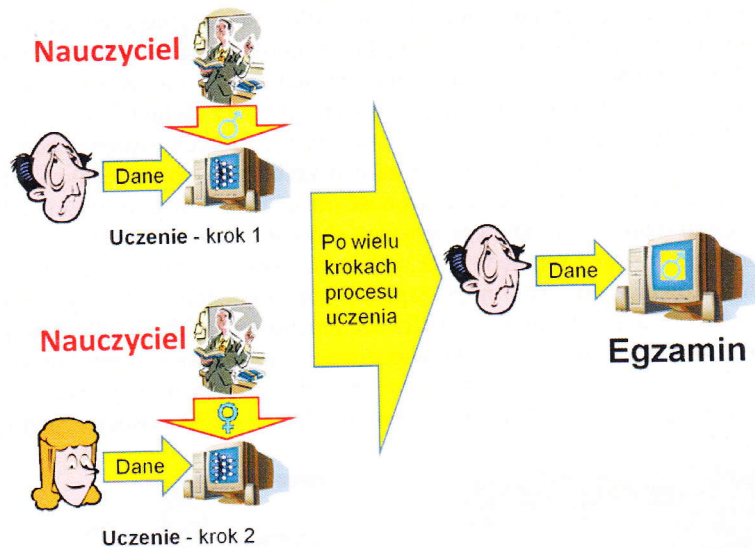

Wadą samouczenia jest to, że sieć wprawdzie całkiem sama zdobywa wiedzę (czy może nawet samodzielnie ją tworzy) – ale użytkownik nie ma żadnego wpływu na to, w jakiej formie ta wiedza jest przedstawiona na **wyjściu** sieci. W związku z tym interpretacja wyników samouczenia oraz rozwiązań dostarczanych przez wytrenowaną samouczącą się sieć w trakcie **egzaminu** wymaga pewnego wysiłku. Użytkownik musi najpierw zrozumieć, co sieć sygnalizuje i w jaki sposób – a dopiero potem może odnosić korzyści z samouczącej się sieci.

Najbardziej znanym przykładem sieci samouczącej się jest **sieć Kohonena**.

Algorytm uczenia

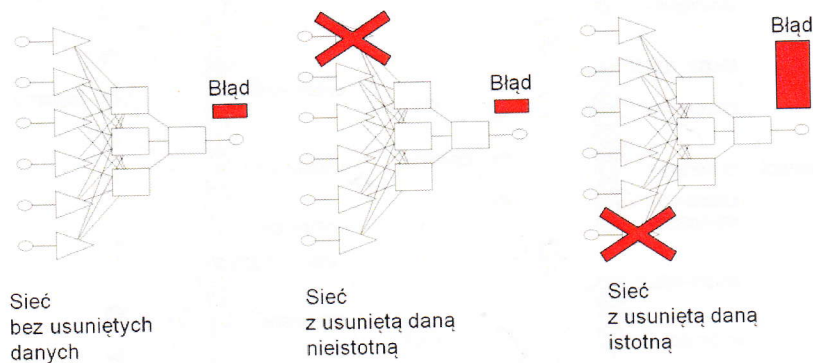
Jest to metoda dostosowywania **sieci neuronowej**, będącej potencjalnie narzędziem możliwym do wykorzystania w kontekście różnych zastosowań, do rozwiązywania określonego typu zadań, wyspecyfikowanych poprzez przykłady rozwiązań zawarte w **zbiorze uczącym**. Działanie algorytmu uczenia polega na pokazywaniu kolejnych **przypadków uczących** wraz z informacją podawaną przez **nauczyciela**, dotyczącą wymaganej poprawnej **odpowiedzi** sieci (tak zwana **odpowiedź wzorcowa**). Szczegóły algorytmu uczenia (a właściwie wielu różnych algorytmów, bo jest ich znanych obecnie kilkadziesiąt, jeśli nie kilkaset) są zbyt złożone na to, żeby je tu można było przedstawić. Ogólna idea **procesu uczenia** polega na minimalizacji **funkcji błędu**. Podczas działania algorytmu uczenia dochodzi do iteracyjnego modyfikowania **wag** w **sieci neuronowej**. Kryterium zatrzymania algorytmu związane jest z wykorzystaniem **zbioru walidacyjnego** sygnalizującego moment, kiedy sieć zaczyna tracić zdolność **generalizacji** wyników uczenia.

Po wykonaniu wielu kroków uczenia sieć jest gotowa do **egzaminu**, który sprawdza jej wiedzę i zdolność do jej **generalizacji**.

Analiza wrażliwości

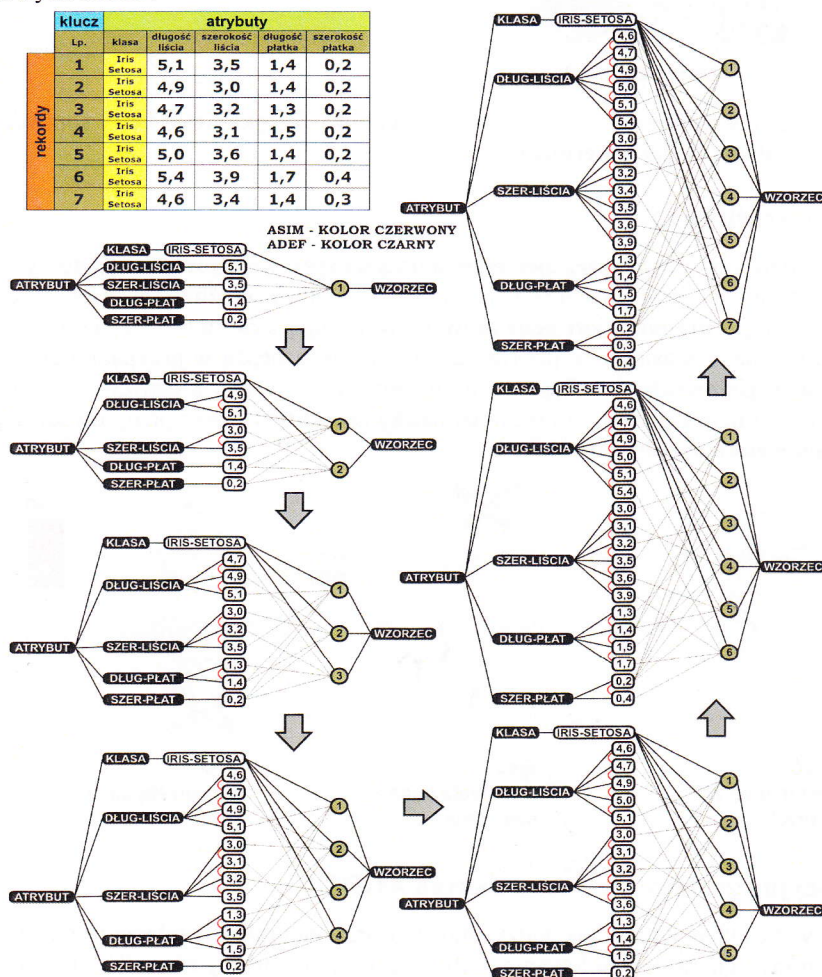
Jeżeli w rozwiązywanym przez sieć neuronową danych wejściowych nieistotnych jest niewiele, to można je wyeliminować na podstawie analizy wrażliwości. Analiza ta prowadzona jest **po uczeniu sieci neuronowej** i wykazuje, które **dane wejściowe** są najbardziej istotne. Poznajemy to poprzez analizę wzrostu **błędu** w przypadku eliminacji z **danych wejściowych** poszczególnych zmiennych. Usuwając z danych wejściowych pojedyncze zmienne uznane za nieistotne należy za każdym razem przeprowadzać **proces uczenia sieci** od początku.

Asocjacyjne grafowe struktury danych AGDS

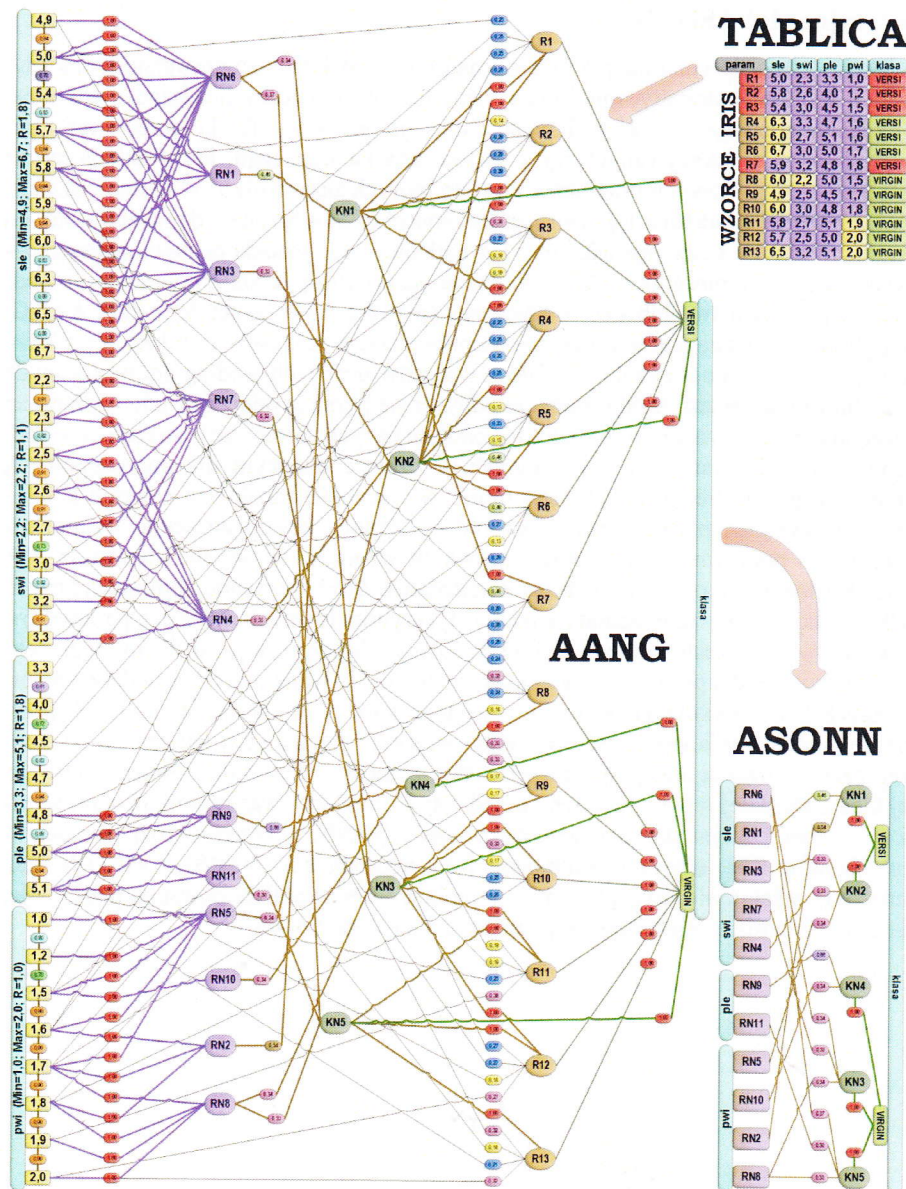
Struktury AGDS podobnie jak ludzki mózg tworzą naturalne korelacje pomiędzy danymi i informacjami do zbudowania grafu zależności pomiędzy nimi. W tym celu wy-

korzystają relacje asocjacyjnego podobieństwa ASIM, asocjacyjnego następstwa ASEQ i asocjacyjnej definicji składowych ADEF, które umożliwiają powiązać odpowiednio podobne lub następujące po sobie informacje lub ich części oraz zdekomponować informacje na elementarne składowe, pomiędzy którymi mogą zachodzić różne asocjacyjne relacje. Takie powiązanie składowych informacji, których reprezentacja nie jest dublowana, lecz agregowana, pozwala na bardzo szybki dostęp do różnych informacji w niej zapisanych, a to z kolei obniża złożoność obliczeniową w porównaniu z klasycznymi strukturami danych. Struktura ta również służy do alternatywnego asocjacyjnego zapisu informacji oraz jest niezbędna dla wykonania asocjacyjnych neuroobliczeń grafowych. Służy również do statycznego zapisu wybranego stanu aktywnych asocjacyjnych sieci AANG i dzięki temu daje możliwość przenoszenia ich na odległość i reaktywowania w innym miejscu. Na rysunku zaprezentowano pierwsze etapy konwersji klasycznej tabelarycznej struktury danych do postaci tego grafu, kojarzącego **wzorcy uczące**, zachowując relacje asocjacyjnego podobieństwa ASIM i asocjacyjnej definicji składowych ADEF.

Asocjacyjna sieć ASONN

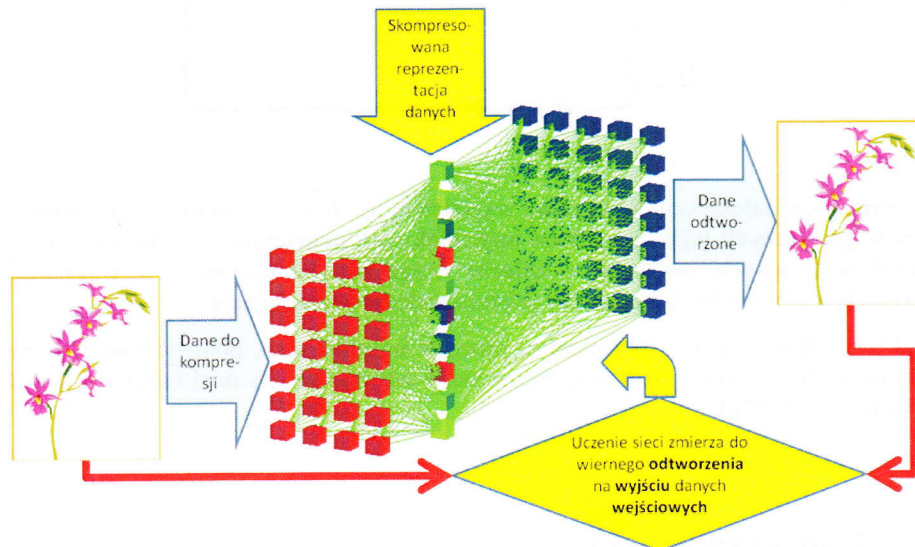
Asocjacyjne samo- optymalizujące się sieci neuronowe ASONN są uniwersalnym klasyfikatorem zdolnym automatycznie i plastycznie reagować na dane liczbowe, symboliczne i logiczne, a następnie je klasyfikować. Powstają one w wyniku kojarzenia informacji wejściowych przekazywanych jej z danego **zbioru uczącego**, który składa się ze zbioru danych wejściowych oraz nazw klas, do których zakwalifikował te dane ekspert. Wielowarstwowa **struktura** tej sieci jest automatycznie tworzona i dopasowywana do konkretnego **zbioru uczącego** tak, żeby jak najlepiej odpowiadała postawionemu zadaniu klasyfikacji. Najpierw przykłady ze zbioru uczącego są ze sobą kojarzone na podstawie ich podobieństwa lub ew. również następstwa z wykorzystaniem **sieci AANG**. Następnie dokonywana jest automatyczna optymalizacja zakresów i podzbiorów, które definiują i dyskryminują pewne podzbiory wzorców uczących według zdefiniowanych klas w **zbiorze uczącym**. Dyskryminacja odbywa się poprzez odnajdywanie najbardziej reprezentatywnych i zarazem najbardziej odróżniających kombinacji zakresów i podzbiorów wartości parametrów, określonych w **zbiorze uczącym** dla poszczególnych wzorców. Algorytm budowy tych sieci umożliwia szybkie odnalezienie takich kombinacji dla wszystkich niesprzecznych wzorców z danego zbioru uczącego i zapewnia zawsze 100% poprawną klasyfikację wszystkich wzorców uczących. Metoda ta daje również bardzo dobre rezultaty podczas **uogólniania**, gdyż wszystkie kombinacje buduje tylko z najbardziej reprezentatywnych i dyskryminatywnych wartości parametrów tych wzorców. W przestrzeni danych buduje rozmyte hiperprostopadłościany, reprezentujące kombinacje dla poszczególnych klas. Rozmycie zależne jest od sąsiedztwa wzorców innych klas. Wykorzystano funkcję ściętego kapelusza Gaussa w punktach przecięcia do modelowania tego rozmycia. Wagi tej sieci ustalane są w zależności do stopnia reprezentatywności danego przedziału lub podzbioru wartości danego parametru dla danej klasy. Bardziej reprezentatywne przedziały i podzbiory wartości mają wagi większe i *vice versa*. Na rysunku zaprezentowano sieć ASONN, w której wyróżniono neurony przedziałów RN_i , neurony kombinacji KN_i , neurony klas $VERSI$ i $VIRGIN$ oraz parametry (wejścia): sle , swi , ple i pwi . Wynikowa sieć ASONN powstaje poprzez jej wydzielenie z bardziej rozbudowanej i uniwersalnej **sieci AANG**.

Autoasocjacyjna sieć neuronowa

Jako **autoasocjacyjna** określana jest sieć neuronowa, w której warstwa wejściowa ma ten sam rozmiar (tę samą liczbę **neuronów**) co warstwa wyjściowa. Ponadto uczenie takiej sieci zmierza do wiernego **odtworzenia** na **wyjściu danych wejściowych**. Uzasadnieniem dla stosowania takiej struktury sieci jest fakt, że pomiędzy **warstwą wejściową** sieci a **warstwą wyjściową** jest zwykle przynajmniej jedna **warstwa** zawierają-

ca znacznie mniej **neuronów** niż **warstwy wejściowa i wyjściowa**. W tej pośredniej warstwie wytwarzana jest skompresowana reprezentacja danych, zaś struktura sieci pomiędzy warstwą wejściową a wspomnianą warstwą pośrednią staje się narzędziem do kompresji danych. Z kolei ta część sieci, która rozciąga się od warstwy pośredniej do warstwy wyjściowej staje się narzędziem do dekompresji.

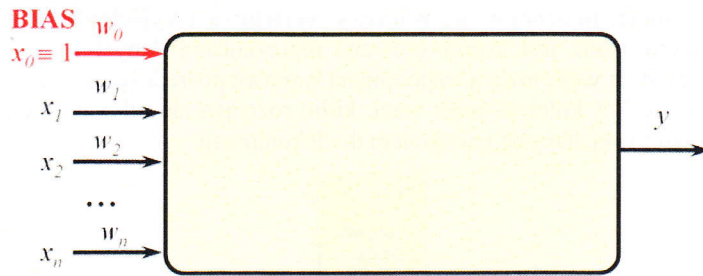
Sieci autoasocjacyjne bywają też wykorzystywane do realizacji nieliniowej transformacji PCA.

Backpropagation

Patrz hasło: **Wsteczna propagacja błędów**

BIAS – wyraz wolny

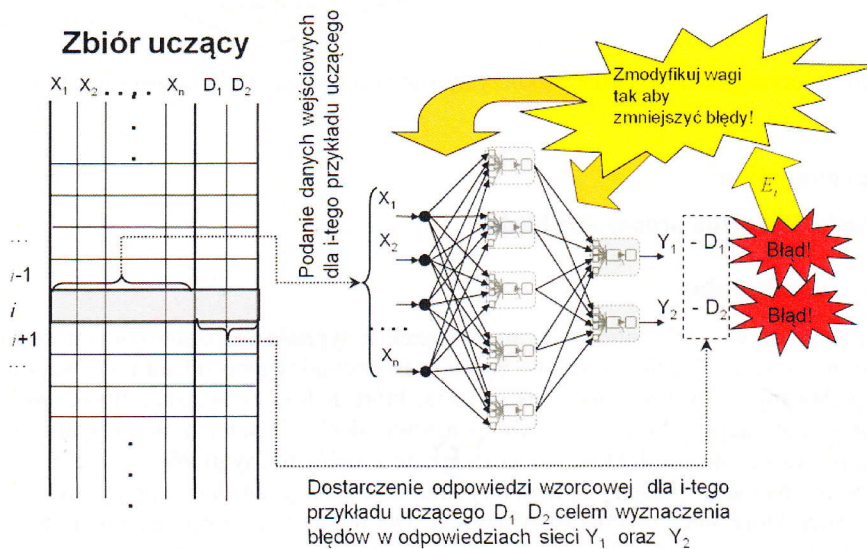
Większość **wag** w sieci neuronowej ma związek z **sygnałami** pojawiającymi się na **wejściach** poszczególnych neuronów. Sygnały te pochodzą albo od **danych wejściowych** podawanych do sieci jako opis zadania, które należy rozwiązać, albo z **wyjść neuronów** należących do wcześniejszej **warstwy sieci**. Czasami przy **uczeniu sieci** przydatne okazują się **wagi**, które nie są związane z żadnym z **sygnałów**. Takie wyrazy wolne w równaniach opisujących **neurony** oraz całe **sieci** pozwalają lepiej reprezentować zadania, które **sieć** powinna rozwiązywać. Dla ujednolicenia opisu **neuronów** korzystających z takich wyrazów wolnych i tych, które z nich nie korzystają, wprowadza się często do **struktury sieci neuronowej** generatory sztucznego pseudo-sygnału, określanego mianem **BIAS**. Sygnał ten ma z definicji zawsze wartość +1 i jest podawany na dodatkowe **wejście** neuronu. **Waga** związana z tym sygnałem podlega **procesowi uczenia** podobnie jak wszystkie inne **wagi**, z tym że w odpowiednich formułach algorytmu uczenia w miejscu rzeczywistych sygnałów – występuje **BIAS**.

Błąd

Dla **neuronów** należących do **warstwy wyjściowej** jest to miara rozbieżności pomiędzy wartościami **danych wyjściowych** na **wyjściach** tych **neuronów** a wartościami **odpowiedzi wzorcowych** zawartych w **zbiorze uczącym**. Dla neuronów w **warstwach ukrytych** błąd musi być wyznaczany poprzez **wsteczną propagację**.

Błąd jest bardzo ważnym pojęciem w procesie **uczenia** sieci, ponieważ **wagi** w poszczególnych neuronach sieci modyfikuje się w taki sposób, by minimalizować popełniany przez sieć błąd.

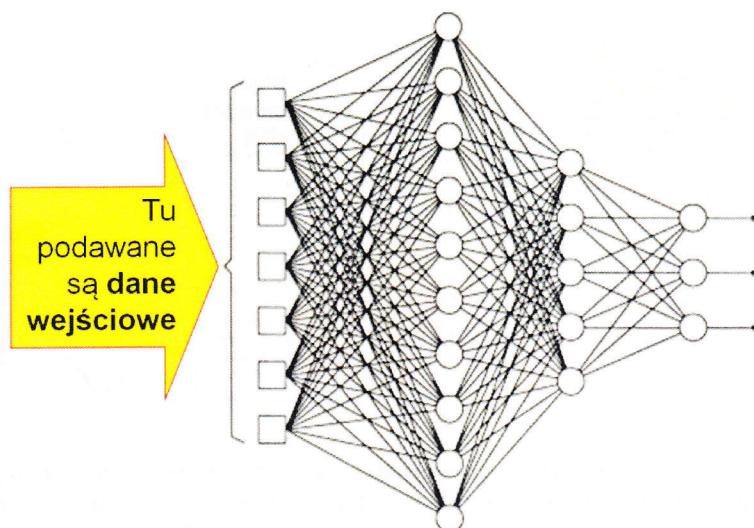

Proces uczenia sieci neuronowej można w związku z tym traktować jako proces minimalizacji **funkcji błędu**.

Dane wejściowe

Są to informacje w formie sygnałów podawanych do **wejść neuronów wejściowej warstwy sieci**. Uważa się, że dane wejściowe dostarczają wszystkie informacje nie-

zbędne do tego, żeby sieć mogła rozwiązać postawiony problem. Dane wejściowe powinny być odpowiednio przygotowane, żeby mogły prawidłowo działać w sieci neuronowej. Szczegółowe wiadomości na ten temat zawiera rozdział 2 w głównej części monografii, więc nie będą one tu powtarzane.

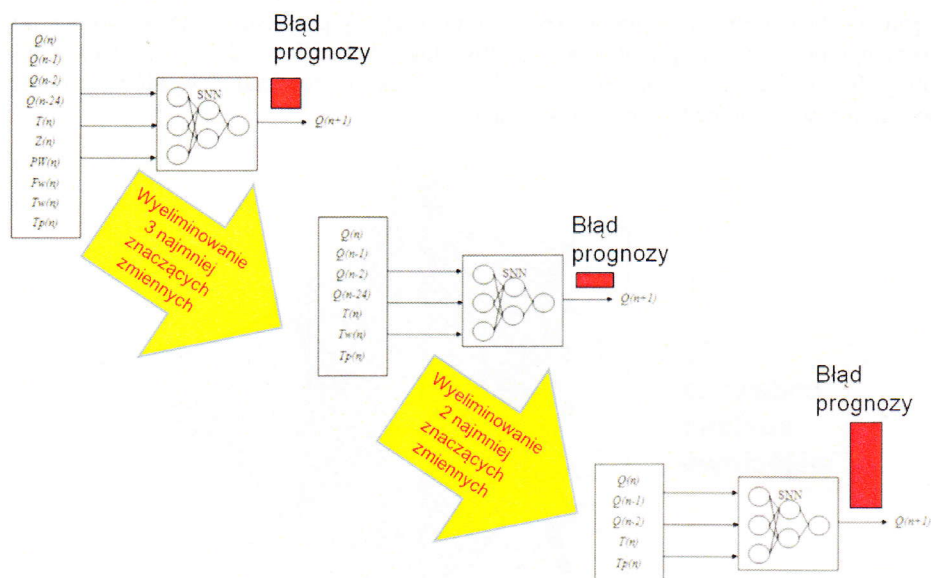

Dobór danych wejściowych

W sytuacji, gdy dysponujemy niewielką liczbą **przypadków uczących**, zalecane jest przeprowadzenie selekcji **danych wejściowych** w celu zmniejszenia liczby **wag** koniecznych do wyznaczenia w **procesie uczenia**. Jest kilka metod, których można użyć:

1. *Usuwanie zmiennych wysoko skorelowanych.* Metoda polega na wyznaczeniu korelacji par danych wejściowych i usunięcie jednej ze zmiennych z tych par, dla których współczynnik korelacji jest większy niż przyjęty próg, np. 0,9.
2. *Usuwanie zmiennych o niskiej wariancji.* Jeżeli wariancja zmiennej wejściowej jest niska, to jej wartość informacyjna jest najprawdopodobniej niewielka i można ją pominąć.
3. **Transformacja PCA** – omówiona osobno.
4. *Metoda siłowa (bruteforce).* Tworzone są **sieci** wykorzystujące *wszystkie* możliwe podzbiory zbioru **danych wejściowych**. Jeżeli zostanie zastosowana taka sama metoda **uczenia** do wszystkich tych **sieci**, to wybór najlepszego zestawu **danych wejściowych** może być podyktowany najmniejszą wartością **błędu** uzyskanie po uczeniu na **zbiorze testowym** lub **walidacyjnym**.
5. **Algorytmy genetyczne** – omówione osobno.
6. **Genetyczne sieci neuronowe** – omówione osobno.
7. **Analiza wrażliwości** – omówiona osobno.

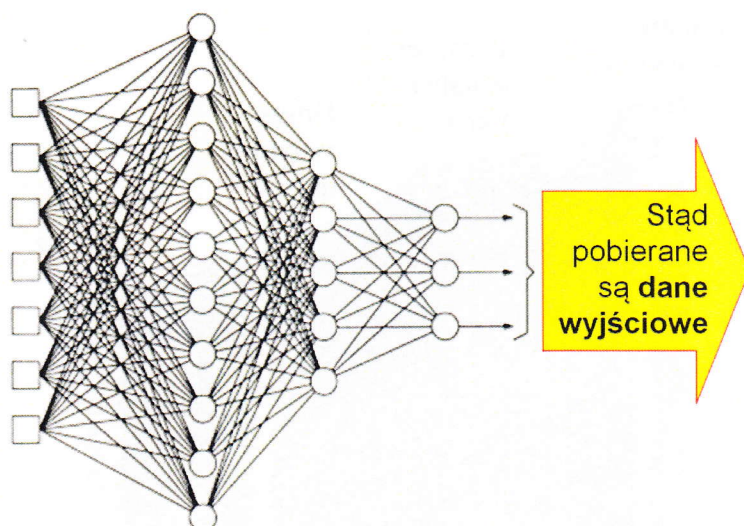
Na rysunku pokazano wynik zastosowania ostatniej z wymienionych metod.

W zadaniu, którego celem było prognozowanie (zapotrzebowania na energię ciepłą dla miasta Krakowa) zastosowano początkowo **sieć** uwzględniającą 10 **danych wejściowych**. Otrzymano błąd prognozy 7,2%. Przeprowadzono **analizę wrażliwości** i stwierdzono, że trzy zmienne wejściowe można wyeliminować. Zmodyfikowana sieć (o 7 wejściach) po nauczaniu miała 1,8% błędu. Powtórzono procedurę eliminując kolejne dwie najmniej wartościowe dane wejściowe. Sieć po tej kolejnej redukcji (5-wejściowa) miała jednak aż 22,3% błędu. Jak widać przy redukcji danych wejściowych trzeba zachować umiar.

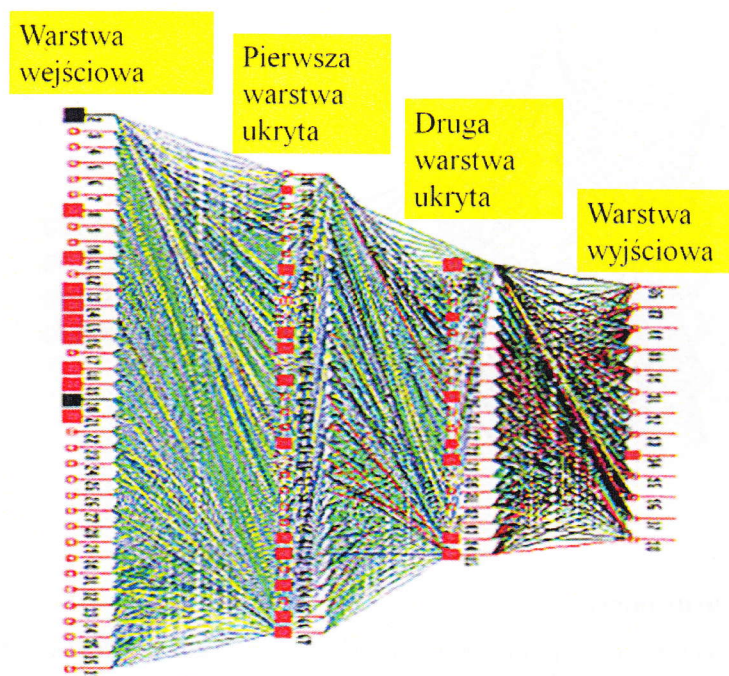
Dane wyjściowe

Są to informacje w formie sygnałów pojawiające się na **wyjściach neuronów wyjściowej warstwy sieci**. Informacje te podają rozwiązanie postawionego problemu. Zwykle do tego, żeby wykorzystać **dane wyjściowe** jako rozwiązanie problemu, trzeba je odpowiednio zinterpretować, bo same wartości pojawiające się na wyjściach neuronów należących do wyjściowej warstwy sieci nie zawsze są same z siebie wystarczająco zrozumiałe. Sposób interpretacji danych wyjściowych zdefiniowany jest zwykle w **zbiorze uczącym**. Zawarte w tym zbiorze **odpowiedzi wzorcowe** pokazują, jak należy rozumieć poszczególne dane wyjściowe w kontekście zadań, które sieć ma rozwiązywać po nauczaniu.

Duża sieć neuronowa

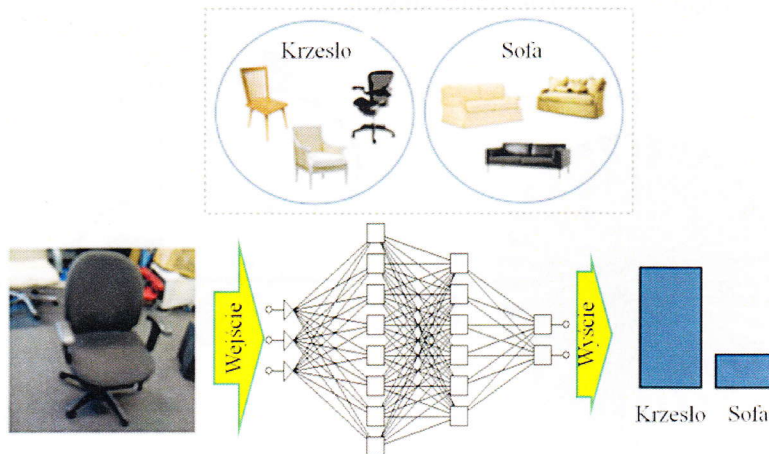
Schematy sieci neuronowych przedstawianych w poszczególnych hasłach tego Kompendium są na ogół przedstawiane w taki sposób, że zawierają niewiele **neuronów** w poszczególnych **warstwach** i w efekcie niewiele **połączeń** (porównaj na przykład rysunek w haśle **struktura sieci**). Tymczasem prawdziwe sieci neuronowe, używane przez Autorów rozdziałów we wszystkich czterech wcześniejszych częściach monografii mają zwykle bardzo wiele wejść, mnóstwo neuronów ukrytych oraz najczęściej przynajmniej kilka wyjść. Przykładowy schemat takiej dużej sieci neuronowej przedstawia poniższy rysunek, na którym widać, że w dużej sieci trudno jest prześledzić **strukturę** i niewygodnie jest wnioskować na temat jej działania – stąd celowość przedstawiania na schematach sieci uproszczonych.

Egzamin

Potoczna nazwa procesu testowania efektów **uczenia** lub **samouczenia** sieci neuronowej. Podczas egzaminu powinno się używać zadań (**przypadków uczących**), których prawidłowe rozwiązania są znane, ale które nie były wcześniej używane ani w charakterze elementów **zbioru uczącego**, ani elementów **zbioru walidacyjnego**. Często dla potrzeb egzaminu tworzy się specjalny **zbiór testowy**. Zasadniczym celem egzaminu jest sprawdzenie zdolności sieci do **generalizacji** zdobytej wiedzy. Przykład **egzaminu sieci** neuronowej przedstawia rysunek poniżej.

Zbiór uczący

Odpowiedzi sieci podczas egzaminu mogą nie być tak katagoryczne jak podczas uczenia, ale jeśli sygnał optywający za prawidłowym rozwiązaniem jest silniejszy niż sygnał odpowiedzi fałszywej – to egzamin można uznać za zaliczony.

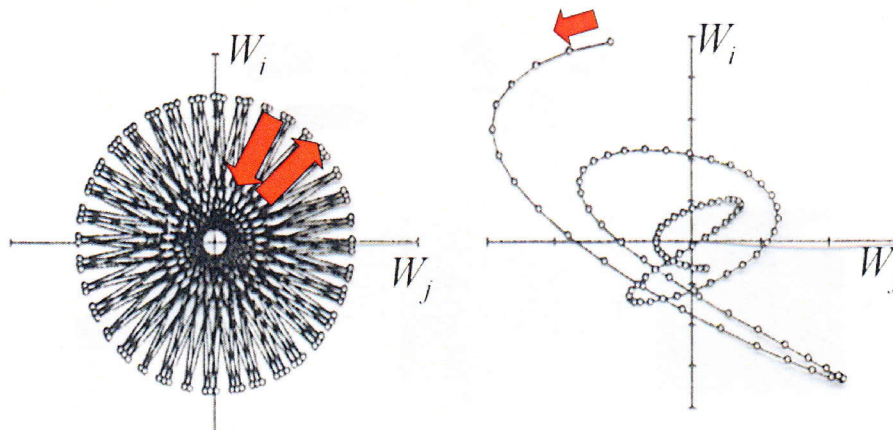
Epoka

Podczas **uczenia sieci neuronowej** trzeba wykonać bardzo wiele kroków **algorytmu uczenia** zanim **błąd** stanie się akceptowalnie mały. Tymczasem **zbiór uczący** zawiera zwykle ograniczoną liczbę **przypadków uczących**, w typowych przypadkach setki lub nawet tysiące razy mniej liczną, niż liczba koniecznych kroków algorytmu uczenia. Z tego zestawienia wynika, że **zbiór uczący** musi być wykorzystywany w **procesie uczenia** wielokrotnie. Dla zaznaczenia tego faktu wprowadzono pojęcie epoki, rozumiejąc pod tym pojęciem jednorazowe użycie w **procesie uczenia** wszystkich **przypadków uczących** zawartych w **zbiorze uczącym**. Po wykonaniu wszystkich kroków należących do jednej epoki **algorytm uczący** dokonuje oceny zdolności sieci do **generalizacji** wyników uczenia przy wykorzystaniu **zbioru walidacyjnego**. Po stwierdzeniu, że zarówno **błąd** obliczany na **zbiorze uczącym**, jak i **błąd** wyznaczony dla **zbioru walidacyjnego** nadal jeszcze obiecująco maleją – **algorytm uczący** wykonuje następną epokę. W przeciwnym przypadku **proces uczenia** zostaje zatrzymany.

Gdyby w kolejnych epokach **przypadki uczące** pokazywać stale w tej samej kolejności – to istniałaby obawa, że **proces uczenia** może zmieniać **wagi** w kółko, powracając po każdym cyklu do punktu wyjścia. Przedstawia to rysunek, na którym po lewej stronie pokazano właśnie taki „zapętłony” proces zmiany **wag**, nie prowadzący do nauczania sieci nawet po bardzo długim **procesie uczenia**. Na rysunku pokazano cykliczne zmienianie się wartości *dwóch* wybranych **wag** (bo tylko to można pokazać na rysunku), ale podobny niekorzystny proces zachodzi także dla wszystkich innych **wag** w całej **sieci**.

Zapętleniu uczenia można zapobiec poprzez **randomizację zbioru uczącego**, to znaczy poprzez zmianę kolejności pokazywania poszczególnych **przypadków uczących** w kolejnych epokach. Wtedy proces zmiany **wag** w trakcie uczenia porządkuje się i wy-

rażnie widać, że zmierza do określonego celu, odpowiadającego optymalnemu zestawowi wag zapewniającemu rozwiązywanie stawianych **sieci** zadań z minimalnym błędem (co pokazano na rysunku po prawej stronie).

Feedforward

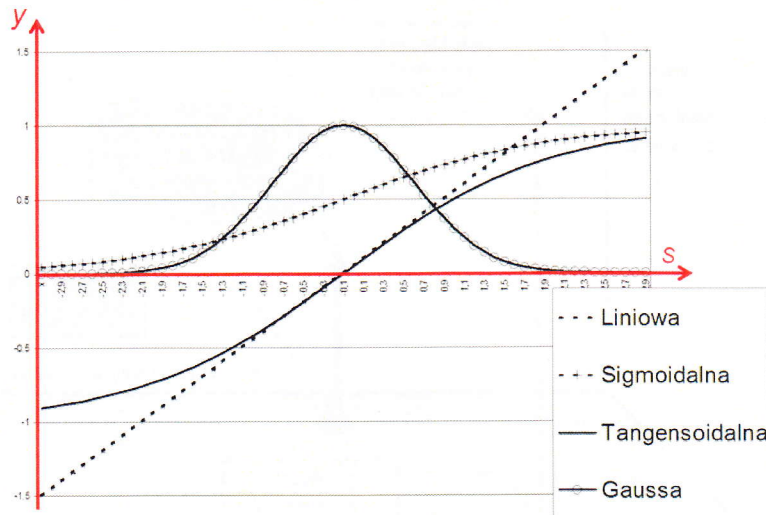
Patrz hasło: **Jednokierunkowa sieć neuronowa**

FNN

Patrz hasło: **sieć neuronowo-rozmyta**

Funkcja aktywacji

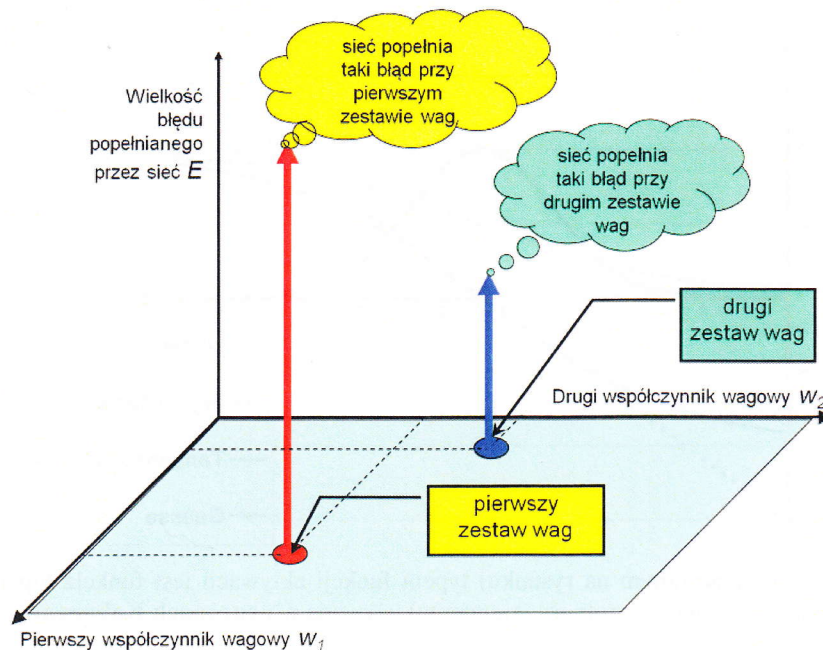
Po agregacji danych wejściowych z uwzględnieniem wag powstaje sygnał **sumarycznego pobudzenia**. Rola funkcji aktywacji polega na tym, że musi ona określić sposób obliczania wartości **sygnału wyjściowego neuronu** na podstawie wartości tego **sumarycznego pobudzenia**. W literaturze rozważano wiele różnych propozycji funkcji aktywacji, jednak do powszechnego użytku weszły właściwie cztery z nich: funkcja liniowa (**neuron liniowy**), funkcja sigmoidalna (**neuron sigmoidalny**), funkcja tangensooidalna (dokładnie jest to funkcja *tangens hiperboliczny*, ale skrótowo mówi się właśnie **neuron tangensoidalny**) oraz funkcja Gaussa (**neuron radialny**).

Osobnym (nie pokazanym na rysunku) typem funkcji aktywacji jest funkcja hiperboliczna (wyliczana jako odwrotność argumentu) używana w **neuronach Kohonena**.

Funkcja błędu

Błąd popełniany przez sieć neuronową zależy od współczynników **wag** występujących w sieci i doskonalonych przez **algorytmy uczenia**. Jeśli wyobrazimy sobie (patrz rysunek), że w danym momencie **procesu uczenia** w sieci został ustalony pewien zestaw **wag** (nazwany na rysunku *pierwszym zestawem*) i jeśli przy tym zestawie **wag** przeprowadzimy **egzamin**, to uzyskamy pewną wartość **błędu**, przedstawioną na rysunku przy pomocy pionowej strzałki. Jeśli wartość zestawu **wag** się zmieni (na przykład w wyniku **uczenia**) i będziemy mieli do czynienia z *drugim zestawem* – to dla niego także można będzie wyznaczyć **błąd** i przedstawić go – jak na rysunku – przy pomocy niższej strzałki. Jeśli taką czynność wystawiania pionowych strzałek oznaczających wartości błędów wykonamy w każdym punkcie szarej płaszczyzny, reprezentującej na rysunku wszystkie możliwe zestawy **wag** – to wierzchołki strzałek wyznaczą pewną powierzchnię rozpiętą ponad szarą płaszczyznę. Właśnie ta powierzchnia jest potrzebna do wielu celów (między innymi w opisie **procesu uczenia**) *funkcja błędu*.

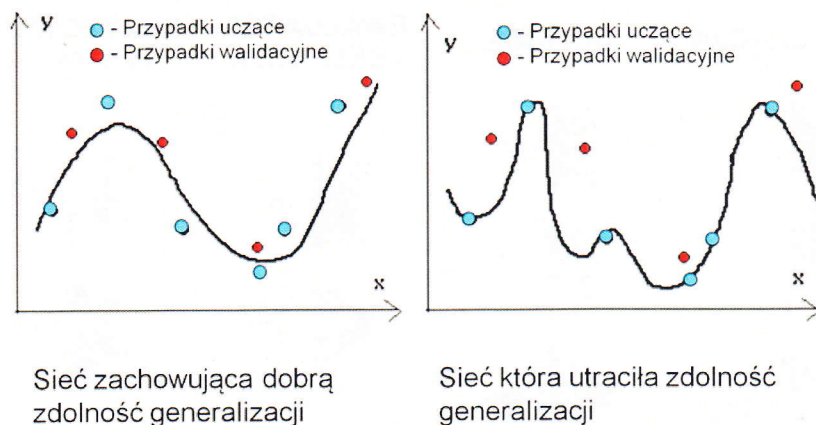

Do rysunku dodać trzeba pewien komentarz:

Żeby można było przedstawić na tym rysunku proces budowy funkcji błędu – trzeba było założyć, że funkcja ta zależy wyłącznie od dwóch współczynników wagowych rozpinających na rysunku szarą płaszczyznę. Jest to bardzo daleko idące uproszczenie, ponieważ w rzeczywistości funkcja błędu sieci neuronowej zależy od wszystkich wag występujących w całej sieci – a tych wag są setki, a czasem tysiące. Jednak funkcji zależnej od tysiąca zmiennych narysować się nie da, więc przedstawiono rysunek sytuacji uproszczonej (wyidealizowanej), żeby wytworzyć u Czytelnika ogólną intuicję. Ta intuicja pozwala też zrozumieć, co się dzieje w tej wielowymiarowej przestrzeni wag podczas rzeczywistego **procesu uczenia**.

Generalizacja

Proces **uczenia** opiera się zawsze na **zbiorze uczącym**, który zawiera **przypadki uczące**, czyli zadania wraz ze znanymi poprawnymi rozwiązaniami (**odpowiedzi wzorcowe**). Jednak sens użycia sieci neuronowej polega na tym, że musi ona (po nauczaniu) rozwiązywać zadania podobne do tych, na których była uczona – ale nie identyczne z nimi. Takie przeniesienie nabytej wiedzy na nowe przypadki nazywane jest **generalizacją**. Zagrożeniem dla **generalizacji** jest **przeuczenie**. Gdy sieć jest przeuczona – następuje nadmierne dopasowanie jej zachowania do drugorzędnych (nieistotnych) szczegółów konkretnych przypadków uczących – nie mających istotnego znaczenia z punktu widzenia istotnych cech rozwiązywanego zadania. Na rysunku pokazano to na przykładzie działania prostej sieci, której zadaniem jest odtworzenie przebiegu funkcji jednej zmiennej na podstawie zbioru punktów tworzących **zbiór uczący**.

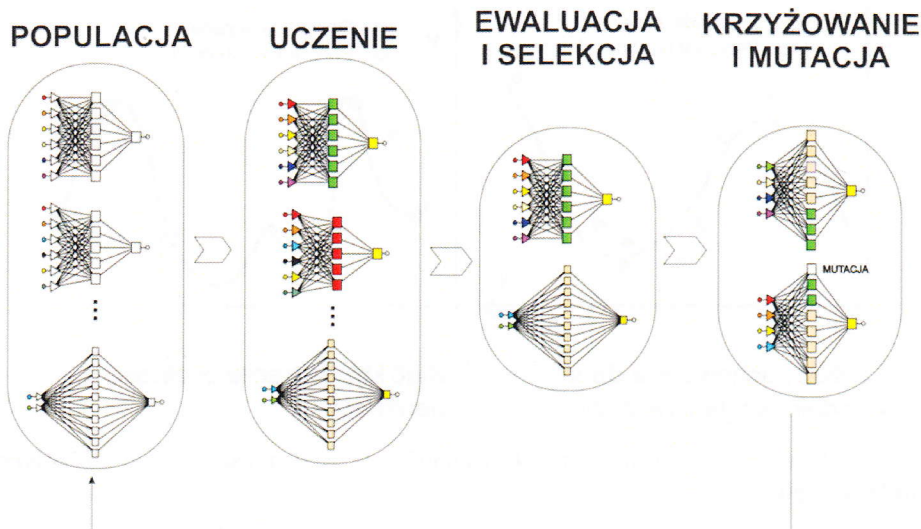
Do kontroli tego, czy sieć nie zatraciła zdolności do generalizacji używa się **zbioru walidacyjnego**.

Genetyczna sieć neuronowa

Genetyczne Sieci Neuronowe (*Genetic Neural Networks* – GNN) są połączeniem koncepcji optymalizacji za pomocą **algorytmów genetycznych** oraz modelowania za pomocą **sieci neuronowych**. GNN mają tę przewagę nad klasycznymi **sieciami neuronowymi**, że w trakcie ich optymalizacji przeprowadzone zostaje nie tylko **uczenie** samych sieci, ale jeszcze dobór optymalnej **struktury sieci neuronowej** oraz **wektora wejściowego**.

GNN optymalizują się przy użyciu **algorytmów genetycznych**. Populacja tworzona jest przez **sieci neuronowe** charakteryzujące się zarówno różnymi **danymi wejściowymi** oraz/lub ilością **neuronów warstwy ukrytej**.

Podstawową zaletą stosowania GNN jest fakt, że funkcja przystosowania ocenia jakość nieliniowych modeli neuronowych i dlatego nie zachodzi niebezpieczeństwo wyeliminowania w czasie procedury optymalizacyjnej jakiegoś kluczowego nieliniowego związku. Ponadto metoda dostarcza zestawu dobrze działających **sieci**, które są w stanie rozwiązać dany problem często na różne, komplementarne sposoby. Wadą procedury GNN jest wysoki koszt obliczeniowy ze względu na iteracyjnie trenowane każdej sieci (np. 100 epok) w populacji (np. 100 modeli) w każdym pokoleniu ewolucji (np. 1000 pokoleń).

GRNN

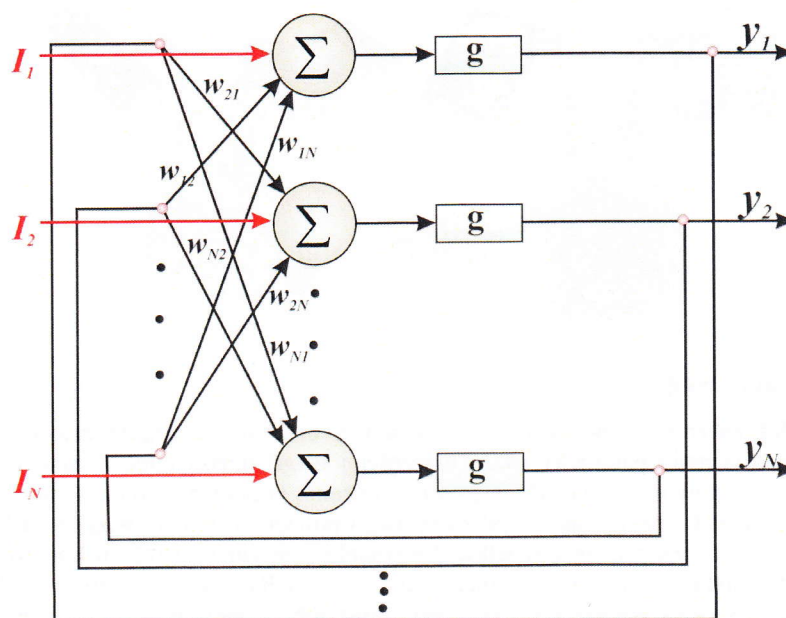
Patrz hasło: Sieć uogólnionej regresji

Hopfielda sieć

Jest to szczególny przypadek **sieci rekurencyjnej**. Sieć Hopfielda to sieć jednowarstwowa o regularnej budowie, składająca się z wielu **neuronów** połączonych każdy z każdym. Połączenie wyjścia neuronu k z wejściem neuronu j związane jest z wagą w_{kj} . Połączenia takie są zdefiniowane dla wszystkich k i j , co formuje ogromną liczbę sprzężeń zwrotnych zawartych w takiej sieci. Nie istnieją jednak **sprężenia zwrotne** obejmujące ten sam neuron. Oznacza to, że **sygnał wyjściowy** danego neuronu nie trafia na jego wejście, a więc wartości **wag** w_{ii} są równe 0.

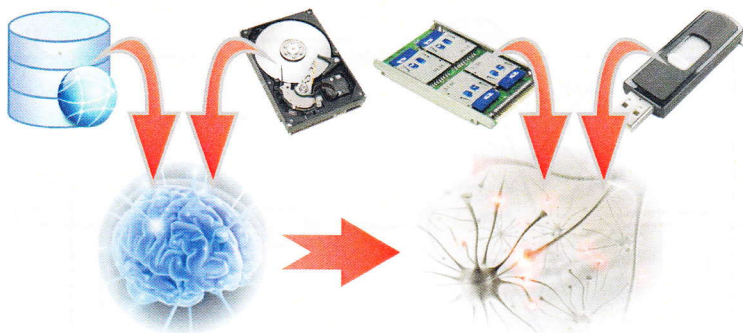
Ze względu na stabilność zachowania sieci zakłada się, że wagi w tej sieci są symetryczne, tzn. waga w_{kj} łącząca neuron k z neuronem j jest równa wadze w_{jk} łączącej neuron j z neuronem k .

Sieć Hopfielda podczas **uczenia** modyfikuje swoje wagi w_{kj} w zależności od wartości **wektora uczącego**. W trybie odtworzeniowym wagi nie ulegają modyfikacjom, natomiast **sygnał wejściowy** pobudza sieć, która poprzez sprzężenie zwrotne wielokrotnie przyjmuje na swoje wejście sygnał wyjściowy, aż do ustabilizowania odpowiedzi.

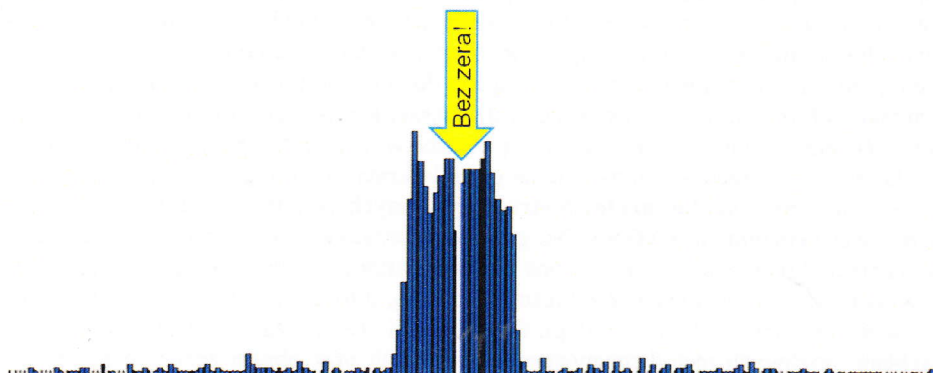
Informatyka skojarzeniowa

Informatyka skojarzeniowa jest działem informatyki, zajmującym się ogółem zagadnień kojarzenia informacji, formowania się wiedzy oraz inteligencji, mechanizmami i obliczeniami asocjacyjnymi, asocjacyjnymi grafowymi strukturami danych, automatyzacją i autonomicznością asocjacyjnego formowania wiedzy i inteligencji, procesów kognitywnych oraz mechanizmami asocjacyjnego wnioskowania na podstawie uformowanej wiedzy. Informatyka skojarzeniowa nawiązuje do zupełnie innych mechanizmów przetwarzania informacji niż te stosowane w dzisiejszej klasycznej informatyce. Wykorzystuje mechanizmy biologiczne, jakie mają miejsce w mózgu. Modeluje również procesy psychologiczne i przenosi ich modele na grunt informatyki. Informatyka skojarzeniowa wykorzystuje **asocjacyjne grafowe struktury danych AGDS** oraz **aktywne asocjacyjne sieci neuronowe AADNN**. Na gruncie informatyki skojarzeniowej biologiczne mechanizmy kojarzenia są przenoszone na inne platformy obliczeniowe, wykorzystujące dorobek naszej cywilizacji z zakresu elektroniki, informatyki, optyki, fizyki, kognitywistyki, neuropsychologii, fizjologii i psychologii. Ten rodzaj informatyki wzbogaca wachlarz możliwych metod przetwarzania informacji oraz obniża znacząco złożoność obliczeniową.

Inicjalizacja wag

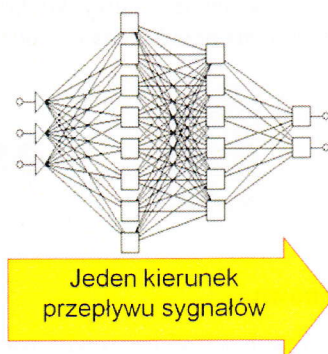
Zanim **sieć** zacznie się **uczyć** z wykorzystaniem określonego **algorytmu uczenia** – podlegające uczeniu parametry sieci (najczęściej **wagi**) muszą mieć nadane wartości początkowe – żeby je można było w **procesie uczenia** poprawiać. To nadawanie wartości początkowych nazywa się inicjalizacją wag i polega na tym, że **wagom** nadaje się wartości losowe, przeważnie niewielkie. Na rysunku pokazano histogram **wag** po inicjalizacji przy pomocy algorytmu znanego jako *Nguyen-Widrow Randomization*. Histogram jest to wykres pokazujący, jak często wystąpiły w sieci wagi o różnych wartościach. Widać, że większość **wag** ma wartości początkowe bliskie zera, chociaż bardzo duże dodatnie i ujemne wartości także się zdarzają. Samo zero jest na ogół wykluczane, bo **połączenie** z zerową **wagą** funkcjonuje tak, jak brak **połączenia**, więc sieć, w której na początku byłyby ustawione **wagi** zerowe, byłaby pozbawiona niektórych swoich **połączeń**.

Jednokierunkowa sieć neuronowa

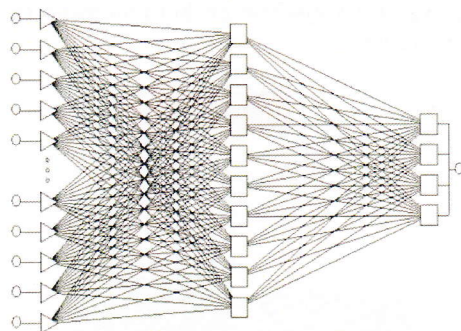
Sieci neuronowe budowane są zazwyczaj w taki sposób, że przepływ sygnałów odbywa się w nich wyłącznie w kierunku od **wejścia** (poprzez ewentualne **warstwy ukryte**) do **wyjścia**. Wykluczony jest przepływ sygnałów w drugą stronę, co powoduje, że sieci tego typu są przeciwstawiane sieciom **rekurencyjnym**. Sieci spełniające wyżej podany warunek nazywane są sieciami jednokierunkowymi albo sieciami typu **feedforward**. Sam przepływ sygnałów w jednym kierunku (od wejścia do wyjścia) nie przesądza

jeszcze o rodzaju sieci i zasadzie jej działania, gdyż wśród jednokierunkowych sieci neuronowych wyróżnić można między innymi **wielowarstwowe perceptrony** (sieci **MLP**), **sieci radialne (RBF)**, **sieci uogólnionej regresji (GRNN)** i inne. W praktyce autorzy najczęściej utożsamiają nazwę sieci jednokierunkowej z siecią typu **MLP**.

Każdy z każdym

Zasada łączenia elementów sieci na zasadzie **każdy z każdym** wynika z faktu, że twórca sieci z góry nie wie, które połączenia okażą się potrzebne. Dlatego przy **połączeniach** międzywarstwowych z reguły zakłada się, że każdy **neuron** wcześniejszej **warstwy** jest połączony z każdym neuronem następnej **warstwy**. Dla uniknięcia nieporozumień wyjaśnijmy, że **warstwę** uważa się za wcześniejszą, jeśli jest położona bliżej **wejścia** sieci.

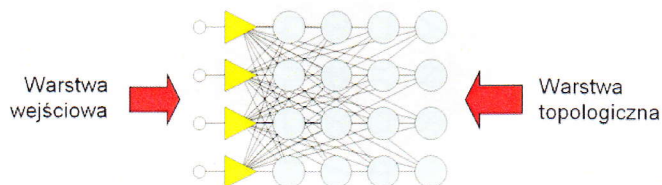

W trakcie procesu **uczenia sieci** dochodzi do tego, że **wagi** niektórych połączeń otrzymują wartości zerowe, co powoduje, że odpowiadające im połączenia są w istocie nieaktywne. W wyniku tego dochodzi do **redukcji połączeń** i sieć po nauczaniu może zawierać o wiele mniej połączeń i może również nie używać wielu neuronów, które można wtedy bez szkody usunąć z jej struktury.

Kohonena sieć neuronowa

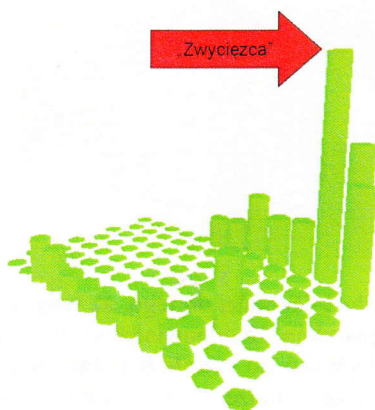
Najbardziej znana i najczęściej stosowana sieć **samoucząca się**, realizująca zasadę **samoorganizacji (SOM)**. Jest to także najbardziej znany przykład sieci **konkurencyj-**

nej wykorzystującej koncepcję **sąsiedztwa**. W wyniku uczenia powstaje **mapa topologiczna**, której aprioryczna interpretacja jest niemożliwa (bo sieć uczy się bez nauczyciela i użytkownik nie ma kontroli nad tym, co sieć robi), jednak po uczeniu można ustalić, jakie znaczenie mają poszczególne rejony tej mapy (tworzonej przez **sygnały wyjściowe warstwy topologicznej**) na podstawie analizy konkretnych przykładów danych wejściowych. Strukturę sieci Kohonena przedstawia rysunek

Konkurencyjna sieć neuronowa

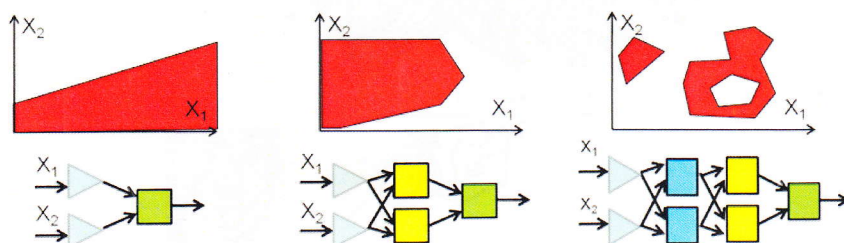
W niektórych **sięciach neuronowych** wśród **neuronów warstwy wyjściowej** lub **warstwy topologicznej** (to w przypadku sieci Kohonena) wprowadza się mechanizm konkurencji, polegający na tym, że **sygnały wyjściowe** tych neuronów porównuje się ze sobą. Po podaniu określonego **sygnału wejściowego** do **sieci** – na jej **wyjściu** otrzymuje się sygnały o różnych wartościach pochodzące od różnych neuronów **warstwy wyjściowej** lub **warstwy topologicznej**. Wśród tych sygnałów odnajduje się ten, który ma największą wartość i ten neuron zostaje wskazany jako **zwycięzca**. Z faktu, że określony **neuron** został uznany za **zwycięzcę** wynikają różne konsekwencje. W szczególności w niektórych sieciach na etapie **uczenia** zmiany **wag** dotyczą wyłącznie **zwycięzcy** oraz (niekiedy) jego **sąsiedztwa**. W sieciach **klasyfikacyjnych** zwycięski neuron wskazuje poprawną kategorizację **sygnału wejściowego** lub poprawne rozpoznanie obiektu reprezentowanego przez ten sygnał.

Liczba warstw ukrytych

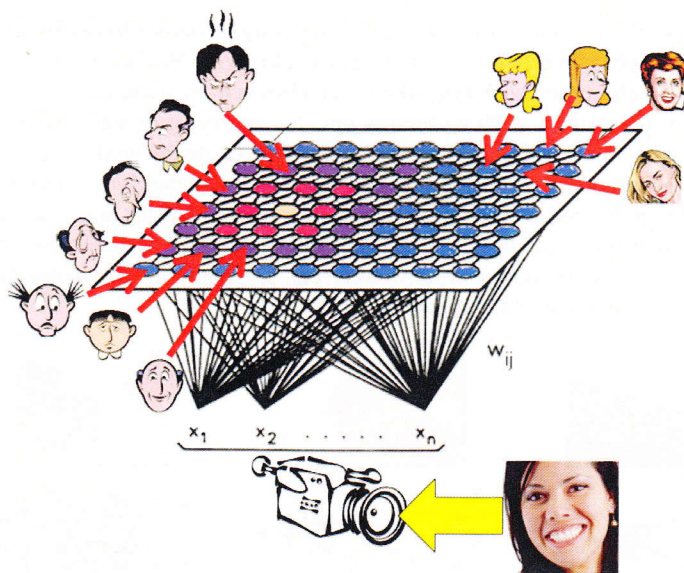
W **strukturze sieci neuronowej** może występować różna liczba **warstw ukrytych**. Decyzję o tym, ile **warstw ukrytych** zastosować podejmuje twórca sieci i jest to na ogół decyzja arbitralna. Tym bardziej trzeba sobie zdawać sprawę z konsekwencji tej

decyzji. Na rysunku przedstawiono w sposób umowny kształty **obszarów decyzyjnych**, jakie mogą tworzyć sieci o różnej liczbie warstw ukrytych. Widać, że sieci bez warstwy ukrytej mogą dzielić przestrzeń **sygnałów wejściowych** na dwie części, rozgraniczone linią prostą (w przypadku wielowymiarowym, to znaczy, gdy sieć ma wiele wejść – *hiperpłaszczyzną*). Sieć mająca jedną **warstwę ukrytą** może wydzielić w przestrzeni sygnałów wejściowych dowolny jednospójny obszar o wypukłym obrysie, nazywany *simpleksem*. Dopiero sieć mająca dwie warstwy ukryte pozwala budować **obszary decyzyjne** otoczone niewypukłą powierzchnią graniczną a także niejednospójne. Zastosowanie jeszcze większej liczby warstw ukrytych już bardziej **obszarów decyzyjnych** wzbogacić nie może, więc jest niecelowe.

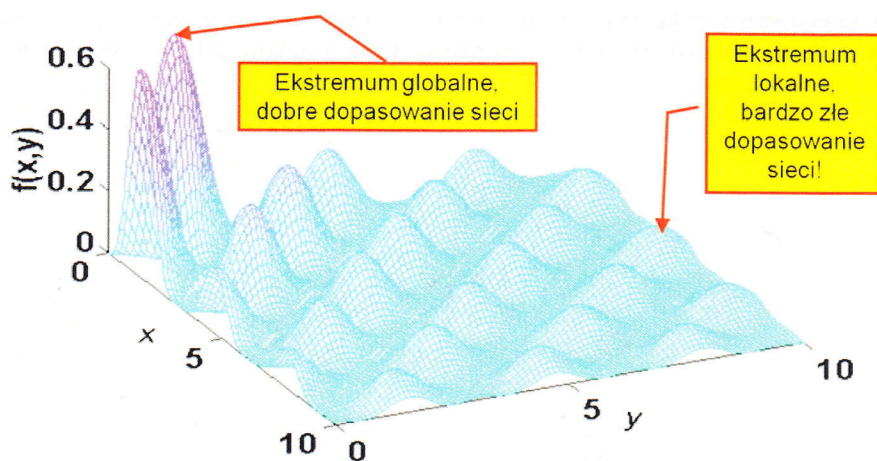
Mapa topologiczna

W sieci Kohonena warstwa, na której prezentowany jest wynik działania sieci, nazywana jest **warstwą topologiczną**. Neurony należące do tej warstwy specjalizują się w identyfikowaniu poszczególnych obiektów, jakie w trakcie procesu **samouczenia** były sieci prezentowane na jej **wejściu**. Każdy **neuron warstwy topologicznej** ma więc przypisany do siebie obiekt, którego pojawienie się na **wejściu** sieci powoduje, że ten właśnie neuron zostaje **zwycięzcą**. Rozmieszczenie tych obiektów formuje właśnie mapę topologiczną, pokazaną symbolicznie na rysunku. Znajomość mapy topologicznej ułatwia użytkownikowi interpretację i wykorzystanie wyników obliczeń dostarczanych przez sieć Kohonena.

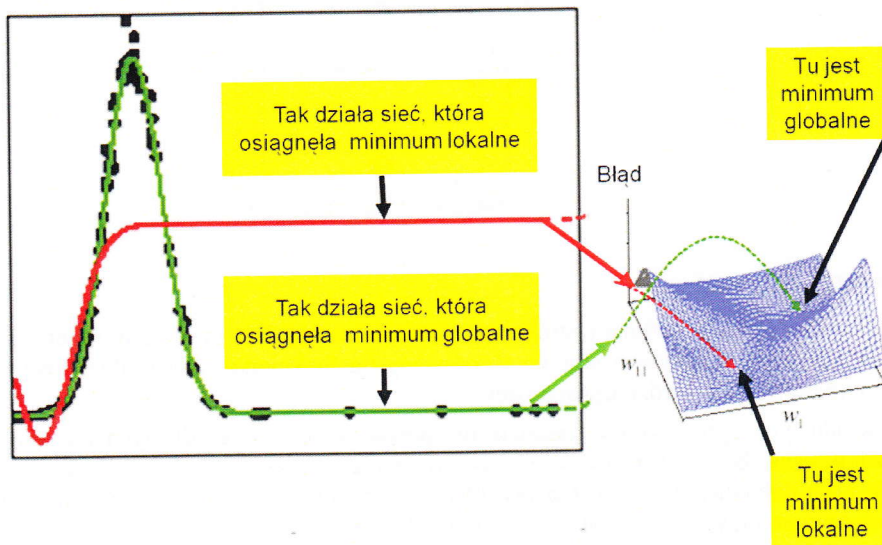
Minimum globalne

Efekt **uczenia** sieci neuronowej tylko wtedy jest dobry, jeśli w jego wyniku wszystkie **wagi** otrzymają wartości gwarantujące uzyskanie najmniejszej wartości **błędu** całej **sieci**. Na wykresie **funkcji błędu** odpowiada to znalezieniu minimum globalnego. Na **rysunku funkcję błędu** odwrócono, bo łatwiej jest narysować maksimum, niż minimum, ale oczywiście w **uczeniu sieci neuronowych** zmierzamy do znalezienia minimum.

Minimum lokalne

Proces uczenia sieci neuronowej jest w istocie procesem minimalizacji **funkcji błędu**. Przy każdej minimalizacji istnieje niebezpieczeństwo, że w wyniku otrzymane zostanie minimum lokalne, a nie **minimum globalne**. Na rysunku pokazano, czym to grozi: otóż **sieć**, która wpadła w „pułapkę” minimum lokalnego źle aproksymuje **dane uczące** (zaznaczone na rysunku czarnymi prostokątami).

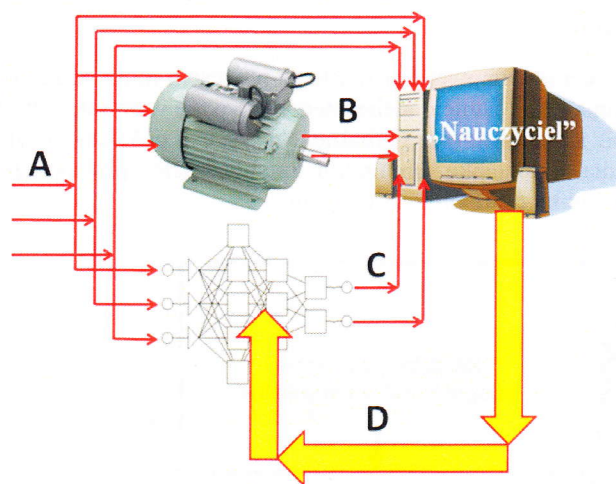

MLP

Patrz hasło: **Perceptron wielowarstwowy**

Nauczyciel

Podmiot realizujący **algorytm uczenia**. Pojęcie „nauczyciela” w przypadku **uczenia sieci neuronowej** jest pewną metaforą. W istocie nie ma żadnego człowieka, który mógłby pełnić rolę nauczyciela w stosunku do sieci neuronowej, ponieważ dla wytworzenia w sieci wymaganej wiedzy potrzeba setek, a czasem tysięcy pokazów **przykładów uczących** (na rysunku są to różne stany pracy modelowanej przez sieć maszyny) i korekt **wag** (na rysunku obrazują to żółte strzałki). Dlatego „nauczycielem” jest zawsze komputer mający możliwość wykonywania wszystkich czynności związanych z uczeniem sieci w sposób automatyczny i z nieograniczoną cierpliwością. Ale przy opisywaniu tego, jak sieć się uczy i jak działa – wygodnie jest powoływać się na metaforę *nauczyciela*, więc jest ona powszechnie stosowana.

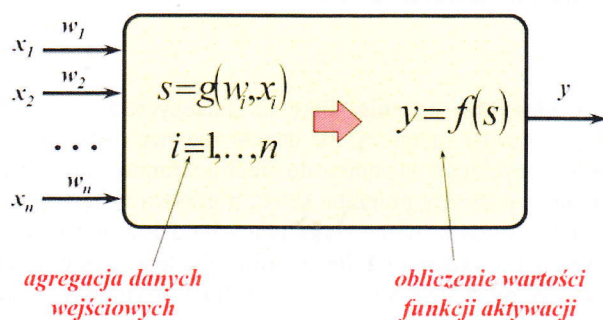

Neuron

Podstawowy element budujący strukturę sieci neuronowej. Jest to element przetwarzający informacje, w pewnym stopniu wzorowany na funkcjonowaniu biologicznej komórki nerwowej, ale bardzo uproszczony.

Z powodu tych uproszczeń w zasadzie nie powinno się używać dla tych elementów nazwy **neuron**, bo ich właściwości daleko odbiegają od prawdziwych komórek nerwowych i ich dokładnych modeli (na przykład dostępnych w programie GENESIS). Ale nazwa **neuron** przyjęła się i jest powszechnie używana.

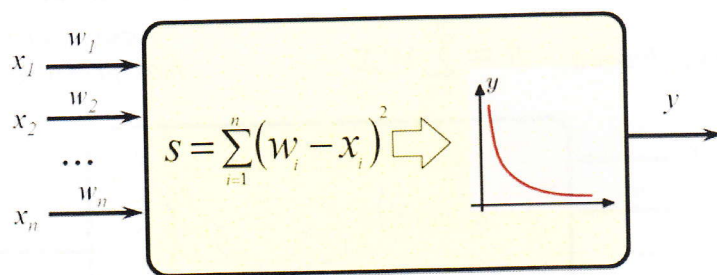
W strukturze **neuronu** odnaleźć można wiele **wejść** oraz jedno **wyjście**. Ważnym składnikiem neuronu jest komplet **wag**, których wartości decydujące o zachowaniu neuronu zazwyczaj ustalane są w trakcie procesu **uczenia**.

W neuronie wykonywane są zwykle dwie czynności: **agregacja danych wejściowych** (z uwzględnieniem **wag**) oraz **generacja** sygnału wyjściowego (**danej wyjściowej**). Ze względu na sposób **agregacji** oraz formę **generacji** wyróżnia się różne typy **neuronów**. Najczęściej stosowane są **neurony liniowe**, **neurony sigmoidalne** i **neurony radialne**. Odmianą neuronów sigmoidalnych są **neurony tangensoidalne**.

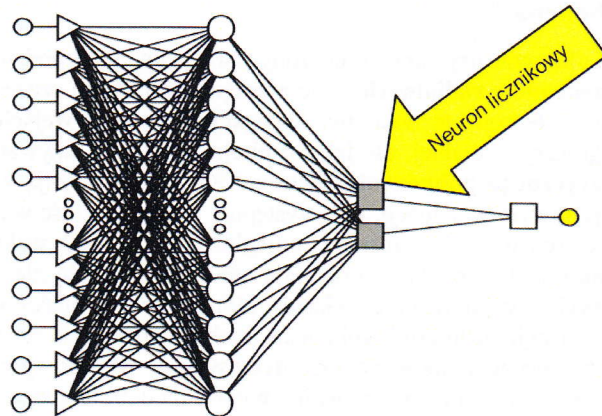
Neuron Kohonena

W **sieciach Kohonena** używane są neurony bardzo podobne pod względem struktury i funkcji do **neuronów radialnych** – ale różniące się jednym szczegółem, który może mieć znaczenie. Neurony te dokonują **agregacji sygnałów wejściowych** zgodnie ze schematem agregacji radialnej, ale jako **funkcja aktywacji** używana jest **odwrotność sygnału sumarycznego pobudzenia**. Neurony Kohonena reagują więc bardzo dużym sygnałem wyjściowym w sytuacji, gdy występuje mała odległość wektora **danych wejściowych** i wektora **wag**. Przy rosnącej odległości tych dwóch wektorów **sygnał wyjściowy neuronu** szybko maleje i utrzymuje niewielką wartość dla wszystkich **wektorów wejściowych** z wyjątkiem tych właśnie, które są bardzo bliskie **wektorowi wag**. Przy praktycznej realizacji neuronów Kohonena trzeba wprowadzić do **funkcji aktywacji** dodatkowe zabezpieczenie na wypadek, gdyby **wektor wejściowy** pokrył się z **wektorem wag**. W związku z tym w mianowniku wyrażenia definiującego **funkcję aktywacji** musi być dodana mała stała wartość (na przykład 10^{-8}), która normalnie nie ma znaczenia, bo jest znacznie mniejsza od znajdującej się także w tym mianowniku odległości **wektora wejściowego** i **wektora wag** (wyznaczonej przez **agregację radialną**). Stała ta zabezpiecza jednak przed fatalnymi skutkami dzielenia przez zero, gdy wektory **wejściowy** i **wag** przypadkowo się pokrywają. Schemat neuronu Kohonena pokazano na rysunku.

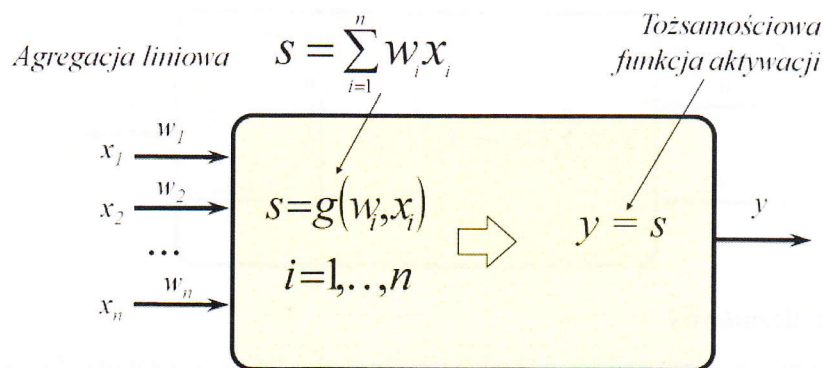
Neuron licznikowy

Jest to neuron wykorzystywany w drugiej **warstwie ukrytej** sieci **uogólnionej regresji**. Neuron licznikowy oblicza iloczyn skalarny własnego wektora **wag** i wektora sygnałów pochodzących z warstwy radialnej. **Wagi** tego neuronu są tak ustalone, że każdy sygnał warstwy radialnej zostaje przemnożony przez sumę wektorów wejściowych (przypadków) rozpoznawanych przez dany **neuron radialny**.

Neuron liniowy

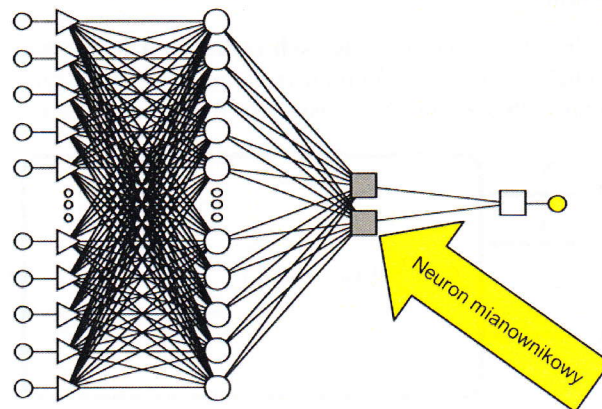
Jest to najprostszy, ale często bardzo przydatny model neuronu. Zakłada on liniową agregację danych wejściowych i tożsamościową (liniową) funkcję aktywacji.

Sieci zbudowane z neuronów liniowych bardzo dobrze się uczą, ale ich możliwości są ograniczone i nie każde zadanie da się rozwiązać przy ich pomocy.

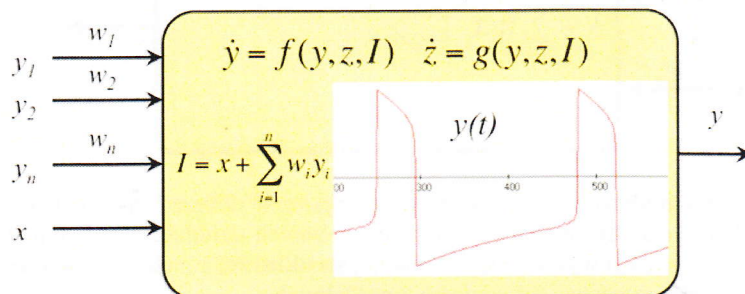
Neuron mianownikowy

Jest to neuron wykorzystywany w drugiej warstwie ukrytej sieci uogólnionej regresji. Neuron mianownikowy oblicza iloczyn własnego wektora wag i wektora sygnałów wejściowych, przy czym wagi tego neuronu są ustalane w procesie uczenia w taki sposób, że są proporcjonalne do ilości przypadków rozpoznawanych przez dany wektor radialny.

Neuron impulsujący (oscylacyjny)

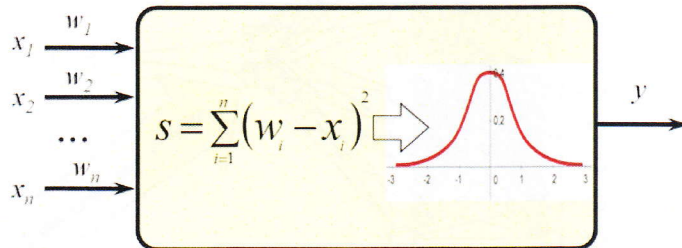
Neurony impulsujące są bardziej złożoną odmianą neuronów „klasycznych”. Zwykle ich działanie opisuje układ równań różniczkowych zwyczajnych, które stanowią model matematyczny oscylatora relaksacyjnego. Oznacza to, że **wyście** takiego **neuronu** generuje **sygnał** okresowy, który przy odpowiednim **pobudzeniu** jest zbliżony do oscylacji występujących w tkance nerwowej ludzkiego mózgu. Dlatego różne rodzaje neuronów impulsujących posłużyły do budowania sieci modelujących, naturalnie w sposób przybliżony, zachowanie ludzkiej kory mózgowej. **Sieci** takie są wykorzystywane np. do analizy sceny wizyjnej a w szczególności do segmentacji obrazów.

Pobudzenie neuronu oscylacyjnego, poza sygnałem wejściowym stanowi również suma ważonych **wyście** sąsiednich **neuronów**. Dzięki tym lokalnym sprzężeniom neurony mają możliwość wzajemnej synchronizacji, co jest ich ważną cechą. W przypadku sieci zbudowanej z takich neuronów, grupy neuronów jednocześnie pobudzonych (zsynchronizowanych, czyli oscylujących w tym samym czasie) mogą kodować np. jednorodne obszary analizowanego obrazu.

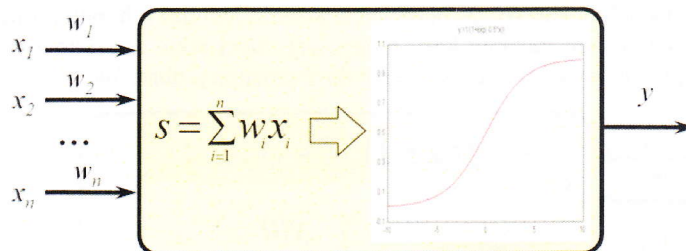
Neuron radialny

Neurony radialne stosowane są w **sięciach radialnych** RBF oraz w sieciach **uogólnionej regresji** GRNN. Struktura neuronu radialnego zakłada użycie radialnej **agregacji danych wejściowych** oraz funkcji Gaussa jako funkcji aktywacji.

Neuron sigmoidalny

Jest to najbardziej popularny neuron nieliniowy, nadający się do budowy sieci **MLP**. W neuronie sigmoidalnym zastosowana jest liniowa **agregacja danych wejściowych** (często z uwzględnieniem składnika **BIAS**) oraz sigmoidalna **funkcja aktywacji**. Na marginesie można dodać, że schemat działania neuronu sigmoidalnego jest najbardziej zbliżony do działania prawdziwej biologicznej komórki nerwowej.

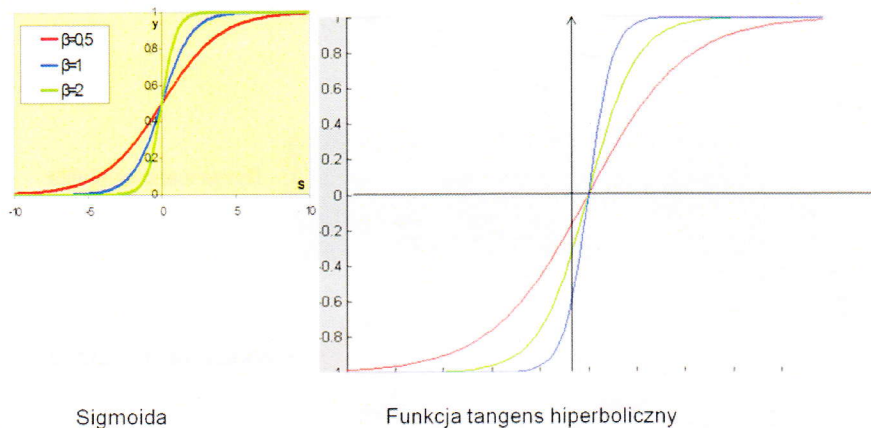

Warto jeszcze raz podkreślić, że zdecydowana większość dobrze funkcjonujących sieci neuronowych wykorzystywanych w praktyce w różnych dziedzinach (w tym także w inżynierii biomedycznej) wykorzystuje w swojej **strukturze**, a zwłaszcza w **warstwach ukrytych**, składniki w postaci neuronów sigmoidalnych.

Neuron tangensoidalny

Neuron sigmoidalny, najbardziej popularny i najczęściej stosowany, ma ograniczenie polegające na tym, że jego **sygnał wyjściowy** może przyjmować wyłącznie wartości dodatnie. Taką funkcję aktywacji nazywa się często *unipolarną*. Biologiczne komórki nerwowe, na których wzorowane są wszystkie **neurony** wykorzystywane do budowy **sieci neuronowych**, mogą operować wyłącznie dodatnimi sygnałami, więc wybór sigmoidalnej **funkcji aktywacji** jest wyborem zmierzającym do zapewnienia biologicznej wierności **sieci**. Jednak w sztucznej **sieci neuronowej** możliwe jest używanie zarówno sygnałów unipolarnych (wyłączenie dodatnich) jak i bipolarnych (zarówno dodatnich,

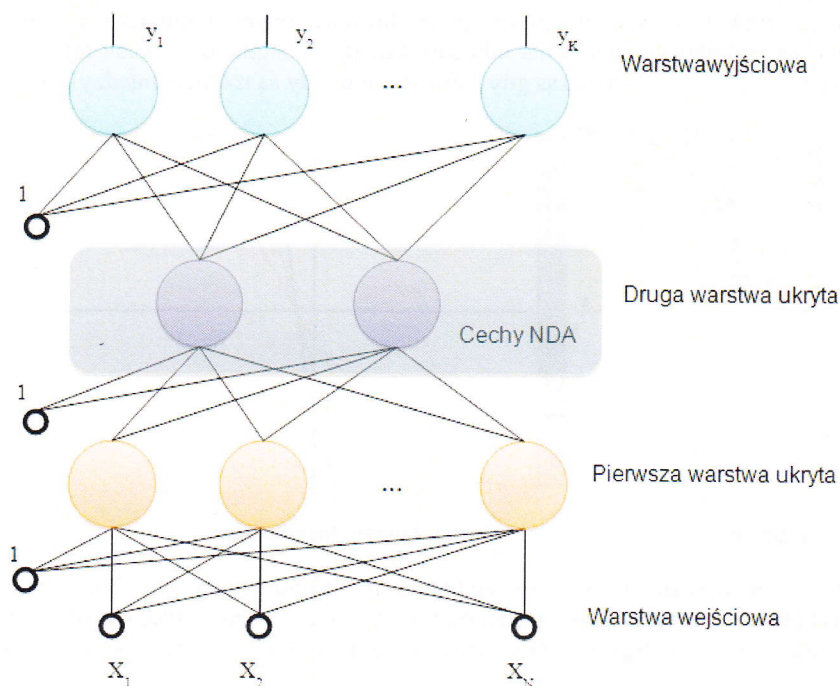
jak i ujemnych). Z tego powodu w sieciach neuronowych zaczęto stosować neurony posiadające funkcję aktywacji opisaną przez formułę tangensa hiperbolicznego. Jak pokazano na rysunku funkcja ta ma taki sam kształt jak sigmoida, jednak jej wartości rozciągają się od -1 do +1, podczas gdy wartości sigmoidy są rozpięte między 0 a 1.

Niestety nie spełniło się oczekiwanie, że bipolarna funkcja tangens hiperboliczny użyta jako **funkcja aktywacji** w miejsce sigmoidy przyniesie znaczące polepszenie działania sieci neuronowych. Dlatego neurony tangensoidalne są rzadziej używane, niż **sigmoidalne**.

Nieliniowa analiza dyskryminacyjna

Jednym z problemów klasyfikacji danych jest duża wymiarowość przestrzeni cech wejściowych (tzw. „przekleństwo wielowymiarowości”). Utrudnia to proces klasyfikacji i wymaga stosowania metod ograniczających liczbę tych cech. Jedną z takich metod jest nieliniowa analiza dyskryminacyjna (ang. *Nonlinear discriminant analysis*, NDA). Redukcja liczby parametrów polega na dokonaniu transformacji przestrzeni cech **wejściowych** do nowej przestrzeni o mniejszej wymiarowości. W efekcie zastosowania tego nieliniowego przekształcenia uzyskuje się ograniczenie liczby cech a także zapewnienie ich liniowej separowalności. Zwykle dodatkową zaletą stosowania nieliniowej analizy dyskryminacyjnej jest też ograniczenie wariancji zbioru cech po transformacji.

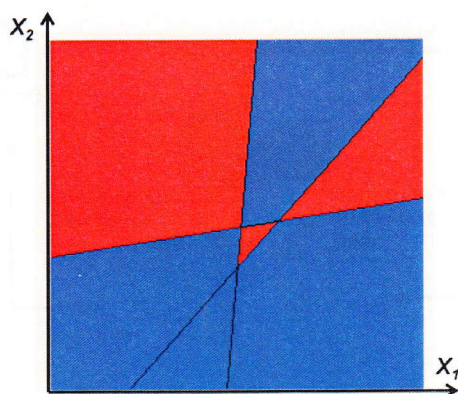

NDA jest realizowana za pomocą trójwarstwowej sieci perceptronowej. Neurony pierwszej warstwy ukrytej takiej sieci służą do budowania granic obszarów decyzyjnych rozdzielających analizowane klasy. Liczba neuronów drugiej warstwy ukrytej odpowiada liczbie cech w nowej przestrzeni (w przykładowej sieci pokazanej na rysunku są to dwie cechy). W warstwie wyjściowej liczba neuronów równa jest liczbie klas. Neurony te posiadają liniową funkcję aktywacji, co prowadzi do liniowej klasyfikacji danych w przestrzeni cech NDA. Pozostałe neurony sieci zwykle zawierają nieliniową funkcję aktywacji (np. sigmoidalną). Do uczenia takiej sieci można wykorzystać np. algorytm propagacji wstecznej.

Obszary decyzyjne

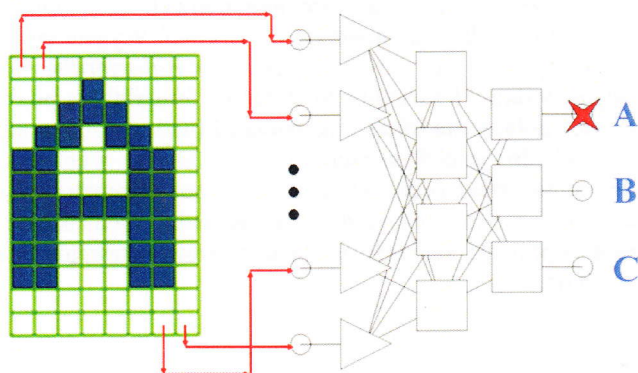
Przy dyskusowaniu właściwości sieci neuronowych użyteczne bywa przedstawienie w układzie współrzędnych wyznaczanych przez **dane wejściowe** obszarów, w których **sygnał wyjściowy** sieci przyjmuje przeciwstawne wartości – na przykład $+1$ i -1 . Obszary te, określane jako obszary decyzyjne, w sposób dokładny opisują zachowanie jedynie takiej **sieci**, która ma dwa **wejścia** i jedno **wyjście**. Jednak szkice obszarów decyzyjnych bywają przydatne także przy *jakościowej* ocenie zachowania sieci neuronowych o znacznie bogatszej strukturze. Na rysunku pokazano przykładowe obszary decyzyjne prostej sieci o dwóch wejściach i jednym wyjściu. Do obszarów, które powodują pojawienie się sygnału $+1$ na wyjściu sieci, przypisano kolor czerwony, a do

obszarów, które powodują pojawienie się sygnału -1 na wyjściu sieci, przypisano kolor niebieski.

Odpowiedź

Skrótowe określenie używane jako synonim **danych wyjściowych**. Można rozważać odpowiedź pojedynczego neuronu oraz odpowiedź całej sieci, utożsamianą z kompletem **danych wyjściowych** dla wszystkich **neuronów** wchodzących w skład **warstwy wyjściowej** sieci.

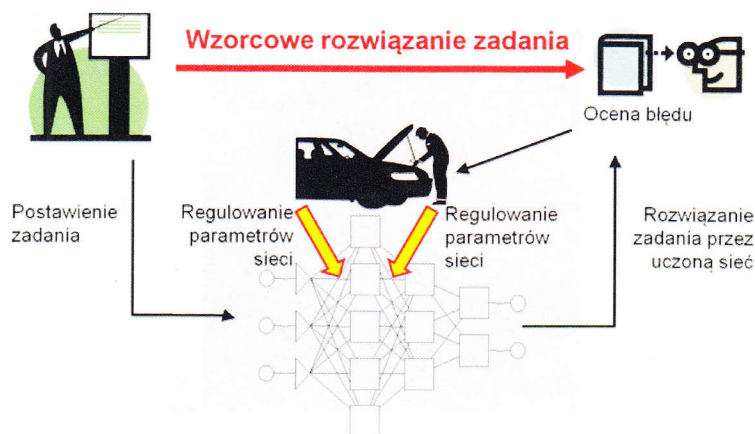

Odpowiedź sieci wymaga często dodatkowej interpretacji – na przykład w sieciach **klasyfikacyjnych** rozpoznanie ustala się na podstawie tego, który **neuron** warstwy wyjściowej prezentuje największą wartość **sygnału**.

Odpowiedź wzorcowa

Druga składowa każdego **przypadku uczącego** należącego do **zbioru uczącego**. Jest to wzorec poprawnych **danych wyjściowych** (poprawnej odpowiedzi sieci) dla **przykładowych danych wejściowych** stanowiących pierwszą składową tego **przypadku uczącego**. Odpowiedź wzorcowa jest wykorzystywana do wyznaczania **błędu** w czasie wy-

konywania **algorytmu uczenia** sieci. Ilustrację wykorzystania odpowiedzi wzorcowej przy **uczeniu sieci** przedstawiono na rysunku.

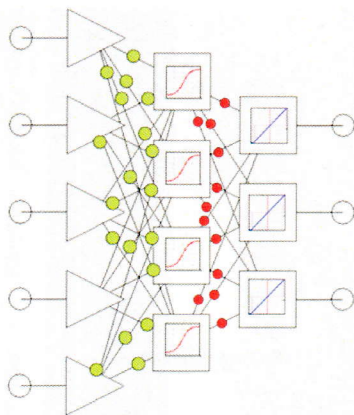
Perceptron

Nazwa kojarzona często z **jednokierunkowymi sieciami neuronowymi** uczonymi metodą **uczenia z nauczycielem**, przeznaczonymi do rozpoznawania i klasyfikacji różnych obiektów (najczęściej obrazów). Nazwa ta została po raz pierwszy użyta dla określenia sprzętowej elektromechanicznej **sieci neuronowej**, którą zbudował i przebadł w 1960 roku Frank Rosenblatt na uniwersytecie *Cornell*. Wygląd tej sieci przedstawia fotografia zaczerpnięta ze strony http://www.rutherfordjournal.org/images/TAHC_perceptron.jpg w dniu 15 kwietnia 2012. Na tej fotografii na pierwszym planie widać kable realizujące **połączenia** między **neuronami** (widocznymi w głębi fotografii w postaci modułów o budowie elektromechanicznej – zmianę **wag** podczas **uczenia** uzyskiwano poprzez silniki elektryczne, które obracały potencjometry). Z obrazu **połączeń** widać, że neurony nie miały *przypadkowe* **połączenia**, a jednak **sieć** po **procesie uczenia** realizowała poprawnie stawiane jej zadania (rozpoznawanie znaków pisma, figur geometrycznych itp.).

Perceptron wielowarstwowy

Jest to bardzo popularny typ sieci jednokierunkowej, kojarzony również ze skrótem **MLP**(od *Multilayer Perceptron*). Sieć typu MLP ma zwykle **strukturę** obejmującą **warstwy**: wejściową, jedną lub dwie **warstwy** ukryte złożone z **neuronów sigmoidalnych** oraz **warstwę wyjściową** złożoną z **neuronów sigmoidalnych** lub z **neuronów liniowych**. **Uczenie** perceptronu wielowarstwowego realizowane jest najczęściej przy użyciu metody **wstecznej propagacji błędów**. Na rysunku wewnątrz kwadratów reprezentujących neurony narysowano wykresy przywołujące odpowiednie **funkcje aktywacji**, a kółkami oznaczono podlegające **procesowi uczenia wagi**.

PNN

Patrz hasło: **Probabilistyczna sieć neuronowa**

Podział przypadków uczących na podgrupy

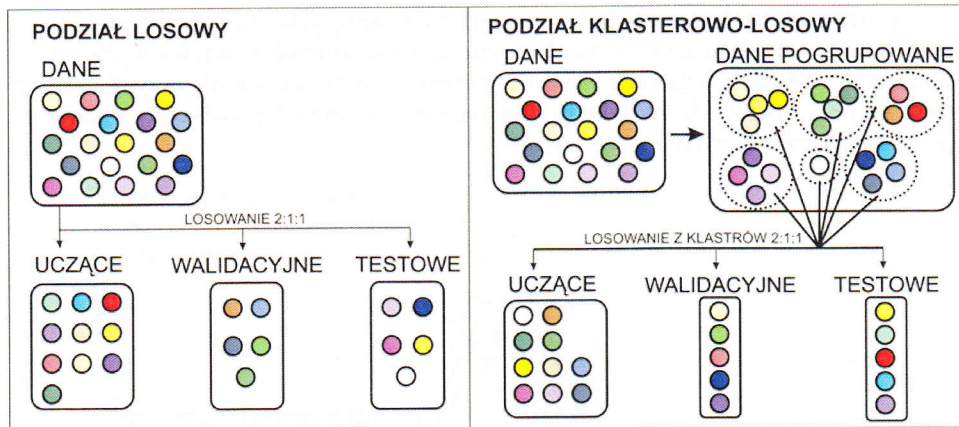
Aby przeprowadzić **uczenie sieci neuronowej z nauczycielem** należy podzielić dane przynajmniej na dwie części: **zbiór uczący i walidacyjny**. Bardzo często wydziela się ze zbioru również trzeci podzbiór przypadków, **zbiór testowy**, służący do ostatecznej oceny jakości sieci.

Główny problemem związany z wydzieleniem podzbiorów polega na konieczności posiadania w każdym zbiorze **przypadków uczących** reprezentatywnych dla całego zbioru. Jeżeli ze zbioru uczącego zostaną wydzielone przypadki unikatowe, model nie będzie w stanie poprawnie przewidzieć ich własności. Z drugiej strony, jeżeli zostaną wybrane przypadki standardowe, posiadające bardzo bliskie lub niemal identyczne odpowiedniki w zbiorze uczącym, cała procedura oceny jakości sieci będzie nieskuteczna, gdyż nawet model **przeuczony** uzyska bardzo dobre predykcje w czasie walidacji i testowania.

Można wyróżnić 2 sposoby podziału przypadków na podzbiory:

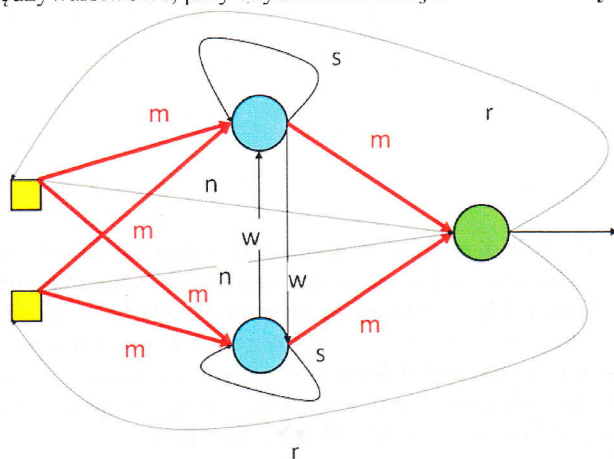
- Losowy (np. w stosunku 2:1:1) – poprawny w przypadku bardzo licznego zbioru przypadków
- Klasterowy - bazujący na podobieństwach w samej strukturze danych.

Należy dobrać empirycznie ilość klastrów do zbioru danych umożliwiając proporcjonalny wybór reprezentantów z poszczególnych klastrów w każdym z podzbiorów. W przypadku gdy niezależnie od ilości klastrów zawsze obserwujemy występowanie pojedynczych unikatowych przypadków (tj. klastrów zawierających jeden przypadek), należy je włączyć do zbioru uczącego. Wyboru reprezentantów można dokonywać losowo albo kierując się odległością od centrum klastra.

Połączenia

Sieć neuronowa powstaje w ten sposób, że pomiędzy **wyjściami** jednych **neuronów** a **wejściami** innych **neuronów** tworzone są połączenia służące do przesyłania sygnałów (danych). Są możliwe (patrz rysunek): (m) – połączenia międzywarstwowe, (w) – połączenia wewnątrzwarstwowe, (n) – połączenia nadwarstwowe, (s) – samosprężenia, (r) – połączenia rekurencyjne. W większości praktycznie używanych sieci występują tylko połączenia międzywarstwowe, przy czym stosowana jest zasada **każdy z każdym**.

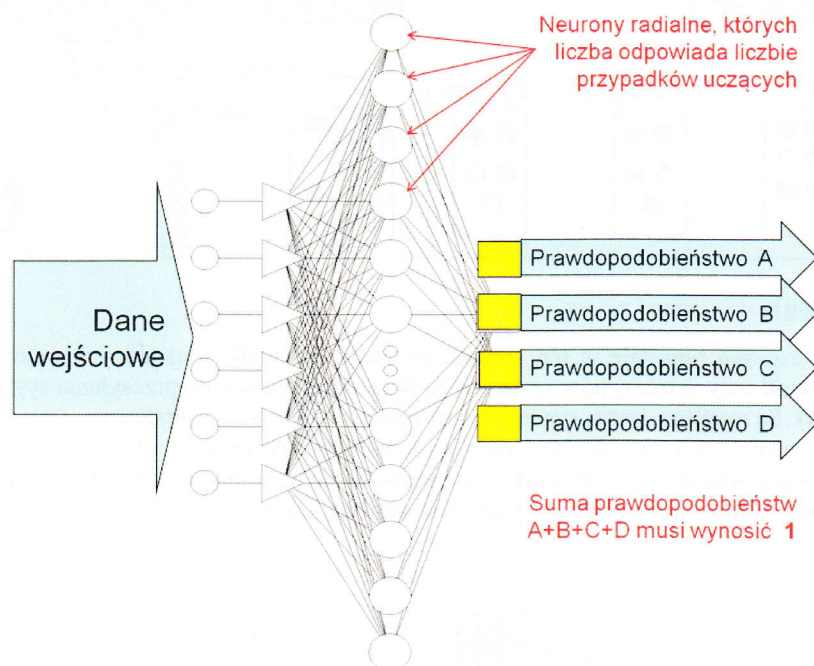

Zazwyczaj z każdym połączeniem związana jest **waga**, której wartość uczestniczy w procesie **agregacji** danych w **neuronie**. Wartość **wagi** może ulegać zmianie w trakcie procesu uczenia.

Probabilistyczna sieć neuronowa

Są to **sieci neuronowe**, w których **wyjścia** traktowane są jako prawdopodobieństwa poszczególnych możliwych rozwiązań. Sieci tego typu określane są często skrótem **PNN** (*Probabilistic Neural Networks*). Są to **sieci radialne** zwykle o liczbie neuronów

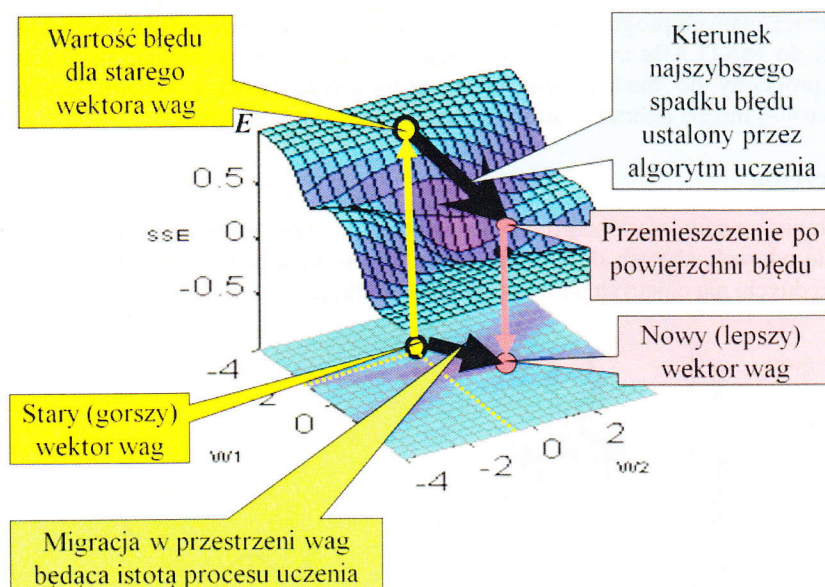
w warstwie ukrytej równej liczbie przypadków uczących. Zasadniczą cechą sieci probabilistycznych jest takie normalizowanie wartości sygnałów wyjściowych, że ich suma (na wszystkich wyjściach sieci) ma wartość 1. Wówczas można przyjąć, że wartości na poszczególnych wyjściach sieci reprezentują prawdopodobieństwa kategorii (rozpoznań) przypisanych do tych wyjść.

Proces uczenia

Istota procesu uczenia polega na tym, że **nauczyciel** realizując **algorytm uczenia** modyfikuje **wagi** we wszystkich **neuronach** sieci neuronowej w taki sposób, żeby zmniejszać do minimum **funkcji błędu**. **Algorytm uczenia** określa tylko sposób *polepszania* zestawu **wag**. Jego działanie jest takie, że mając przed wykonaniem kolejnego kroku procesu uczenia *gorszy* zestaw **wag** dokonujemy takiej ich zmiany, żeby uzyskać *lepszy* (to znaczy gwarantujący mniejszy błąd) nowy zestaw **wag**. Ten proces wymaga **inicjalizacji** wag (najczęściej losowej – patrz hasło **inicjalizacja**).

Przy realizacji procesu uczenia ważne jest, żeby udało się znaleźć **minimum globalne**, gwarantujące rzeczywiście najlepsze dopasowanie parametrów sieci do rozwiązywanego zadania, z równoczesnym unikaniem pułapek, jakimi są liczne na ogół **minima lokalne**.

Programy modelujące sieci neuronowe

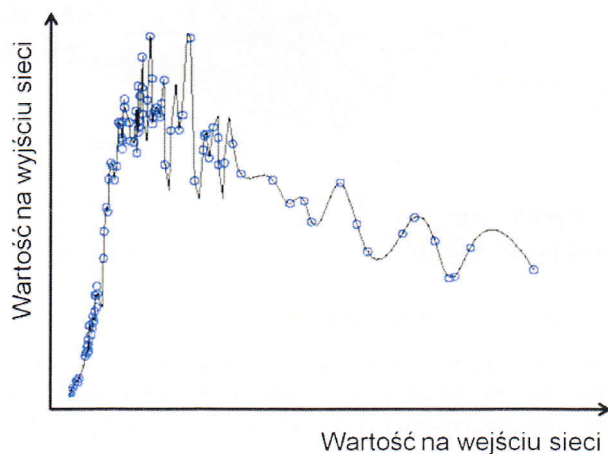
Koncepcja sieci neuronowej jako narzędzia przetwarzającego informacje może być realizowana na dwa sposoby. Możliwa jest budowa specjalistycznych urządzeń, w których sieć neuronowa jest specjalizowanym układem elektronicznym, ale najczęściej sieć neuronowa jest po prostu programem komputerowym umożliwiającym definiowanie **struktury sieci**, przeprowadzenie procesu **uczenia** sieci oraz jej eksploatację jako narzędzia informatycznego do rozwiązywania określonych problemów.

Do bardziej znanych programów modelujących sieci neuronowe należą *Neural Network Toolbox* do MATLABa oraz *Statistica Neural Networks* w programie *Statistica*. Darmowe programy do modelowania sieci neuronowych (wraz z kodami źródłowymi w języku C#) można pobrać ze strony <http://home.agh.edu.pl/~tad//>.

Przeuczenie

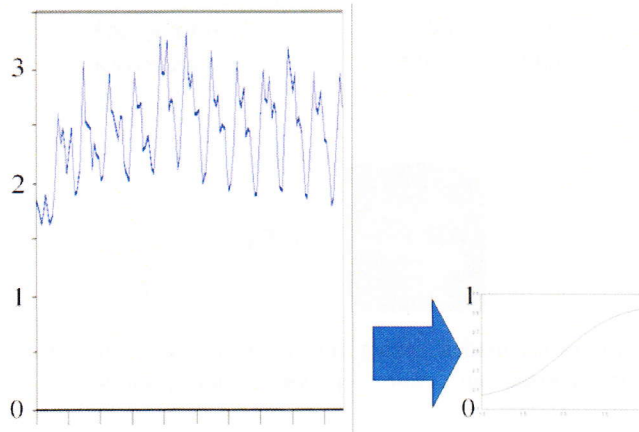
Zbyt długie **uczenie** sieci neuronowej powoduje, że sieć nadmiernie uzależnia swoje działanie od cech użytych do uczenia **przypadków uczących** – w tym także od cech drugorzędnych, nie dających podstaw do **generalizacji**.

Rysunek pokazuje przykład działania sieci **przeuczonej**. Działanie sieci (reprezentowane przez linię ciągłą na wykresie) zostało nadmiernie dopasowane do **przypadków uczących** (kółka na wykresie). Taka sieć będzie się cechowała bardzo złą **generalizacją**.

Przygotowanie danych wejściowych dla sieci neuronowej

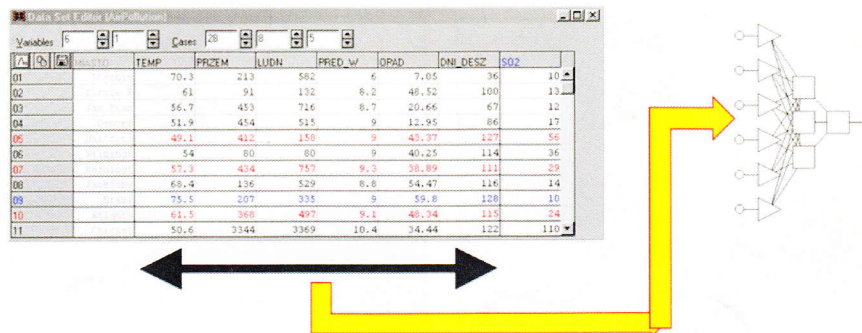
Sieć neuronowa jest systemem o dość dużej zdolności do dostosowywania swojego działania do różnych zadań i do różnych wymagań wynikających z tych zadań. Jednak we wszystkich tych zadaniach tylko dobre przygotowanie danych podawanych do **warstwy wejściowej** sieci gwarantuje sensowne użycie tego narzędzia i użyteczny wynik końcowy. Przykładem zagadnienia, które trzeba rozwiązać, jest dopasowanie przebiegu zmienności **danych wejściowych** do przedziału zmienności sygnałów mogących się pojawiać na wyjściach neuronów na skutek ich nieliniowej charakterystyki, co ilustruje podany niżej rysunek.

Jeszcze trudniej jest reprezentować na wejściu sieci neuronowej dane o charakterze jakościowym. Zagadnienie to nie jest jednak w tym Dodatku szczegółowo dyskutowane, ponieważ roblematykę tę omawia w zasadniczej treści książki znajdujący się tam rozdział 2. (*Przygotowanie danych i planowanie eksperymentu*).

Przykładowe dane wejściowe

Pierwsza składowa każdego **przypadku uczącego** należącego do **zbioru uczącego**. Jest to komplet **danych wejściowych**, dla którego znany jest komplet poprawnych **danych wyjściowych** sieci (tak zwana **odpowiedź wzorcowa**).

Na rysunku przykładowe dane wejściowe wskazano zaznaczając strzałką odpowiedni zakres kolumn w typowym arkuszu, w którym przygotowywane bywają dane tworzące **zbiór uczący** dla sieci.

Przypadek uczący

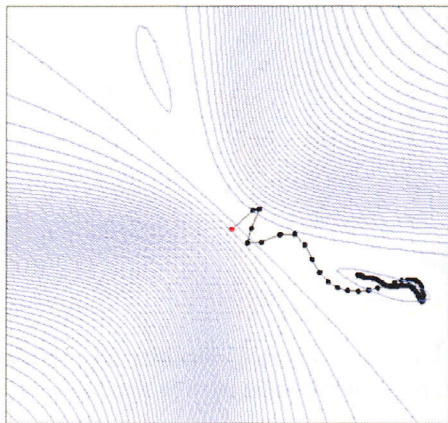
Jest to wzorec poprawnie rozwiązane zadania, którego powinna nauczyć się sieć neuronowa. Typowy przypadek uczący składa się z **przykładowych danych wejściowych** oraz z **odpowiedzi wzorcowej**, pokazującej komplet poprawnych **danych wyjściowych** dla **danych wejściowych** stanowiących pierwszą składową tego przypadku uczącego.

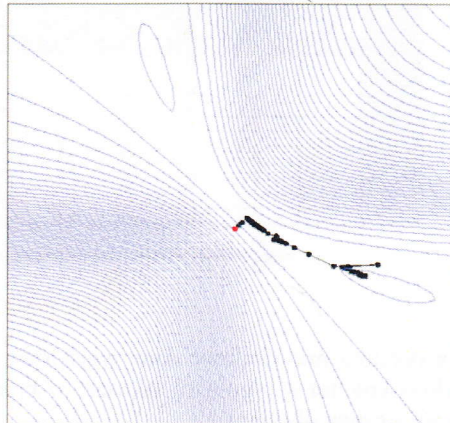
Na rysunku pokazano przypadek uczenia dla hipotetycznej sieci neuronowej, która po pokazaniu zdjęcia rozpoznawanej osoby – powinna podać jej imię.

Quickpropagation

Odmiana algorytmu **wstecznej propagacji błędów**, która dzięki dostosowywaniu w poszczególnych krokach procesu **uczenia** wielkości **współczynnika uczenia** do lokalnych właściwości **funkcji błędów** pozwala na znaczne przyspieszenie procesu uczenia. Na rysunku pokazano przebieg uczenia sieci neuronowej przy pomocy podstawowego algorytmu **wstecznej propagacji błędów** oraz przy pomocy Quickpropagation. Widać, że w obu przypadkach sieć została prawidłowo nauczona. Osiągnięte zostało minimum funkcji błędów, której wartości przedstawiono na rysunku w postaci poziomicy (jak na mapie geograficznej). Jednak widać, że liczba iteracji wymaganych przy stosowanie algorytmu Quickpropagation była znacząco mniejsza.

Wsteczna propagacja błędów – 91 iteracji

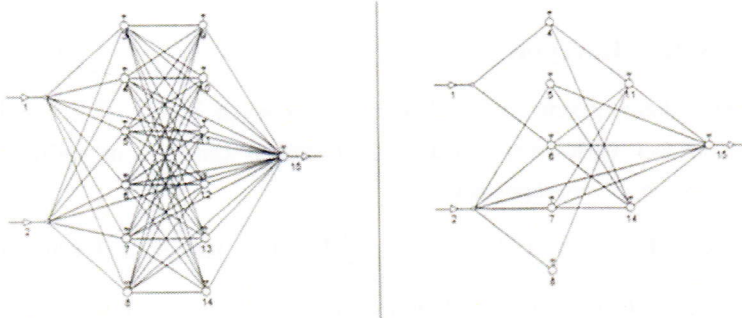
Algorytm Quickpropagation – 63 iteracje

RBF

Patrz hasło: **Sieć radialna**

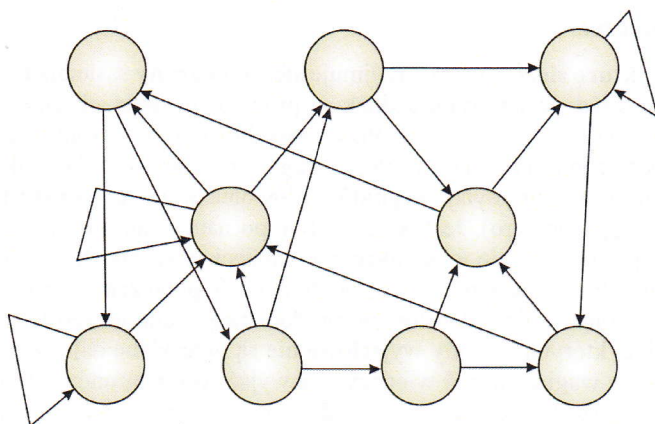
Redukcja połączeń

Projektując **strukturę sieci** z reguły przyjmuje się, że **neurony** sąsiednich **warstw** łączy się na zasadzie **każdy z każdym**. Jednak w procesie **uczenia** okazuje się, że wiele z tych **połączeń** jest niepotrzebnych. Przy prawidłowo prowadzonym **uczeniu** takie niepotrzebne połączenia otrzymują wartości **wag** wynoszące zero. W praktyce oznacza to, że połączenia te nie przesyłają **sygnałów** (dowolna wartość **sygnału** przemnożona przez zerową **wagę** daje zero). Jeśli **sieć** ma być po nauczaniu intensywnie eksploatowana – celowe jest przejrzanie jej **struktury** i usunięcie wszystkich takich „wyzerowanych” **połączeń**. Przy okazji redukcji niepotrzebnych **połączeń** usunąć można także niepotrzebne neurony – takie, do których nie docierają żadne niezerowe **sygnały wejściowe** oraz takie, których **sygnały wyjściowe** nie są przesyłane dalej w sieci (wyzerowane są wszystkie wagi połączeń wiodących z wyjść tych neuronów). O tym, jak bardzo taki zabieg może być efektywny świadczy rysunek pokazujący po lewej stronie początkową **strukturę sieci**, a po prawej to, co z niej pozostało po redukcji połączeń.

Rekurencyjna sieć neuronowa

Struktura neuronalna, w której **sygnał** otrzymany na **wyjściu** sieci trafia powtórnie na jej **wejście** (obieg sygnału zwany sprzężeniem zwrotnym). Jednorazowe pobudzenie struktury ze sprzężeniem zwrotnym może generować całą sekwencję nowych zjawisk i sygnałów, ponieważ sygnały z wyjścia sieci trafiają ponownie na jej wejścia generując nowe sygnały, aż do ustabilizowania się sygnałów wyjściowych. Takiemu przebiegowi towarzyszą często tłumienia, oscylacje, gwałtowne narastanie lub opadanie sygnałów.

Rozmyty system decyzyjny

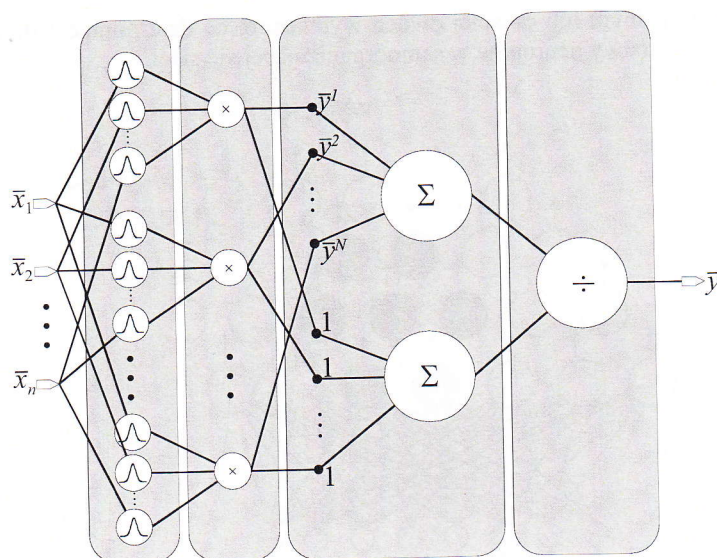
System taki realizuje przetwarzanie danych wejściowych $\bar{\mathbf{x}} = [\bar{x}_1, \bar{x}_2, \dots, \bar{x}_n]^T$, w celu uzyskania wartości wyjściowej $\bar{y}$ (lub wektora takich wartości), na podstawie wiedzy zawartej w zbiorze N reguł postaci

R^r : JEŻELI x_1 jest A_1^r I x_2 jest A_2^r I ... I x_n jest A_n^r TO y jest B^r ,

gdzie $A_1^r, A_2^r, \dots, A_n^r$ oraz B^r są zbiorami rozmytymi reprezentującymi wartości lingwistyczne (pojęcia) typu niski, wysoki itp. poszczególnych zmiennych $x_1, x_2, \dots, x_n$ oraz y . Dla każdej wartości wejściowej $\bar{x}_i$ można określić jej przynależność do odpowiadającego jej w regule r zbioru A_i^r korzystając z funkcji przynależności definiującej ten zbiór - $\mu_{A_i^r}(\bar{x}_i)$. Struktura sieci neuronowo-rozmytej zależy od zastosowanego modelu wnioskowania oraz metody wyostrzania. W najprostszym przypadku, w którym stosuje się wnioskowanie wg modelu Mamdaniego oraz wyostrzanie metodą CA (ang. *centeraverage*), wartość wyjściową można wyrazić następująco:

$$\bar{y} = \frac{\sum_{k=1}^N \left(\bar{y}^k \cdot \prod_{i=1}^n \mu_{A_i^k}(\bar{x}_i) \right)}{\sum_{k=1}^N \prod_{i=1}^n \mu_{A_i^k}(\bar{x}_i)}.$$

Dokładnie tą samą zależność realizuje poniższa sieć typu FNN, przy czym wartości $\bar{y}^r$ reprezentują zbiory B^r .

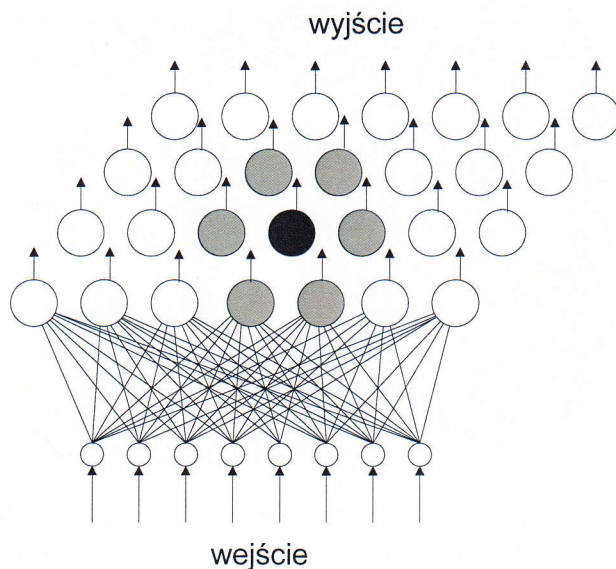
W strukturze sieci wyróżnia się warstwy realizujące kolejno zbiory rozmyte $A_1^r, A_2^r, \dots, A_n^r$, ich koniunkcję (operator $\mathbf{I}$), wartości reprezentujące zbiory B^r oraz wyostrzanie.

Samoorganizująca się sieć neuronowa

Samoorganizujące się sieci neuronowe określa się często jako sieci neuronowe Kohonena. Sieci tego typu realizują **samoorganizujące się odwzorowanie – SOM** (ang. Kohonen's Self-Organizing Feature Map – KSFM) i są ściśle związane ze sposobem ich uczenia, tzn. **uczeniem** nienadzorowanym, inaczej zwanym **uczeniem** bez nauczyciela. Oznacza to, że proces modyfikacji wag w tych sieciach odbywa się z użyciem **zbioru uczącego**, który zawiera jedynie informacje o wartościach **wejściowych** nieskojarzonych z żadanymi żadanymi wartościami **wyjściowymi**. Pozwala to odpowiednio dobranemu **algorytmowi uczącemu** na w miarę swobodną interpretację informacji zawartej w **przypadkach uczących** znajdujących się w **zbiorze uczącym**. Dzięki temu możliwe staje się na przykład określenie liczby klas wektorów występujących w danym problemie i przypisanie każdej klasie reprezentanta w postaci neuronu w sieci. Jest to wspólna cecha sieci uczonych algorytmami bez nauczyciela, wśród których samoorganizujące się sieci neuronowe wyróżniają się procedurą modyfikacji wag w sieci.

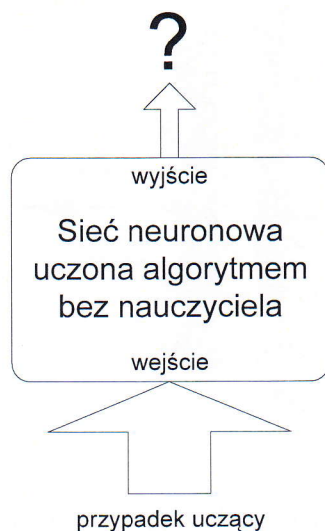
W odróżnieniu od innych algorytmów, takich jak np. WTA (ang. *Winner Takes All* – zwycięzca bierze wszystko), w samoorganizującej się sieci neuronowej w trakcie prezentacji danego **przypadku uczącego** modyfikowane są **wagi** nie tylko **neuronu** reprezentującego klasę, do której przyporządkowuje się ten przypadek, ale również **wag neuronów** znajdujących się w topologicznym sąsiedztwie tego **neuronu**. Pozwala to na odwzorowanie rozkładu klas w przestrzeni **wektorów wejściowych** na topologiczny rozkład **neuronów** reprezentujących te klasy, na zasadzie: podobne do siebie klasy reprezentowane są przez bliskie sobie **neurony**. Sąsiedztwo topologiczne może być

realizowane w jednym lub częściej dwóch wymiarach, co determinuje jedno lub dwuwymiarowość warstwy neuronów w samoorganizującej się sieci.

Samouczenie

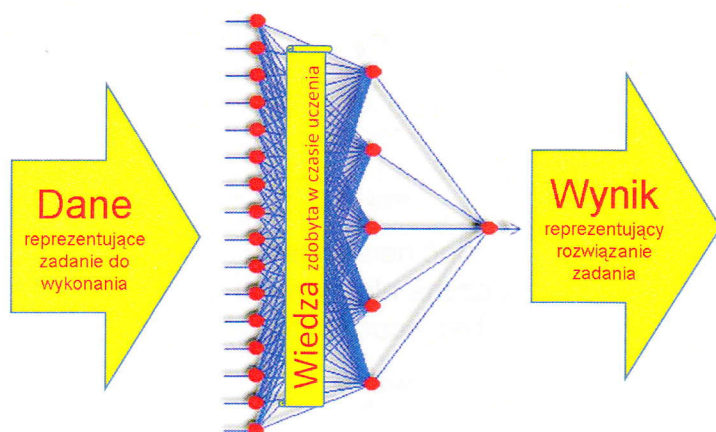
Samouczenie, inaczej zwane uczeniem nienadzorowanym lub uczeniem bez nauczyciela, jest odmianą uczenia sieci neuronowych, w którym procesy modyfikacji wartości **wag** w tej sieci przeprowadzane są z użyciem **zbioru uczącego**, który nie zawiera informacji w postaci wartości żądanych na **wyjściach** sieci przy wartościach reprezentujących **przypadki uczące** podanych na **wejściach** sieci. Odpowiedni sformułowany proces samouczenia bazujący na tak określonym **zbiorze uczącym** pozwala na swobodną, w pewnym zakresie, interpretację informacji zawartej w **przypadkach uczących**. Samouczenie pozwala **sieciom neuronowym** na rozwiązywanie problemów związanych na przykład z sytuacją, gdy brak jest przesłanek do wyrokowania o liczbie i rozkładzie klas w analizowanym problemie klasyfikacyjnym. W tym przypadku mówi się o możliwości rozwiązywania przez **sieć neuronową** problemu grupowania danych. Najbardziej popularne algorytmy realizujące samouczenie to: algorytm określany jako WTA (ang. *Winner Takes All* – zwycięzca bierze wszystko) oraz algorytm KSFM (ang. Kohonen's Self-Organizing Feature Map – **samoorganizujące się odwzorowanie Kohonena**). W przypadku zastosowania pierwszego z tych algorytmów, po przeprowadzeniu samouczenia uzyskuje się informację o szacunkowej liczbie występujących w danym praktycznym problemie klas oraz o przybliżonych wartościach środków ciężkości tych klas, czyli określa się reprezentantów poszczególnych klas w postaci wybranych neuronów. W przypadku bardziej złożonego algorytmu Kohonena, oprócz powyższych danych ustalane jest topologiczne rozmieszczenie reprezentantów określonych klas w warstwie neuronów na zasadzie: **neurony** reprezentujące podobne do siebie klasy umieszczane są w swoim otoczeniu w strukturze **sieci neuronowej**.

Sieć neuronowa

System przeznaczony do przetwarzania informacji, którego budowa i zasada działania są w pewnym stopniu wzorowane na funkcjonowaniu fragmentów rzeczywistego (biologicznego) systemu nerwowego. Na przesłankach biologicznych oparte są schematy sztucznych **neuronów** wchodzących w skład sieci oraz (w pewnym stopniu) jej **struktura**. Jednak schematy **połączeń neuronów** w sieci neuronowej są wybierane arbitralnie, a nie stanowią modelu rzeczywistych struktur nerwowych.

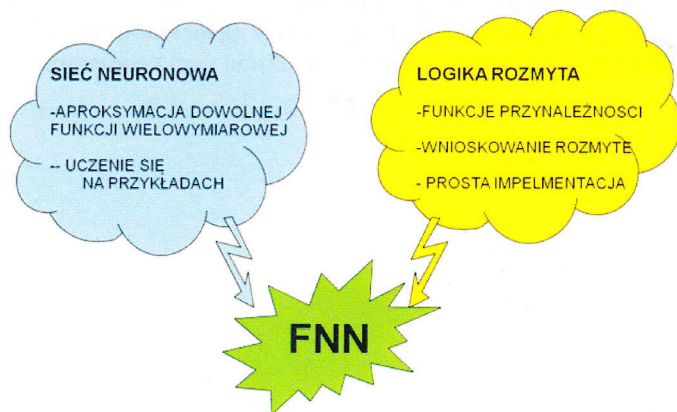
Wyróżniającą cechą sieci neuronowej jako narzędzia informatycznego jest możliwość komputerowego rozwiązywania przy jej pomocy praktycznych problemów bez ich uprzedniej matematycznej formalizacji. Dalszą zaletą jest brak konieczności odwoływania się przy stosowaniu sieci do jakichkolwiek teoretycznych założeń na temat rozwiązywanego problemu. Nawet założenie o przyczynowo-skutkowych zależnościach między **wejściem** a **wyjściem** nie musi być egzekwowane! Najbardziej znaną cechą sieci neuronowej jest jej zdolność **uczenia** się na podstawie przykładów i możliwość automatycznego uogólniania zdobytej wiedzy (**generalizacja**). Rysunek przedstawia najbardziej typowy schemat praktycznego użycia sieci neuronowej.

Sieć neuronowo-rozmyta

Jest to realizacja **rozmytego systemu decyzyjnego** w postaci **sieci** (na wzór **sieci neuronowej**) elementów realizujących różnego rodzaju funkcje i operacje elementarne. Struktura sieciowa pozwala na implementację procesu optymalizacji w oparciu o kryterium błędu średniokwadratowego z wykorzystaniem metody największego spadku – analogicznej do **wstecznej propagacji błędów** stosowanej w przypadku jednokierunkowych **sieci neuronowych**. Rozwiązanie to pozwala połączyć zalety systemów **rozmytych systemów decyzyjnych** (czytelność wiedzy) i sieci neuronowych (możliwość uczenia).

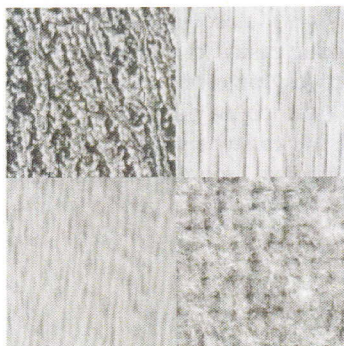
Dzięki strukturze sieciowej możliwe jest przeprowadzenie optymalizacji parametrów zbiorów rozmytych w odniesieniu do prawidłowego odwzorowania próbek wzorcowych zawartych w **zbiorze uczącym**. Tak jak w przypadku **wstecznej propagacji błędów** stosowanej w odniesieniu do **sieci neuronowych**, również w przypadku sieci neuronowo-rozmytej wyznacza się **błąd** na wyjściu, a następnie propaguje go wstecz prowadząc do wyznaczenia poprawek parametrów zbiorów rozmytych. Odmienne, w stosunku do **wstecznej propagacji błędów** stosowanej w **sieciach neuronowych**, są funkcje realizowane przez elementy, z których zbudowana jest sieć oraz pochodne tych funkcji.

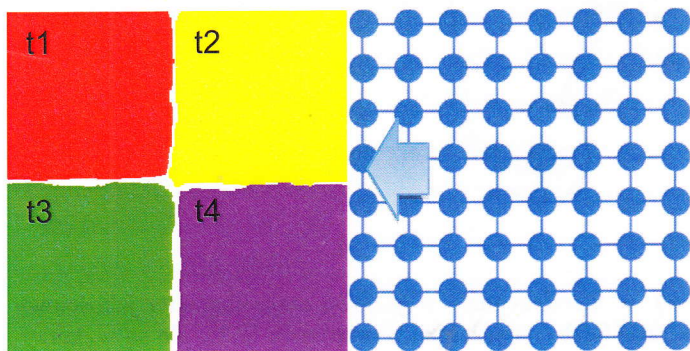
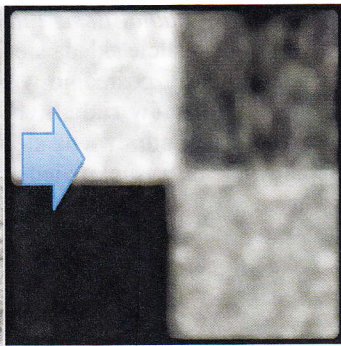
Sieć pulsująca

Sieć pulsująca (lub oscylacyjna) zbudowana jest ze wzajemnie sprzężonych **neuronów impulsujących**. Neurony te generują przebiegi oscylacyjne, które przy odpowiednim **pobudzeniu** mogą się wzajemnie synchronizować. Ta szczególna cecha sieci pulsujących – możliwość generowania synchronicznych przebiegów przez jej neurony – jest wykorzystywana m.in. do segmentacji obrazu, czyli jego podziału na rozłączne, jednorodne obszary, co ilustruje rysunek.

Obraz z 4. teksturami

Obraz cech tekstur

Aktywność neuronów sieci

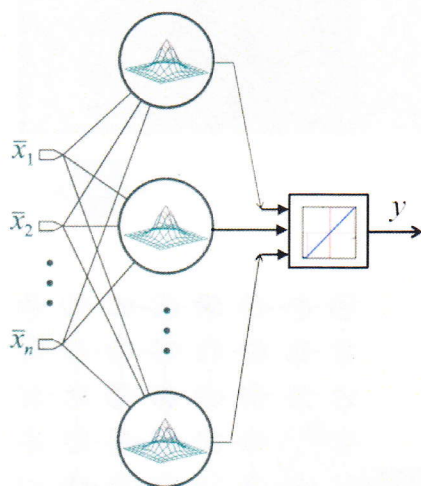
Sieć pulsacyjna

Rozmiar sieci pulsującej odpowiada wymiarom obrazu, czyli każdy **neuron sieci** związany jest z jednym pikselem obrazu. Połączone ze sobą neurony sieci są pobudzane ważonymi sygnałami wyjściowymi sąsiednich neuronów oraz sygnałem pochodzącym od obrazu. W przypadku obrazu zawierającego tekstury, sygnał ten nie jest bezpośrednio poziomem jasności danego piksela, lecz wartością pewnej cechy (lub wektorem cech) opisującym daną teksturę. W przeciwieństwie do innych sieci, np. perceptronowych, sieci pulsujące nie uczą się, **wagi** pomiędzy neuronami mają stałe wartości, które

zależą od cech opisujących teksturę obrazu. Pobudzone **neurony** sieci oscylują, a ich przebiegi ulegają synchronizacji, gdy neurony odpowiadają tym punktom obrazu, które reprezentują tę samą teksturę. W efekcie obserwacja przebiegów neuronów sieci umożliwia segmentację obrazu. W poszczególnych chwilach t_1, t_2, t_3, t_4 aktywne będą tylko te grupy neuronów (oznaczone kolorami), które odpowiadają poszczególnym teksturom obrazu (pozostałe neurony są wtedy nieaktywne).

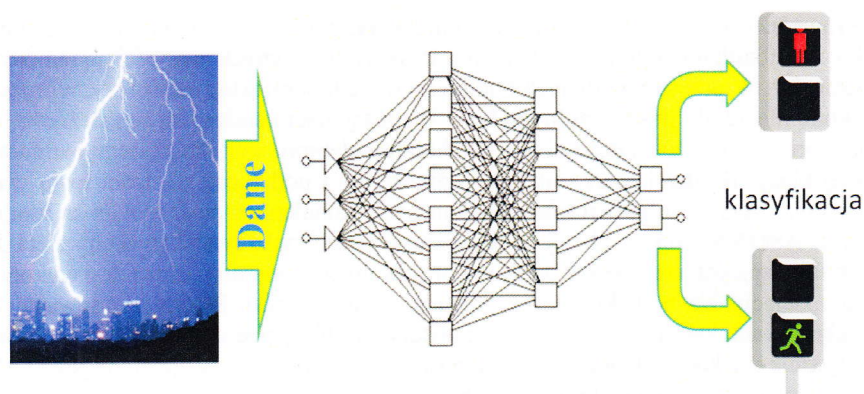
Sieć radialna

Rodzaj **jednokierunkowej sieci neuronowej**, w której wykorzystywana jest technika radialnych funkcji bazowych (**RBF** – *Radial Basis Functions*) i stosowane są **neurony radialne**. Sieć radialna w typowym kształcie składa się (patrz rysunek) z **warstwy wejściowej** (jak zawsze nie angażowanej bezpośrednio w procesy przetwarzania informacji), **warstwy ukrytej** złożonej z **neuronów radialnych** (jest ich zwykle bardzo dużo) i **warstwy wyjściowej**, wypracowującej **odpowiedź sieci**. W warstwie wyjściowej sieci radialnej najczęściej występuje (jak na rysunku) jeden neuron liniowy – ale bywają wyjątki od tej reguły.

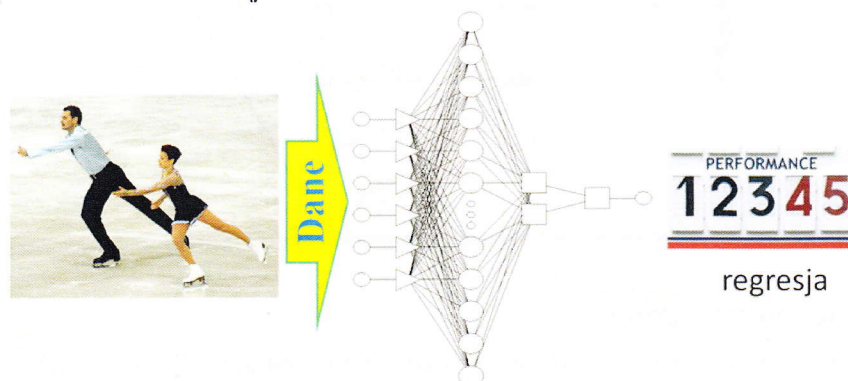
Sieć klasyfikacyjna

Odmiana **sieci neuronowej**, w której sygnały wyjściowe mają charakter jakościowy (pojawiają się na **wyjściu** jako liczby, najczęściej z przedziału $[0,1]$, ale są wykorzystywane w formie decyzji).

Sieć regresyjna

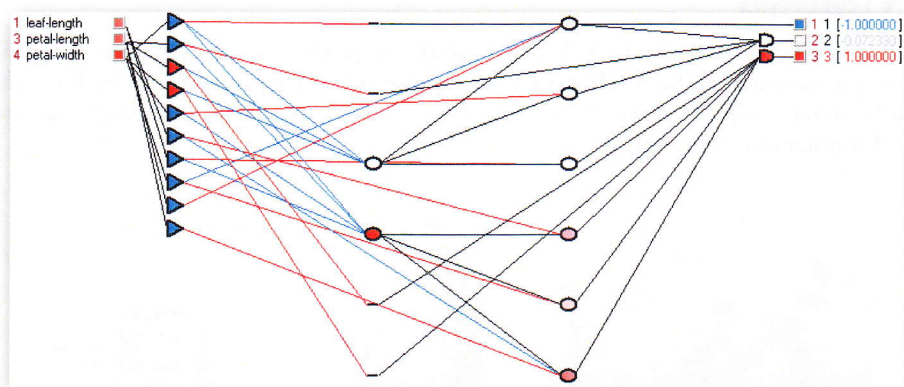
Odmiana **sieci neuronowej**, w której **sygnały wyjściowe** mają charakter ilościowy (dane pojawiające się na **wyjściu** są wykorzystywane w formie wartości liczbowych). Jest to jedna z częściej wykorzystywanych w praktyce (także w Inżynierii Biomedycznej) form **sieci neuronowej**.

Sieć SONN

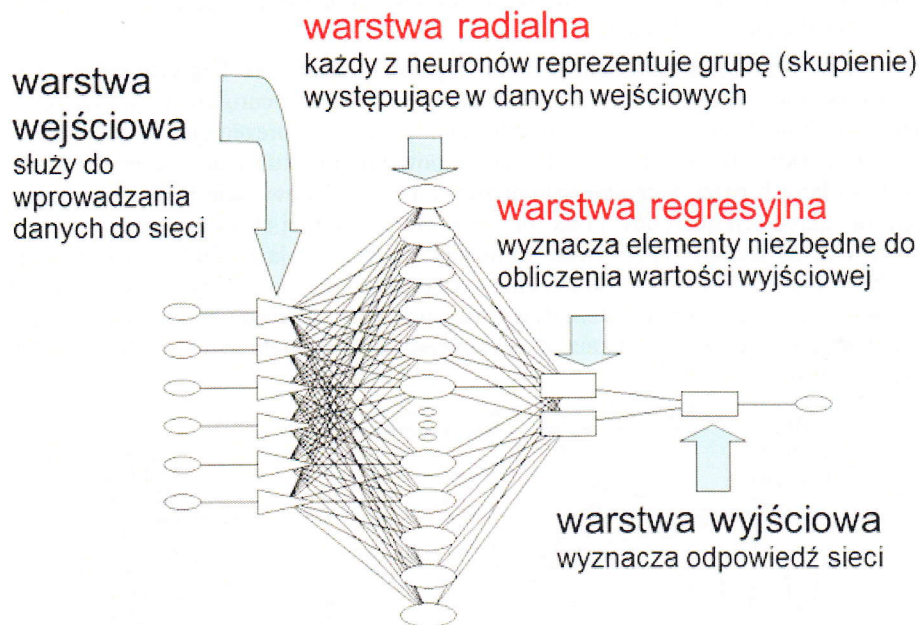
Samo-optimalizujące się sieci neuronowe SONN są uniwersalnym klasyfikatorem zdolnym przetwarzać dane liczbowe. Powstają w wyniku selekcji najbardziej dyskryminatywnych wartości parametrów dla danego **zbioru uczącego**, który składa się ze zbioru danych wejściowych oraz nazw klas, do których zakwalifikował te dane ekspert. Wielowarstwowa **struktura** tej sieci jest automatycznie tworzona i dopasowywana do konkretnego **zbioru uczącego** tak, żeby jak najlepiej odpowiadała postawionemu zadaniu klasyfikacji. Najpierw oceniany jest stopień dyskryminacji poszczególnych wartości parametrów dla każdego wzorca uczącego, a potem wybierane są najbardziej reprezentatywne ich przedziały. Metoda budowy tej sieci umożliwia szybkie odnalezienie takich przedziałów dla wszystkich niesprzecznych wzorców dla danego zbioru uczącego i zapewnia zawsze 100% poprawną klasyfikację wszystkich wzorców uczących. Metoda

ta daje również dobre rezultaty podczas **uogólniania**, gdyż wszystkie kombinacje buduje tylko z najbardziej reprezentatywnych i dyskryminatywnych wartości parametrów tych wzorców. W przestrzeni danych buduje rozmyte hiperprostopadłościany, reprezentujące kombinacje dla poszczególnych klas. Wagi tej sieci ustalane są w zależności od stopnia reprezentatywności danego przedziału lub podzbioru wartości danego parametru dla danej klasy. Bardziej reprezentatywne przedziały i podzbiory wartości mają wagi większe i *vice versa*. Kolejnym rozwinięciem i udoskonaleniem sieci SONN są asocjacyjne sieci **ASONN**, które szybciej budują bardziej zoptymalizowane struktury sieci dla zbiorów składających się z nawet bardzo skorelowanych wzorców uczących z wykorzystaniem asocjacji. Na rysunku zaprezentowano strukturę sieci SONN zbudowaną dla zbioru klasyfikacji kwiatów Irys z ML Repository, w której sieć w trakcie optymalizacji automatycznie zredukowała jeden z parametrów wejściowych ze względu na jego słabą dyskryminatywność dla tego zbioru danych.

Sieć uogólnionej regresji

Sieć tego typu łączy zalety sieci radialnej i sieci MLP. Jest zwykle określana skrótem GRNN (od ang. *Generalized Regression Neural Network*). Jej budowa wraz ze wskazaniem roli poszczególnych warstw przedstawiona jest na rysunku poniżej.

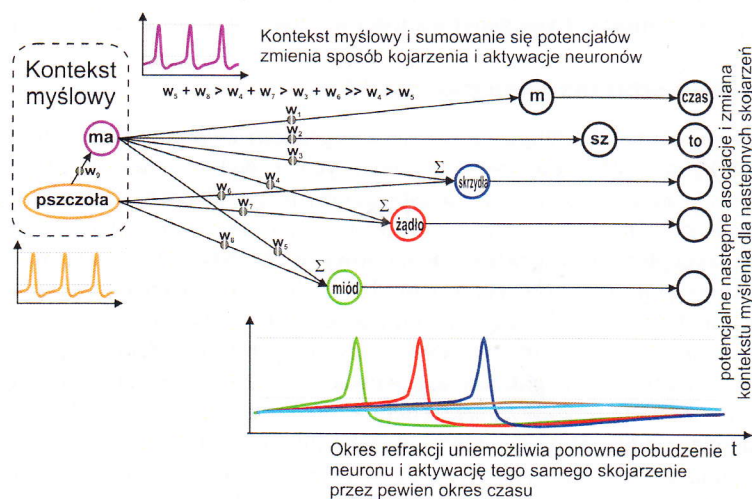
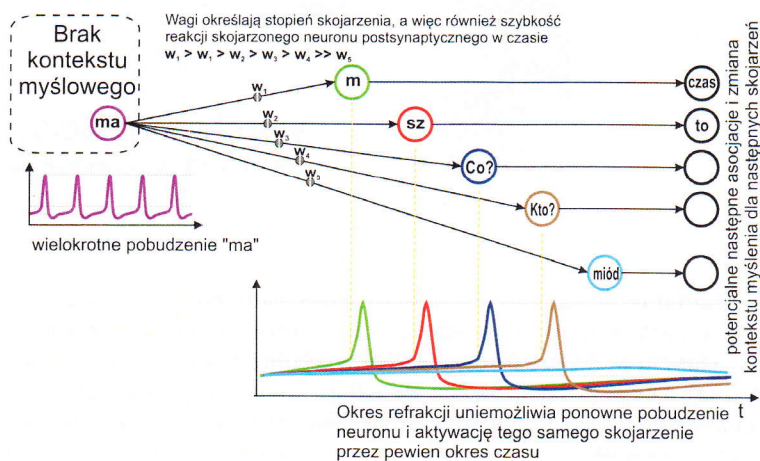
W warstwie **radialnej** wykorzystywane są **neurony radialne**, dokonujące grupowania danych wejściowych. Warstwa ta może się składać z bardzo dużej liczby neuronów, co odpowiada wykryciu w zbiorze danych wejściowych dużej liczby skupień danych (patrz – **sieć radialna**). Druga warstwa składa się tylko z dwóch neuronów sumujących (tzw. **neuronu mianownikowego** i **neuronu licznikowego**) i jest nazywana warstwą regresyjną. Neuron **wyjściowy** wykonuje tylko jedno działanie, w wyniku którego powstaje iloraz wyników obu neuronów sumujących. Można wykazać, że w sieci GRNN uzyskuje się najlepszą estymację wymaganej wartości wyjściowej w sieciach **regresyjnych**.

Skojarzeniowa sztuczna inteligencja AAI

Skojarzeniowa sztuczna inteligencja to ogół zagadnień związanych z modelowaniem ludzkiej inteligencji oraz procesów poznawczych z wykorzystaniem mechanizmów sztucznego kojarzenia. Bazuje ona na asocjacyjnym modelu przetwarzania informacji w sztucznych systemach skojarzeniowych zawierających wiele połączonych ze sobą **aktywnych asocjacyjnych grafów neuronowych AANG**. Skojarzeniowa sztuczna inteligencja modeluje i wykorzystuje naturalne biologiczne mechanizmy kojarzenia na gruncie informatyki. Umożliwiają one automatyczne formowanie się wiedzy, wywoływanie skojarzeń i przypomnianie wcześniej utrwalonych treści. Zachodzą w nich różne procesy uogólniania, które potrafią aktywować również takie sztuczne skojarzenia, które nie były zawarte w zbiorze sekwencji wzorców uczących, na podstawie których uformowała się wiedza. Skojarzeniowa sztuczna inteligencja powstaje dzięki możliwości formowania się wiedzy, wywoływania sztucznych skojarzeń oraz określonym po-

trzebom, które oddziałują na system skojarzeniowy, umożliwiając mu celową adaptację prowadzącą do ich zaspokojenia.

Na rysunku zaprezentowano mechanizm kojarzenia jednostki lingwistycznej „ma” z wykorzystaniem zachodzącej w czasie relaksacji i refrakcji neuronów w zależności od możliwego kontekstu wcześniejszej aktywacji neuronu reprezentującego np. słowo „pszczoła”. Aktywny kontekst skojarzeniowy powstaje na skutek pobudzeń lub hamowań wywołanych przez wcześniej aktywowane neurony. Powoduje to zwykle zmianę kolejności aktywacji neuronów połączonych z tymi wcześniej aktywowanymi w czasie, a to wpływa na zmianę wywoływanych skojarzeń. Relaksacja i refrakcyjność umożliwiają biologicznym systemom skojarzeniowym przechodzić pomiędzy różnymi stanami myślowymi, rozważać różne alternatywy, również te o mniejszej sile skojarzeniowej. Te zachodzące w czasie mechanizmy wykorzystano w modelu sztucznych systemów skojarzeniowych.

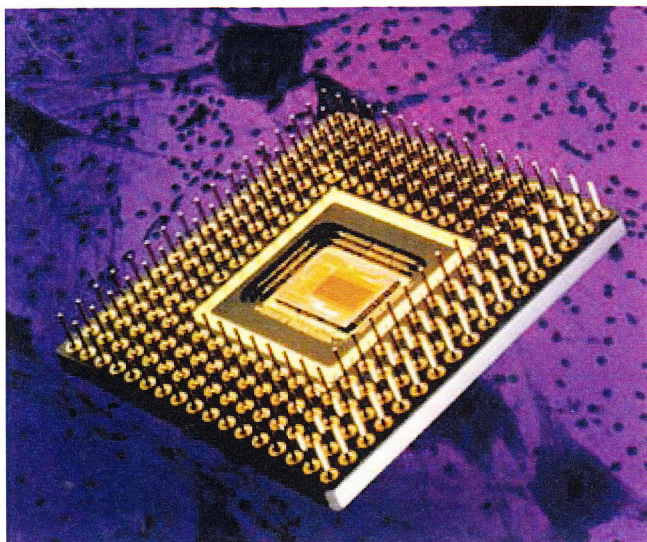

SOM – samoorganizujące się odwzorowanie

Patrz hasło: Samoorganizująca się sieć neuronowa

Sprzętowe realizacje

Większość zastosowań **sieci neuronowych**, które są opisywane w literaturze, a w szczególności wszystkie te zastosowania, które opisywane są we wcześniejszych rozdziałach tej monografii – dotyczą w istocie wykorzystania **programów modelujących sieci neuronowe**. Niemniej warto wspomnieć, że sieci neuronowe były i są niekiedy używane jako sprzętowe realizacje. Dawniej najczęściej były one wykonywane jako specjalizowane układy scalone ASIC (*Application Specific Integrated Circuit*), a obecnie głównie realizowane na bazie programowalnych układów FPGA (*Field Programmable Gate Array*). Na rysunku przedstawiono najbardziej znany przykład sprzętowej realizacji **sieci neuronowej** wykonanej przez firmę Intel. Obraz zaczerpnięty ze strony <http://www.warthman.com/images/Intel%2080170%20B.jpg>

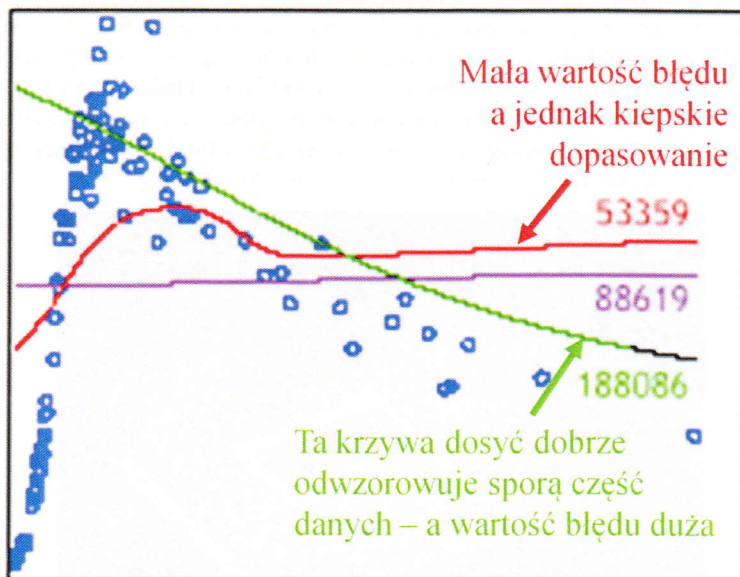
SSE – suma kwadratów błędów

W trakcie procesu uczenia sieci trzeba obserwować postęp tego procesu, ponieważ istnieje ryzyko, że nie przyniesie on pożądanego rozwiązania. Najwygodniej jest to zrobić obserwując, jak zmienia się wartość błędu w kolejnych **epokach** procesu uczenia. Ponieważ sieć może mieć wiele **wyjść** (powiedzmy, że jest ich M), a **epoka** składa się z R **przypadków uczących** – trzeba brać pod uwagę błąd całościowy, sumowany po wszystkich przypadkach uczących i po wszystkich wyjściach sieci. Zwykle przed zsumowaniem wartości błędów podnoszone są do kwadratu żeby uniknąć efektu kompensowania błędów ujemnych przez błędy dodatnie, a ponadto operacja podnoszenia do kwadratu powoduje silniejsze zaakcentowanie dużych błędów przy równoczesnym

zmniejszeniu wpływu błędów małych. Powstający wskaźnik nazywany jest SSE (*Sum Square Errors*) i jest wyrażany wzorem:

$$SSE = \sum_{p=1}^R \sum_{k=1}^M (d_{pk} - y_{pk})^2$$

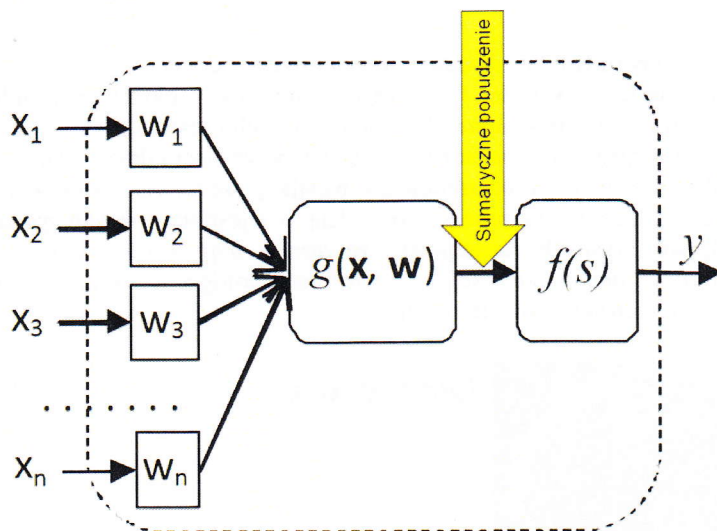
gdzie d_{pk} oznacza wzorcową odpowiedź, jaka powinna się pojawić przy prezentacji **przypadku uczącego** o numerze p na **wyjściu** sieci o numerze k , a y_{pk} oznacza wartość, jaka się w rzeczywistości pojawiła na tym wyjściu.

SSE jest powszechnie stosowaną w technice sieci neuronowych miarą błędu popełnionego przez sieć i większość **algorytmów uczenia** sieci jest dostosowanych do jego minimalizacji. Jednak, jak pokazano na rysunku, nie zawsze mniejsza wartość tej miary oznacza lepsze dopasowanie działania sieci do empirycznych danych, które powinna ona odwzorować.

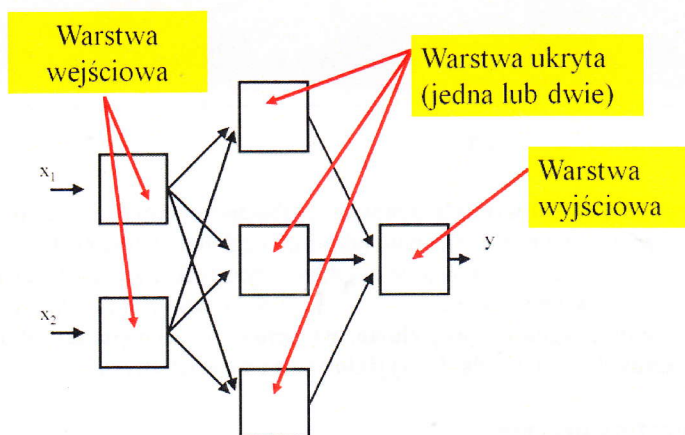
Sumaryczne pobudzenie

W strukturze każdego **neuronu** musi być przewidziana czynność **agregacji danych wejściowych**, ponieważ jedną z zasadniczych cech **neuronu** jest to, że ma on wiele **wejść** i tylko jedno **wyjście**. Różne metody **agregacji** są omówione w oddzielnym haśle tego Kompendium, natomiast tutaj podkreślony jest fakt, że wynik tej **agregacji** jest sygnałem skalarnym, który jest następnie użyty jako argument **funkcji aktywacji**. Właściwny skalarny sygnał nazywany jest sumarycznym pobudzeniem.

Struktura sieci neuronowej

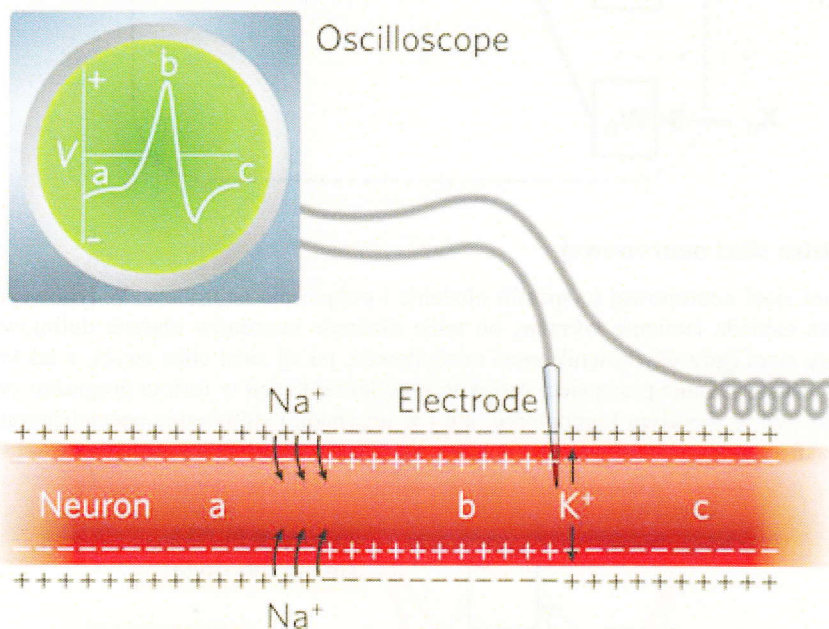
Struktura sieci neuronowej to sposób ułożenia i połączenia neuronów. W typowej sieci struktura zakłada istnienie **warstw**, bo takie ułożenie neuronów ułatwia definiowanie struktury sieci (gdy użytkownik musi zdecydować, jakiej sieci chce użyć), a także porządku jest sterowanie pracą sieci zarówno przy jej realizacji w formie programu symulującego sieć w zwykłym komputerze, jak i w przypadku stosowania specjalizowanych rozwiązań sprzętowych (chipów neuronowych, neurokomputerów itp.).

Zwykle w strukturze sieci wyróżnić można **warstwę wejściową**, **warstwę wyjściową** oraz **warstwy ukryte**, których **liczba warstw** waha się od zera (może być sieć bez warstw ukrytych) do dwóch. Sieci o większej liczbie warstw ukrytych są inteligentniejsze (potrafią rozwiązywać trudniejsze zadania), ale są trudniejsze do **uczenia**.

Sygnały

Dane, którymi operujemy w **sięciach neuronowych**, często nazywamy sygnałami, chociaż w istocie są to wartości liczbowe uczestniczące w określonych obliczeniach. Nazewnictwo to bardzo się zakorzeniło w środowiskach często używających **sięci neuronowych** jak również wśród badaczy tworzących nowe sieci i doskonalących ich działanie. Wynika to z faktu, że neurobiolodzy badający rzeczywiste **komórki nerwowe** obserwują zachodzące w nich procesy korzystając z rejestracji różnych sygnałów bioelektrycznych (patrz rysunek zaczerpnięty ze strony http://people.eku.edu/ritchison/301images/Neuron_action_potential.jpg), więc terminologia używana w ich publikacjach właśnie do tych sygnałów nawiązuje.

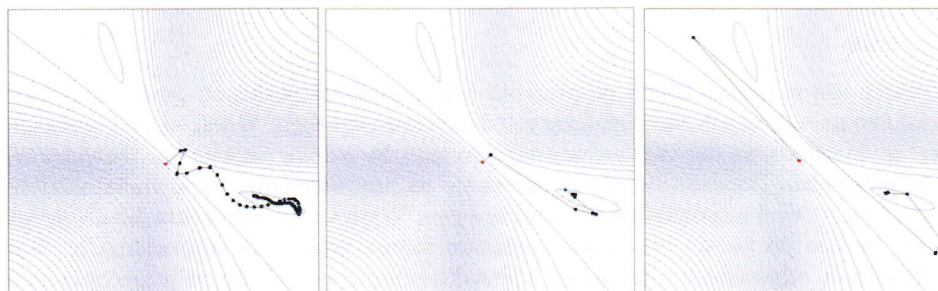

Z kolei twórcy **sięci neuronowych** wprawdzie obecnie zadowolają się **programami modelującymi sieci neuronowe**, ale mają także na względzie ich **sprzętowe realizacje**, w których znowu w użyciu są określone sygnały – tyle tylko, że czysto elektroniczne. Stąd częste używanie w literaturze dotyczącej sieci neuronowych (a także w tym Kompendium) określenia „sygnały” (**wejściowe**, **wyjściowe** i **wewnętrzne**) jako synonimu odpowiednich **danych** (**wejściowych**, **wyjściowych** i **wewnętrznych**).

Szybkie algorytmy uczenia

Metoda **wstecznej propagacji błędów** jest stosunkowo prymitywna i to powoduje, że uczenie sieci jest stosunkowo powolne. Pewne przyspieszenie procesu uczenia można uzyskać stosując metodę **Quickpropagation**, ale przyspieszenie to nie jest szczególnie istotne. Natomiast istnieją metody **uczenia**, których zastosowanie może bardzo znaczą-

co przyspieszyć uczenie sieci – chociaż stosowalność tych metod uzależniona jest od tego, czy funkcja błędu spełnia pewne dodatkowe warunki. Ponieważ zwykle nie da się sprawdzić, czy funkcja błędu te warunki spełnia, stosowanie tych przyspieszonych metod uczenia obarczone jest pewnym ryzykiem (przy nie spełnionych warunkach **proces uczenia** może nie być zbieżny). Ale gdy metody te można zastosować – stopień przyspieszenia procesu uczenia jest bardzo duży (patrz rysunek, a także hasło **Quick-propagation**)

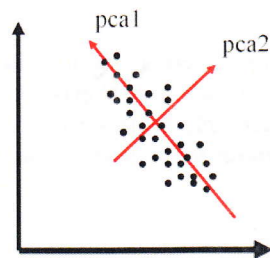
Wsteczna propagacja
błędów – 91 iteracji

Metoda gradientów
sprzężonych – 22 iteracje

Algorytm Levenberga-
Marquardta – 7 iteracji

Transformacja PCA

Transformacja ta służy do przekształcenia **danych wejściowych** mających postać wektora o wielu składowych do takiej postaci, w której tę samą (prawie) ilość użytecznej informacji daje się uzyskać z wykorzystaniem wektora o znacznie mniejszej liczbie składowych (czyli w przestrzeni o mniejszym wymiarze). W klasycznej PCA uzyskuje się dodatkowo to, że składowe wektora po transformacji są zdekorelowane (ich wzajemne korelacje są zerowe), a składowe są uporządkowane według stopnia ważności – pierwsza składowa ma największą wartość (wnosi najwięcej informacji) następna nieco mniej itd. Ostatnie składowe wnoszą bardzo mało informacji, więc mogą zostać pominięte, co powoduje, że PCA zastosowana jako przetwarzanie wstępne sygnału przed jego wprowadzeniem do sieci neuronowej pozwala zmniejszyć rozmiar **warstwy wejściowej** sieci.

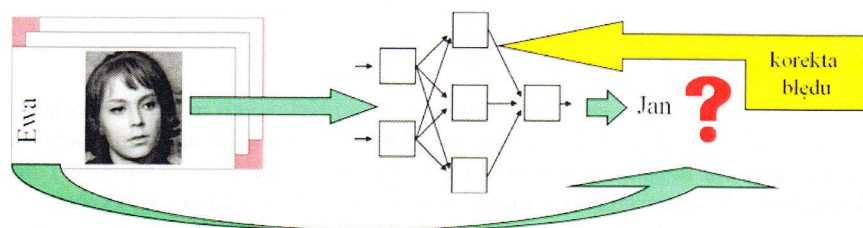
Rysunek przedstawia przykładowy zbiór **danych wejściowych** w oryginalnym układzie współrzędnych z wprowadzonym układem współrzędnych PCA. Widać, że współrzędna *pca1* opisuje zmienność rozważanych danych na tyle dobrze, że wprowadzanie współ-

rzędnej *pca2* nie jest konieczne. W ten sposób problem dwuwymiarowy można zredukować do jednowymiarowego.

Obok klasycznej PCA omówionej dokładniej w rozdziale 2. (*Przygotowanie danych i planowanie eksperymentu*) stosowana jest także nieliniowa PCA opisana w rozdziale 3. (*Wykorzystanie sieci neuronowych do przetwarzania sygnałów bioelektrycznych na przykładzie EKG*). Nieliniową PCA uzyskuje się z wykorzystaniem sieci **autoasocjacyjnej**.

Uczenie

Uczenie jest to proces oparty na prezentacji **przypadków uczących** (przykładów prawidłowo rozwiązanych zadań) należących do **zbioru uczącego**. W trakcie tych pokazów następuje stopniowe dopasowywanie sieci do tego, by nabyła umiejętność rozwiązywania tych zadań. Dopasowywanie to opiera się na porównywaniu **odpowiedzi** udzielanych przez sieć z **odpowiedziami wzorcowymi**. Wprowadzana **korekta błędu** powoduje, że sieć po każdej prezentacji zwiększa szansę udzielenia **odpowiedzi** bardziej zbliżonej do **odpowiedzi wzorcowej**, a ponadto zmierza się do tego, żeby sieć uogólniła wyuczoną umiejętność na inne podobne zadania, nie prezentowane w trakcie uczenia (**generalizacja**).

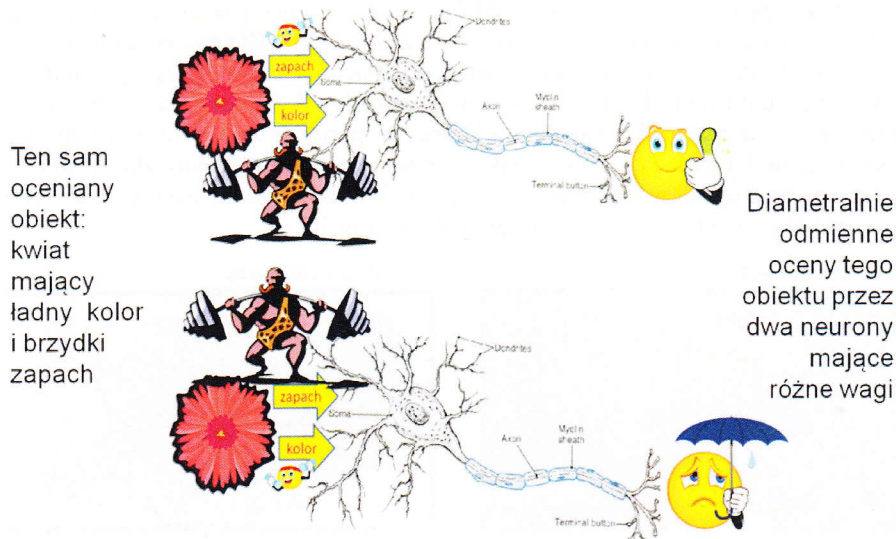

Na rysunku pokazano schemat uczenia dla hipotetycznej sieci neuronowej, która po pokazaniu zdjęcia rozpoznawanej osoby – powinna podać jej imię.

Formalnie **uczenie** można określić jako iteracyjny proces estymacji optymalnych wartości parametrów sieci (najczęściej **wag**) na podstawie **zbioru uczącego**. Metodę zmiany **wag** w trakcie procesu uczenia wyznacza używany **algorytm uczenia**.

Wagi

Parametry **neuronu** decydujące o jego właściwościach i roli w procesie rozwiązywania przez sieć postawionego zadania. Zwykle wagi dopasowuje w całej sieci używany **algorytm uczenia** lub **samouczenia**. Komplet wartości wag ustalonych we wszystkich **neuronach** w trakcie **uczenia** lub **samouczenia** determinuje wiedzę, jaką posiada sieć neuronowa.

Jak pokazano na rysunku – od przypisania do różnych **wejść** neuronu różnych wag zależy jego zachowanie.

Walidacja krzyżowa

Do oceny zdolności sieci do **generalizacji** można wykorzystać metodę określaną jako walidację krzyżową. Metoda ta polega na podziale zbioru danych wejściowych sieci na szereg podzbiorów, spośród których wybiera się jeden z nich jako zbiór walidacyjny, natomiast pozostałe podzbiory służą do uczenia sieci (tworzą zbiór uczący). Metoda ta jest stosowana szczególnie wtedy, kiedy liczba danych wejściowych jest ograniczona. Przeciwnieństwem walidacji krzyżowej jest walidacja prosta, kiedy w sposób losowy tworzy się tylko dwa podzbiory: uczący i walidacyjny. Metoda walidacji krzyżowej posiada kilka odmian.

Walidacja n -krotna – zbiór danych wejściowych jest dzielony na n rozłącznych podzbiorów (zwykle równolicznych). Jeden z nich służy do testowania sieci, a pozostałe do jej uczenia. Operacja ta powtarzana jest n razy, tak, aby każdy podzbiór pełnił rolę zbioru walidacyjnego. Skuteczność sieci określa się zwykle jako średnią błędów klasyfikacji uzyskanych dla poszczególnych zbiorów walidacyjnych.

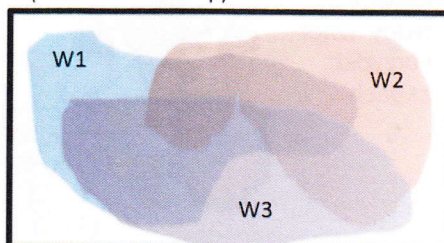
Leave-one-out – to metoda stosowana w przypadku, gdy liczebność zbioru danych wejściowych sieci jest niewielka. Wtedy zbiór ten jest dzielony na jednoelementowe podzbiory. Każdy taki pojedynczy element służy do testowania sieci, jej uczenie następuje z wykorzystaniem wszystkich pozostałych elementów. Czynność ta jest powtarzana tyle razy, ile jest elementów w zbiorze danych wejściowych. Błąd klasyfikacji sieci określa się jako sumę przypadków błędnej klasyfikacji pojedynczych danych wejściowych.

Metoda **bootstrap** – zasada działania podobna do walidacji n -krotnej, przy czym podzbiory tworzy się wykorzystując losowanie ze zwracaniem. Dlatego podzbiory wykorzystane do walidacji mogą zawierać powtarzające się elementy. Zaletą tej metody jest możliwość kształtowania dowolnych proporcji pomiędzy liczebnościami zbioru uczącego i testowego (w przypadku walidacji n -krotnej proporcja ta zależy od liczby n). Pewne ograniczenie tej metody wynika z faktu, że nie wszystkie elementy zbioru wejściowego muszą brać udział w **walidacji sieci** (w wyniku losowania nie ma gwarancji, że na pewno znajdą się w którymś z podzbiorów walidacyjnych).

(3-krotna walidacja)

(metoda bootstrap)

Na rysunku pokazano przykładowy podział przestrzeni danych wejściowych na trzy rozłączne zbiory walidacyjne dla metody walidacji 3-krotnej oraz dla metody bootstrap (założono tworzenie 3 podzbiorów walidacyjnych, zawierają one wspólne elementy). Dla obydwu metod do podzbioru uczącego należą wszystkie pozostałe elementy zbioru danych wejściowych.

Warstwa ukryta

Warstwę określa się jako ukrytą, jeśli do **neuronów** tej warstwy nie ma bezpośredniego dostępu ani od strony **wejścia** sieci ani od strony jej **wyjścia**. Rola warstwy ukrytej polega na przetwarzaniu **danych wejściowych** w taki sposób, żeby uzyskane **dane wyjściowe** były przydatne dla potrzeb wypracowania rozwiązania całego zadania w **warstwie wyjściowej** sieci. Twórca sieci neuronowej ma zwykle trudności z ustaleniem, ile elementów powinna mieć warstwa ukryta.

Mała liczba neuronów w warstwie ukrytej może sprawić, że sieć będzie zbyt prymitywna, żeby sobie poradzić z trudnością rozwiązywanego zadania. Duża liczba neuronów

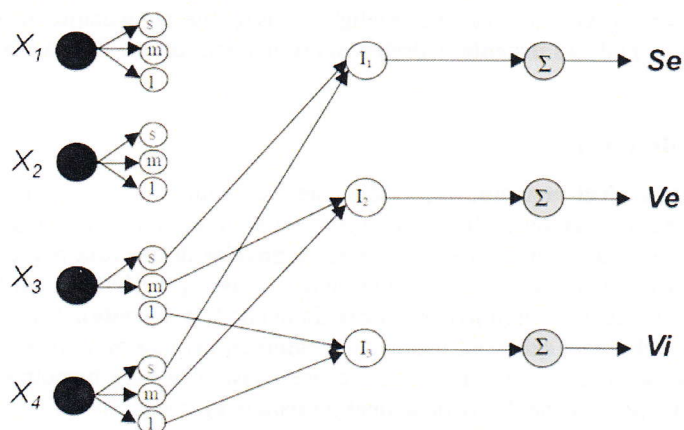
w warstwie ukrytej da sieć znacznie inteligentniejszą, ale spowoduje, że sieć sprawi więcej kłopotów podczas **uczenia**. Odrębnym problemem jest też **liczba warstw ukrytych**.

Warstwa wejściowa

Jest to warstwa **sieci neuronowej**, która nie uczestniczy bezpośrednio w wypracowywaniu **odpowiedzi sieci**. Rola **neuronów** warstwy wejściowej polega na tym, że rozprowadzają one **dane wejściowe** w postaci **sygnałów** do neuronów pierwszej warstwy ukrytej. Korzystną okolicznością związaną z warstwą wejściową jest to, że także w tej warstwie może w wyniku **procesu uczenia** dochodzić do **redukcji połączeń**. Jeśli redukcja taka wskaże na celowość usunięcia niektórych **neuronów** warstwy wejściowej – to będzie to dowodziło, że odpowiednie **dane wejściowe** były niepotrzebne. Ma to spore znaczenie praktyczne, bo twórca **sieci neuronowej** często nie wie, które z posiadanych **danych wejściowych** są przydatne do rozwiązania postawionego zadania – a które nie. Jeśli tylko **zbiór uczący** jest wystarczająco liczny, to można sobie pozwolić na eksperyment polegający na tym, że na wejście sieci podamy wszystkie posiadane dane i uruchomimy **proces uczenia**. Jeśli w wyniku uczenia otrzymamy sieć charakteryzującą się na **egzaminie** małą wartością **błędu**, a jednocześnie w sieci dojdzie do znaczącej redukcji połączeń związanych z warstwą wejściową, to można uznać, że w wyniku **uczenia** sieć wybrała użyteczne **dane wejściowe**, a odrzuciła dane nieprzydatne. Rysunek pokazuje na konkretnym przykładzie, jak to działa.

Rozwiązywanym zadaniem jest klasyczny problem klasyfikacji trzech gatunków irysów⁴ (*Setosa* - *Se*, *Versicolour* - *Ve* i *Virginica* - *Vi*) na podstawie wymiarów płatków składających się na ich kwiat. Każdy irys ma dwa rodzaje płatków (*sepal* i *petal*), a każdy płatek można scharakteryzować za pomocą dwóch wymiarów: długości i szerokości. W sumie mamy więc do dyspozycji cztery pomiary oznaczone X_1 , X_2 , X_3 i X_4 . Jak z tego wynika, **warstwa wejściowa sieci** powinna zawierać 4 neurony. Jednak w opisywanym doświadczeniu rozważaną sieć trenowano przyjmując, że na jej wejście nie będą podawane **wartości** odpowiednich wymiarów, tylko związane z nimi kategorie lingwistyczne *s*, *m*, *l*. Kategorie te oznaczają odpowiednio wartości *małe*, *średnie* i *duże*. Sieć miała więc 12 **wejść**. Ponadto na jej **strukturę** składały się trzy **neurony** w **warstwie ukrytej** i trzy **wyjścia** (sygnalizujące rozpoznany gatunek irysa).

⁴ Problem ten jest typowym *benchmarkiem* używanym w wielu testach. Dane do tego problemu wraz z opisem dostępne są na stronie <http://archive.ics.uci.edu/ml/datasets/Iris>

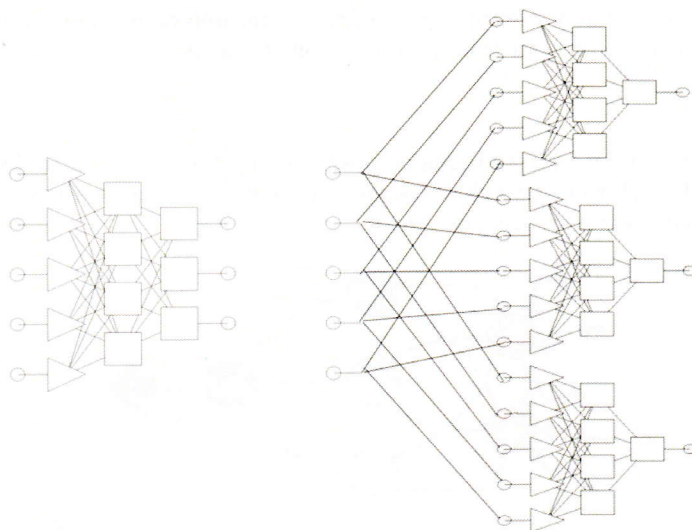

Na rysunku widać, że po **procesie uczenia** i po związanej z nim **redukcji połączeń** z 12 **danych wejściowych** pozostało jedynie 6, związanych z sygnałami X_3 i X_4 . Prawdopodobnie tej redukcji danych jest wiarygodna, ponieważ wynik rozpoznawania w sieci po **redukcji połączeń** był zadowalający: 50 irysów gatunku Se rozpoznano poprawnie, 47 irysów gatunku Ve też rozpoznano poprawnie a 3 omyłkowo zaliczono do gatunku Vi , zaś wszystkie irysy należące do gatunku Vi też rozpoznano bezbłędnie.

Warstwa wyjściowa

Zbiór neuronów, których **sygnały wyjściowe** są traktowane jako **wyjście całej sieci**, określany jest mianem warstwy wyjściowej **sieci neuronowej**. Dla twórcy sieci neuronowej niebanalny bywa problem, ile **neuronów** w **warstwie wyjściowej** powinna mieć budowana sieć. Pozornie odpowiedź jest łatwa: Ze sposobu sformułowania zadania wynika, ile **danych wyjściowych** oczekuje użytkownik sieci, a z tego z kolei wynika, ile neuronów powinna liczyć warstwa wyjściowa sieci.

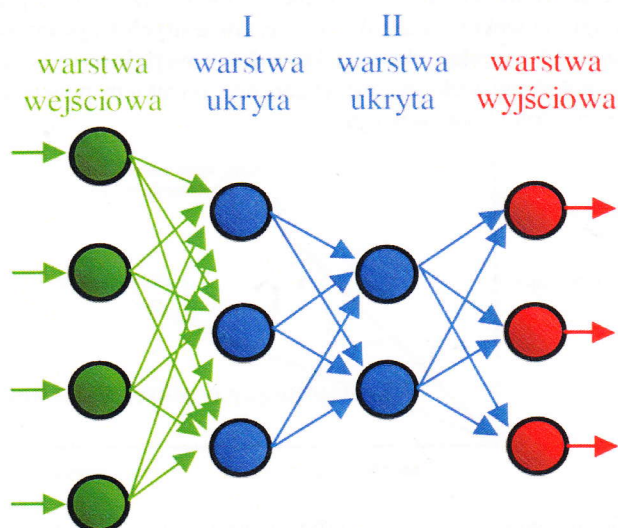
Ta odpowiedź jest jednak niepełna, ponieważ w wielu przypadkach kwestią całkowicie otwartą jest to, czy potrzebną liczbę **danych wyjściowych** lepiej jest uzyskać poprzez zastosowanie jednej sieci o wielu **wyjściach**, czy też zastosować kilka sieci, z których każda dostarcza jednej danej wyjściowej.

Obie rozważane wyżej możliwości mają różne konsekwencje, jeśli chodzi o **uczenie** sieci. Zagadnienie to naświetlone jest w haśle **wyjście**.

Warstwy w sieciach neuronowych

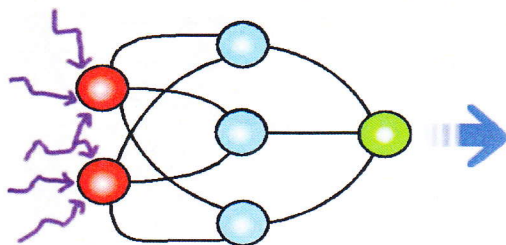
Struktura sieci neuronowej zakłada zwykle istnienie warstw **neuronów**. Warstwa stanowi umowne wyobrażenie sposobu ułożenia grupy neuronów mających w sieci określoną funkcję. Wyróżnia się **warstwę wejściową**, **warstwy ukryte** oraz **warstwę wyjściową**.

Podział sieci na warstwy determinuje między innymi **połączenia neuronów**. Najczęściej łączone są tylko neurony należące do sąsiednich warstw.

Wejście

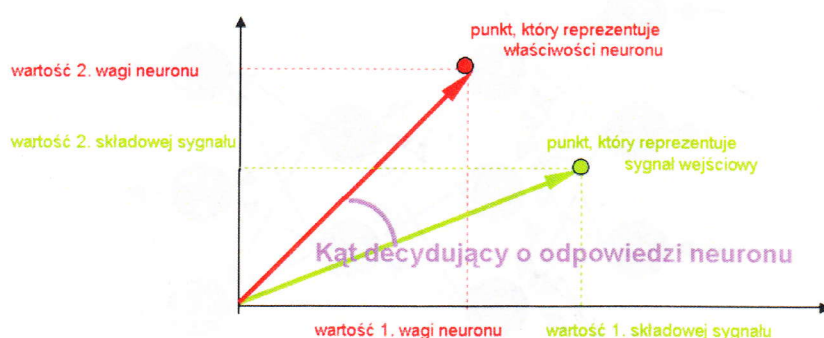
Skrótowa nazwa drogi wprowadzania do poszczególnych neuronów albo do całej sieci neuronowej **danych wejściowych**. Czasami żargonowo nazwą tą określa się same **dane wejściowe**, chociaż jest to niepoprawne.

Zaletą sieci neuronowej jest to, że można na jej **wejście** wprowadzać niezrozumiałe dla użytkownika i nieuporządkowane **dane wejściowe**, a po nauczaniu sieci na jej **wyjście** – dostaje się zwykle porządną i użyteczną wynik, wygodny i łatwy do interpretacji.

Wektor wag

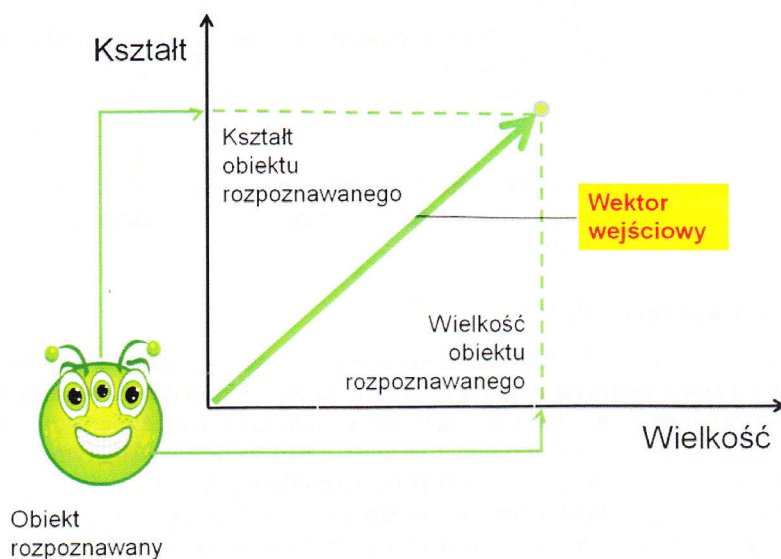
Parametry neuronu, jakimi są **wagi**, są uporządkowane i ponumerowane, podobnie jak poszczególne **dane wejściowe**, z którymi te wagi są skojarzone. Dlatego wygodnie jest czasem mówić o całym zestawie **wag** danego **neuronu** jako o wektorze wag. Wektor wag determinuje właściwości neuronu, bo każda jego zmiana powoduje, że neuron zmienia swoje zachowanie, czasem bardzo radykalnie (patrz rysunek przy hasle **wagi**). Na zasadzie analogii do wektora wag również zestaw **danych wejściowych** (składowych **sygnału wejściowego**) określany bywa jako **wektor wejściowy** albo krótko jako **sygnał**. Wzajemne położenie wektora wag (będącego wynikiem **procesu uczenia**) oraz **sygnału** decyduje o **odpowiedzi neuronu**.

Na zasadzie analogii z wektorem wag pojedynczego neuronu mówi się także o wektorze wag całej sieci – rozumiejąc przez to konkatencję wektorów wag wszystkich neuronów wchodzących w skład sieci.

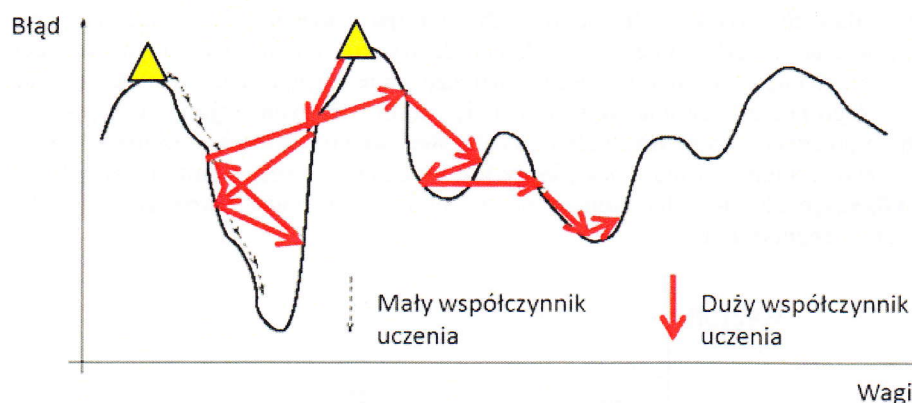
Wektor wejściowy

Zestaw **danych wejściowych** podawanych na **wejście neuronu** jest ponumerowany. Numeracja ta jest arbitralnie wprowadzona dla wygody operowania danymi wejściowymi oraz dla uproszczenia formuł matematycznych je opisujących. Jednak korzystając z faktu tego ponumerowania **wejść** mówi się często o **danych wejściowych** podawanych do pojedynczego **neuronu** albo do całej **sieci** jako o wektorze wejściowym. Składowe tego wektora opisują obiekt, który jest przedmiotem rozpoznawania w sieciach **klasyfikacyjnych** albo dla którego należy obliczyć wybrane **wartości wyjściowe** w sieciach **regresyjnych**.

Współczynnik uczenia

Współczynnik uczenia (*learning rate*) jest parametrem wiążącym *lokalne* właściwości **funkcji błędu sieci neuronowej**, wyznaczane na przykład z pomocą algorytmu **wstecznej propagacji błędów**, odwołujące się (w procesie różniczkowania) do **nieskończenie małych** zmian wag – z działaniem polegającym na makroskopowych (a więc nie nieskończenie małych) zmianach wag w każdym kolejnym kroku uczenia. **Algorytm uczenia** wskazuje, w jakim kierunku należy zmienić wagi, żeby błąd popełniany przez sieć zmalał, natomiast **wybór współczynnika uczenia** decyduje o tym, **jak bardzo** zdecydujemy się te wagi we wskazanym kierunku zmienić. Jeśli współczynnik uczenia wybierzemy zbyt mały, to proces uczenia może bardzo długo trwać, bo będziemy bardzo wolno zmierzać do finalnego (optymalnego) zestawu wartości wszystkich wag. Jeśli jednak zastosujemy zbyt duży współczynnik uczenia – to będziemy wykonywać zbyt duże kroki i na skutek niemonotonicznej charakterystyki funkcji błędu może się zdarzyć, że „przeskoczmy” właściwą drogę zmierzającą do punktu zapewniającego minimum funkcji błędu. W efekcie błąd po wykonaniu poprawki wag może być większy, a nie mniejszy niż poprzednio (patrz rysunek).

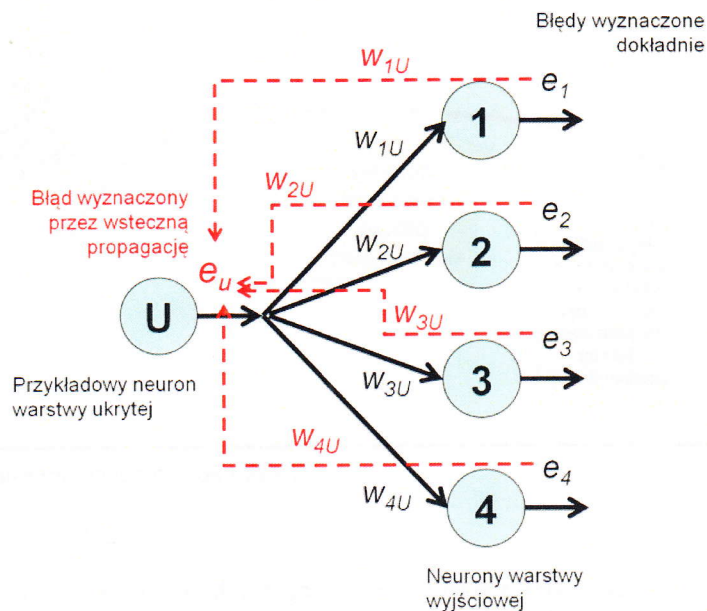

W skrajnym przypadku zbyt duża wartość współczynnika uczenia może prowadzić do niestabilności procesu uczenia, gdyż wartości wag zamiast się stabilizować w trakcie uczenia – uciekają do nieskończoności.

Wsteczna propagacja błędów

Zasada ustalania wartości **błędów** dla **neuronów** należących do **warstw ukrytych** wykorzystywana przez **algorytm uczenia** sieci neuronowej. Wsteczna propagacja błędów jest wykorzystywana przez algorytm *backpropagation*, historycznie pierwszy i do dziś jeden z najpopularniejszych algorytmów uczenia z nauczycielem. Algorytm ten bywa stosowany do uczenia różnego typu sieci **jednokierunkowych**. Opiera się na koncepcji poprawiania na każdym **kroku procesu uczenia** wartości **korekty wag** na podstawie oceny **błędu** popełnianego przez każdy neuron podczas **uczenia** sieci.

Konieczność stosowania wstecznej propagacji błędów wynika z tego, że tylko błędy w neuronach warstwy wyjściowej wyznacza się bezpośrednio na podstawie **danych wyjściowych** i **odpowiedzi wzorcowych** zawartych w **zbiorze uczącym**. Natomiast dla neuronów w **warstwach ukrytych** błąd musi być wyznaczany właśnie poprzez **wsteczną propagację**. Przy tej wstecznej propagacji rozważany neuron otrzymuje (ma przypisaną) wartość **błędu** wyliczaną na podstawie wartości **błędów** wszystkich tych neuronów, do których wysłał on wartość swojego sygnału **wyjściowego** jako składnika ich **danych wejściowych**. Przy obliczaniu wartości wstecznie rzutowanego błędu uwzględnia się wartości **wag** połączeń pomiędzy rozważanym neuronem i neuronami, których błędy są do niego wstecznie rzutowane (*wstecznie*- bo przeciwnie do kierunku przepływu sygnału w **jednokierunkowej sieci**).

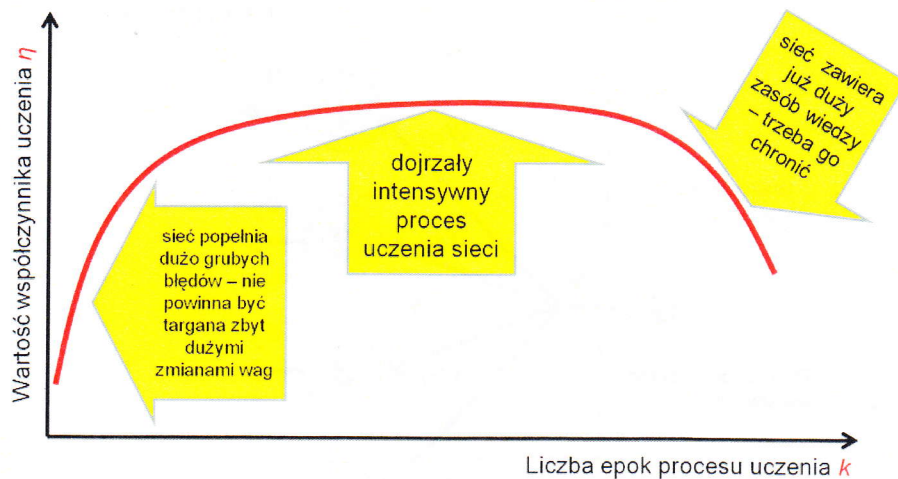

Po obliczeniu wartości błędów neuronów warstwy ukrytej najbliższej **wyjścia** procedurę się powtarza, przyjmując wyliczone wartości błędów jako znane i w taki sam sposób przeprowadzając ich propagację do kolejnej warstwy ukrytej, bliższej wejścia.

Wybór współczynnika uczenia

Współczynnik uczenia decyduje o szybkości procesu uczenia sieci neuronowej i powinien być dostosowany do charakteru **funkcji błędu**. Ponieważ jednak przy typowych zastosowaniach sieci neuronowych charakter funkcji błędu jest nieznany – dlatego wybór wartości współczynnika uczenia jest z reguły całkowicie arbitralny, a jego ocena dokonywana jest *ex post* na podstawie obserwacji przebiegu procesu uczenia. Niektóre **programy modelujące sieci neuronowe** proponują użytkownikowi sugerowaną wartość współczynnika uczenia (wynikającą z doświadczeń twórców oprogramowania), a użytkownik wartość tę po prostu zatwierdza (lub zmienia, jeśli ma powody). Niektóre **algorytmy uczenia** sieci neuronowych (na przykład **Quickpropagation**) zawierają w sobie mechanizm automatycznej optymalizacji wartości współczynnika uczenia, co powoduje, że początkowy wybór wartości tego współczynnika wykonywany przez użytkownika ma charakter jedynie „wstępnej przymiarki”.

Godna uwagi strategia zmian współczynnika uczenia w trakcie uczenia sieci przedstawiona jest na rysunku poniżej.

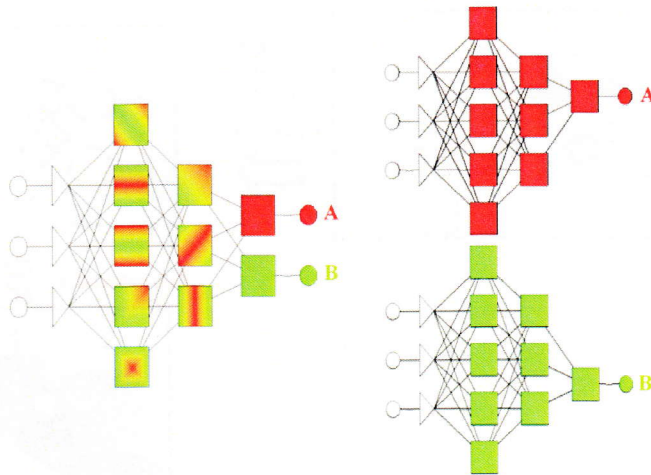

Wyjście

Skrótowa nazwa drogi wyprowadzania z poszczególnych neuronów albo z całej sieci neuronowej **danych wyjściowych**. Czasami żargonowo nazwą tą określa się same **dane wyjściowe**, chociaż jest to niepoprawne.

Każdy **neuron** posiada swoje **wyjście**, na którym wytwarza **sygnał wyjściowy** wynikający z zastosowanej metody **agregacji danych wejściowych** oraz z przyjętej **funkcji aktywacji**. Jednak pojęcie wyjścia pojedynczego **neuronu** jest dokładnie omówione w kontekście hasła **neuron** i nie ma potrzeby tu się nim osobno zajmować.

Natomiast niebanalne problemy wynikają przy dyskusji wyjścia z całej **sieci**. Z zasady przyjmuje się, że wyjściem całej sieci jest zbiór **wartości wyjściowych** pojawiających się na wyjściach neuronów budujących **warstwę wyjściową** sieci. Jednak bywają okoliczności, w których warto od tej zasady odstąpić. Załóżmy, że uczymy jedną sieć neuronową o dwóch wyjściach **A** oraz **B** (patrz rysunek po lewej stronie). W neuronach obu warstw ukrytych będą musiały być zgromadzone informacje potrzebne do wyznaczania wartości **A** oraz **B**. Czasem może to być korzystne, gdy między wyjściami zachodzi synergia i doskonalc pracę sieci zmierzającą do wyznaczania poprawnych wartości **A** przy okazji gromadzi się wiedzę przydatną do wyznaczania wartości **B**.

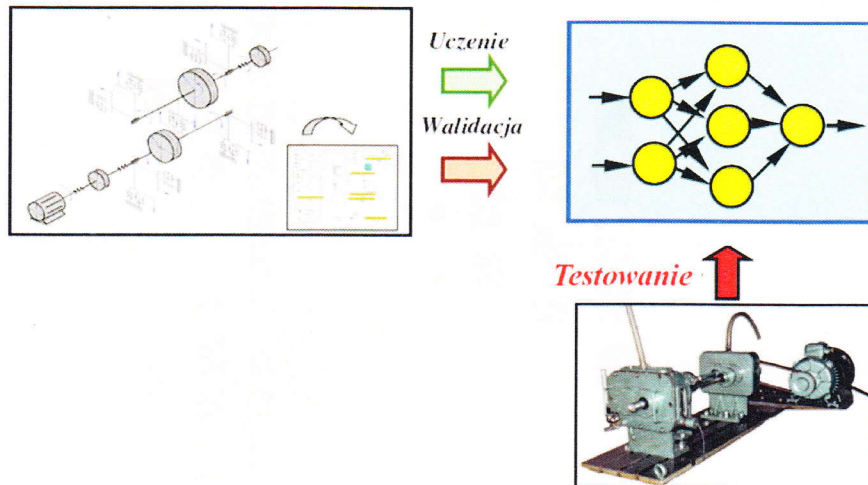

Częściej jednak bywa tak, że między wyjściami jest konflikt i wyznaczając wartości przydatne do obliczenia A psujemy wartości potrzebne dla B – i vice versa. Lepiej jest wtedy zbudować dwie osobne sieci (patrz rysunek po prawej stronie). Każdą z nich można wtedy będzie w całości optymalnie dostosić do obliczania wymaganego wyjścia – odpowiednio A albo B.

Zbiór testowy

Część **zbioru uczącego** przeznaczona do przeprowadzenia po zakończeniu **uczenia** jednorazowej kontroli, czy w wyniku zbiegu okoliczności mimo okresowej **walidacji** nie doszło w trakcie **uczenia** do utraty zdolności **generalizacji**. Zbiór testowy tworzy się wyłącznie w przypadku posiadania bardzo dużego **zbioru uczącego**, włączając do niego około 10% losowo wybranych **przypadków uczących**.

Wyjątkowo ciekawy przykład użycia zbioru testowego przedstawia rysunek, zaczerpnięty (z drobnymi przeróbkami) z pracy doktorskiej dra Piotra Czecha z Politechniki Śląskiej. We wspomnianej pracy doktorskiej chodziło o wykrywanie uszkodzeń przekładni zębatych. Otóż **uczenie** i **walidacja sieci** prowadzone były na podstawie danych uzyskanych z komputerowej symulacji rozważanej przekładni, natomiast do testowania **sieci** użyto danych pochodzących z rzeczywistej przekładni, w której celowo wprowadzano uszkodzenia i sprawdzano, czy sieć je wykryje. Jest to wzorcowy wręcz przykład zbioru testowego.

Na koniec jeszcze jedna uwaga: Wielkość **błędu** ustalona przy użyciu zbioru testowego powinna być zbliżona do wielkości błędu ustalonego dla **zbioru walidacyjnego**. Jeśli błąd uzyskany dla zbioru testowego jest wyraźnie większy od błędu dla **zbioru walidacyjnego** to uczenie sieci trzeba powtórzyć, ponownie dzieląc w sposób losowy **zbiór uczący** i wydzielając nowy **zbiór walidacyjny** oraz **zbiór testowy**.

Zbiór uczący

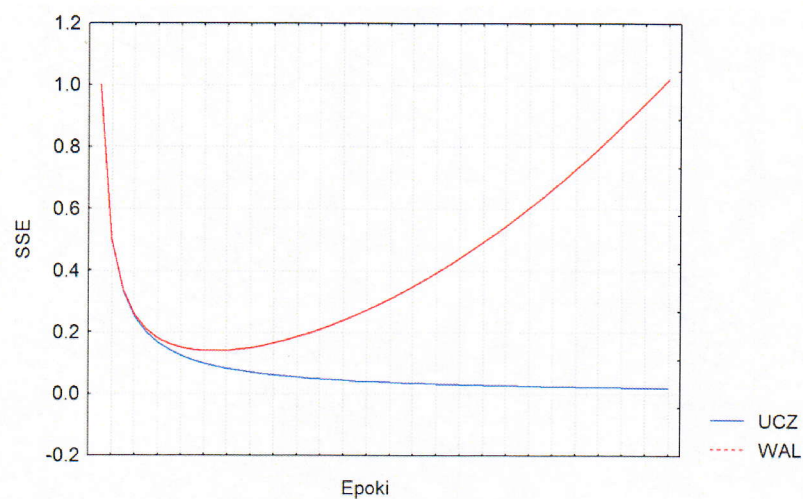
Zbiór **przypadków uczących**, czyli zadań zawierających **dane wyjściowe** oraz skojarzone z nimi **odpowiedzi wzorcowe**. Część zbioru uczącego wykorzystywana jest do **uczenia** sieci z użyciem wybranego **algorytmu uczenia**, natomiast część (zwykle około 20%) zostaje losowo wydzielona jako **zbiór walidacyjny**, wykorzystywany w procesie uczenia jedynie pośrednio. Jeśli zbiór uczący jest bardzo liczny to czasem można na jego bazie wydzielić dodatkowo (losowo!) dodatkowy **zbiór testowy** (około 10% losowo wybranych **przypadków uczących**).

Na rysunku pokazano przykładowy zbiór uczący wykorzystywany przy uczeniu sieci rozpoznawania twarzy ludzkich.

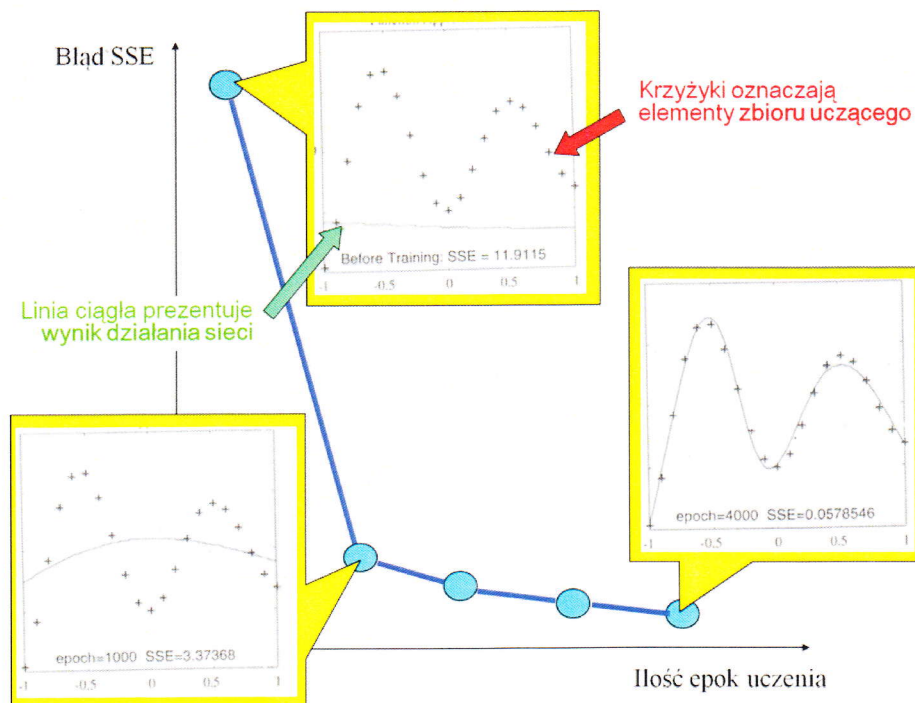
Zbiór walidacyjny

Część **zbioru uczącego** (zwykle około losowo wybranych 20% **przypadków uczących**) przeznaczona do przeprowadzania w trakcie **uczenia** okresowej **walidacji** mającej na celu zapobieganie zjawisku **przeuczenia**. Obserwując **zmiany błędu SSE** w trakcie uczenia sieci można zaobserwować dwa zjawiska: systematyczne malenie błędu dla **zbioru uczącego** (bo **algorytm uczenia** jest ukierunkowany na minimalizację tego błędu) oraz początkowo malejący błąd dla zbioru walidacyjnego (gdy sieć zachowuje zdolność do **generalizacji**), a potem błąd rosnący dla tego zbioru (co wiąże się ze zjawiskiem **przeuczenia**).

Zmiany błędu

Zmiany błędu obserwowane w trakcie **procesu uczenia** charakteryzują się zwykle tym, że na początku przebiegają bardzo dynamicznie (błąd maleje bardzo szybko, a wartość jego zmniejszenia jest początkowo bardzo duża), a potem maleje znacznie wolniej i spadek błędu jest niewielki. Zdawać by się mogło, że najważniejszy jest ten początkowy okres uczenia sieci (gdy błąd szybko maleje), natomiast doskonalenie działania sieci w obszarze powolnego malenia niewielkich już błędów ma pozornie już niewielkie znaczenie.

Ocena ta nie jest jednak trafna. Rysunek pokazuje, że początkowy szybki okres malenia błędu w istocie związany jest z tym, że sieć neuronowa dostosowuje wtedy jedynie zgrubnie swoje działanie do właściwości rozwiązywanego zadania. Natomiast ten pozornie niewielki spadek błędu w powolnym okresie uczenia prowadzi do istotnego dopasowania działania sieci do wzorców zawartych w zbiorze uczącym.